

Magyar próza az ezredfordulón II.

- 3 Darvasi László: A sárkánygyilkos fejedelem *(elbeszélés)*
6 Esterházy Péter: Kulináris vázlat *(elbeszélés)*
9 Grendel Lajos: Egy ilyen nap *(elbeszélés)*
11 Hazai Attila: Nagy a szekrényben *(elbeszélés)*
15 Závada Pál: Milota eladása Kuhajda Ilonkáról *(elbeszélés)*

- 18 Szilágyi Ákos: Zanzibár, Megha.doc *(versek)*
20 Nagy Gáspár: Helyette senki, Amikor vége *(versek)*
22 Szentí Ernő: Köszönés helyett, Fegyverforgatás, Látószög *(versek)*
24 Berniczky Éva: Mossa nagy fehér kezét *(elbeszélés)*
31 Király Levente: Ki kap helyet, Senki kenyere *(versek)*
32 Karafiath Orsolya: Rejtélyes történetek a Buda-kastélyban *(vers)*
34 Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen *(vers)*
37 Nagy Gábor: Levelek Pefkiből, Olajfák *(versek)*
39 Kiss László: Cziedrich Miska bácsi hazamegy *(elbeszélés)*
45 Lengyel Tamás: feneketlen játszótér, még több rozsdacember *(versek)*
47 Oláh András: a bölcsék, pillanatkép az üveghegyen túlról,
nélküled *(versek)*
48 Újházy László: Így megyek tovább, Ne szólj most! *(versek)*

Műhely

- 51 Thomka Beáta: Letöltött idő
59 Alexa Károly: Rip van Winkle a krikán bosszankodik,
bár regényt szeret olvasni
69 Szilágyi Márton: Próza és hagyomány

- 74 Bertha Zoltán: Magyarország és Európa
(*Németh Lászlóról*)
- 77 Ács Margit: Az üdvös, a szükséges utópia
(*Németh László 1945 utáni tanulmányai*)
- 85 Kántor Lajos: Az erdélyi adó(sság)
(*Németh László levelezésében tallózva*)
- 88 Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván: „a prózába vagyok száműzve”
(*Beszélgetés Németh Ágnessel és Lakatos Istvánnal*)

- 93 Novotny Tihamér: Még mindig, kétszarvú szillogizmus
és egyszarvú enklitika
(*Azaz: axiómák a még mindig BORGÓ [György Csaba]
művészetének megértéséhez*)

Figyelő

- 99 Gróh Gáspár: A kritika, mint irodalom (*Alexa Károly: Eleitől fogva;
A szerecsen komornyik; Ugyanazon gyuradékból*)
- 105 Benyovszky Krisztián: „Szövegeinkkel együtt magunkat
is rakosgatjuk” (*Thomka Beáta: Beszél egy hang*)
- 109 Németh Zoltán: Provokáció: az olvasás kényszere
(*Hazai Attila: Szex a nappaliban*)
- 116 Faragó Kornélia: Megnyilvánulás-formák
(*Solymosi Bálint: Detonáta*)
- 120 Valastyán Tamás: Hol dobog a regény szíve
(*Bálint Péter: Alföldi portrék*)
- 127 Kovács Ágnes: Dusnoki-Draskovich József: Nyitott múlt
(*Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről
és a fordított világról*)

*E számunkat Borgó (György Csaba) műveivel illusztráltuk.
Kiállítása 2001. augusztusában volt látható
a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban*

Magyar próza az ezredfordulón II.*

*Darvasi László***A sárkánygyilkos fejedelem**

Csou fejedelem nem azért rendeztette meg évente a költők ünnepét Lojang városában, mert annyira kedvelte volna a verseket. A fejedelem fontosnak tartotta tudni, birodalmában kik a megbecsült emberek, kikre hallgat a nép, és miféle képességeikkel nyerik el a népszerűség irigylésre méltó adományát. Azokban az időkben még sárkányok falták fel a falvakat fenyegető viharfelhőket, olykor unikornis tévedt az udvarházakba, és még a költők is mindenfélék voltak. Némelyik költő borférget tartott a gyomrában, a másik olyan hiú volt, mint Jan-ce, a költőlovag, aki áldozatával előbb megtanította a legszebb énekét, s csak aztán vágta át a szerencsétlen torkát. Az írók irigykedtek egymásra, beárulták és nevetségessé tették a másikat, olykor pedig bölcsességről vagy erényességről tettek bizonyosságot. Némelyikük meg hetente hasalt Csou fejedelem elé, hogy lenyalhassa ihletért az uralkodó lábfejről az ég fényét.

Mindig a Sárkánycsónak ünnepen tartották a költők fesztiválját. Azon a napon úgy esett, mintha ezüsthonalak feszültek volna égtől a földig. A várudvart lampionokkal díszítették, a gabonarakták kapuit szélesre tárták, a téren kardtáncosnők és majomugráltatók szórakoztatták az embereket. Lelkesen ünnepelt a nép, holott aszályos és szegény vidék volt ez, ahol a kacagást gyakran összetévesztették a jajongással.

A költők felolvasását éljenzés és taps fogadta, mint minden évben, ugyanúgy. Az utolsó énekét követő fogadáson a fejedelem váratlanul odalépett egy csanganbeli költőhöz, akinek Tan volt a neve, és az elismerése jeléül bólintott, majd jellegzetes orrhangján azt mondta, fölöttébb kedvre derítette a fölolvásának az a sora, amely arról szól, hogy egy kiváló harcos megtanult sárkányt ölni. A költő szerényen elmosolyodott, s miután a fejedelem továbblépett, zavartan megvakarta a homlokát. Nem ő írta a megdicséért sort, nem az ő verséből származott. Valaki más volt a szerzője, habár nem emlékezett rá, melyik társa lehetett, elkerülte a figyelmét, az igazat szólva Tan figyelme más írók előadása alatt gyakran messze kalandozott. Odalépett hát a barátjához, a kunghszenbeli költőhöz, és azt kérdezte, írt-e egy bizonyos sort egy harcosról, aki megtanult sárkányt ölni, csak mert a vesszor a fejedelemnek kiváltképp tetszett, ám a kunghszenbeli író

*A Bárka, a Békés Megyei Könyvtár, a Gyulai Várszínház, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 2001. július 17-én ezzel a címmel rendezett tudományos konferenciát (Békéscsabán a megyei könyvtárban) és prózafesztivált Gyulán (a várszínházban). Az itt következő öt rövidpróza és a Műhely rovatunk három első tanulmánya a fesztiválon, illetve a konferencián hangzott el. A további prózákat és előadásokat lapunk előző, 2001/5. számában közöltük.

meglepetten rázta a fejét, nem ő a gazdája a sornak, talán a Jensiből jött öreg az, ott ül most is a selyemfüggöny árnyékában, és szokásához híven mézbort szopogat, neki állandó témája a sárkány, kérdezzék meg inkább őt. Az öreg tűnődve ingatta a fejét, nem ő a sor gazdája, sőt ilyen formában nem is ismerős neki. Ekkor oldalazott hozzájuk a jangcsengbeli költő, egy öntetszelgő figura, aki harsányan kacagott a saját viccein, s aki mindig túlon túl hangosan vagy a kelleténél halkabban olvasott, azt harsogta ez a költő, a tudomására jutott, hogy a fejedelemnek tetszett egy sor, ó, és éppen az ő sora, mire a Jensiből jött öreg illedelmesen elkérte tőle a kéziratát, melyet a jangcsengbeli költő vonakodva bár, de végül átnyújtott. A kéziratban nem szerepelt az a bizonyos sor a sárkányölő harcosról, mire a jangcsengbeli költő pulykavörös képpel azt hebegte, nyilván improvizált, mert ő gyakran a saját gondolataitól kap ihletet, nem úgy, mint egyesek – és ekkor jelentősegteljesen Tanra, a csanganbeli költőre meredt –, akik folyton mások dalaival izgatják föl szegényes fantáziájukat, csak hogy kipréselhessenek magukból néhány szálnalmas sort esőről, hajnalról, vagy a már ezerszer megénekelt peóniavirágzásról. Kis híja volt, hogy nem tört ki botrány, s tán még ököltre is mentek volna a költők, ha nem kongatnak vacsorára. Ám a rozmaringos sülték, a ropogós kacsák és az egészben föltálat malacok látványa eltérítette őket az irodalmi élet kérdéseiről, s mindenki degeszre ette magát, igaz, nem is tehetett egyebet, hiszen Csou fejedelem személyes sértésnek vette volna a finnyáskodó tartózkodást. Tan is beivott kissé, s közben mindegyre azon tűnődött, mi lehetett a fejedelem célja az üzenettel. Miért érdekli az urat a sárkány elpusztításának kétes tudománya, amikor a sárkány adja az esőt, őrzi a rontást hozó kincseket, s a jelenléte békét és derűt áraszt?! Nem értette a dolgot, ám egyszeriben úgy érezte, a fejedelem párbajra hívja.

Tan költő néhány hét múltán bebocsáttatást kért Csou fejedelemnél, s amikor végre letérdelhetett az uralkodó elé, alázatosan megkérdezte, igaz-e, hogy olyasféle régi verseket gyűjt újabban a tiszteletre méltó fejedelem, amelyek arról énekelnek, hogy az ősi királyok sárkányhússal táplálkoztak. A fejedelem teli szájjal kacagott, ó, igen, így is lehetne mondani, ám azokban az írásokban egy ősi fejedelem nem csak megeszi, hanem meg is lovagolja a zabolátlan sárkányt, s a következő pillanatban a költő nyakába pattanva be is mutatta, mire gondol.

A költő a következő napokban nyüzsgő piacokon téblábolt, teaházakba és borkimérésekbe tért be. Figyelte az emberek beszédét. Szerte a birodalomban hónapok óta ködös volt az idő. Mintha valami égi háború pizska telepedett volna az égre. Nyugtalanság és túlfűtött érzelem mérgezte a beszédet. Az emberek emelt hangon és keserű szenvedéllyel szóltak egymáshoz, mintha ugyan a szakadék szélén toporogtak volna. Úgy mondták ki véleményüket időjárásról, szomszédokról, szerelemről, hivatalnoki túlkapásokról, mint valami végső kinyilatkoztatást, mint a végítélet előtti kétségbeejtő bizonyosságot. Sokan már csak kiáltozni és fenyegetőzni tudtak.

Miután eleget látott és hallott Tan, a háza küszöbe elé fektetett egy démonálcot, hogy senki se zavarja. Napokon át írta új költeményét egy fejedelemről, aki hosszú éveken át annak a feladatnak szentelte az idejét, hogy megtanuljon

sárkányt ölni. Miután úgy érezte, nem képes a leírt szavakhoz újabbakat fűzni, s nem képes már elvenni sem belőlük, kertjébe hívta néhány tanítványát, s előadta a költeményt. Majd elszavalta a közeli piacon is, aztán az áldásra gyülekező embereknek a templom előtt, és a temető borostyánnal befuttatott kapujánál, hol előkelő hivatalnok búcsúztatására gyülekeztek a családtagok. Napnyugtakor csillogó ezüsttel állított meg két részegen támolygó tevehajcsárt és nekik is szavalt.

Tan költő megcsonkított tetemére a kertjében leltek a döbbenettől borzongó tanítványok. Békés délelőtt volt, virágoztak az első peóniák. A költő szemét sóval maratták ki, a nyelvét lemetszették, a karját kiszakították.

Még aznap palotalovasok dobogták szerte a hírt, hogy Csou fejedelem megküzdött a Nyugati part sötétségéből előtörő Kéksárkánnyal, és öldöklő küzdelemben legyőzte a szörnyeteget. A hírvivők úgy érkeztek vissza, hogy az országot borító köd szálait maguk után vonták, mintegy lefejtve a piszkos gomolygást az ég tekintete előtt. A birodalom újra ragyogó fényben ázott. A sárkány csontjait, saskarmait, bikaszarvát és démonszekeit bizonyoságképpen körbehordozták a birodalomban. Mindhiába tették. Csou fejedelem őrzöngő dühében gyerekmajmokat fojtogatott. Szerte a városokban a nép, kint az utcán, a piacon, a temető-kertekben, s bent a teaházakban egy különös harcosról beszélt, aki bár tudta, hogyan ölheti meg a sárkányt, de mégsem tehette meg soha.

Esterházy Péter

Kulináris vázlat*

– a moszkvai változat –

Csontos Erikának

Nem hiszem, hogy bort valaha kiköptem volna, mondtam Moszkvában az első nőnek, adandónak, akiről azt hittem, nem idegen tőle Anton Pavlovics (és persze Rabelais sem, de erről hallgattam), vagyis van valami közös bázis, amelyről elrugaszkozhatnánk, ahonnet szabírlhatnánk uzsoráj, egy trambulín, egy vágódészka, melyről organikusán röplülhetnénk, akár az apróra vágott hagyma. Vagy mint a micsoda illata, oregano vagy mi. Meg bazsalikom és szurokfű. Minden moszkvai nő remek szakács, még azt se mondanám, hogy az előjáték része náluk a főzés, inkább az az igazság, hogy a főzés az előjáték. (Moszkvát illetően persze tartsd mindig észben, hogy természetesen a hír igaz, de Péterváron, és nem Mercedest, hanem Ladát, és nem osztogattak, hanem fosztogattak.)

Fenyővízbe áztatva kicsíráznak a történetek. De hát honnan volna fenyővíz ipari méreteken? Hektoliterszám. A nemzeti konyha az valami olyasmi, mint a relativitáselmélet. Igazi, mély megértése szinte lehetetlen, elutasítása nevetséges.

Anyag vagyunk, maga a tökéletlenség: hónapok óta íródik, azaz nem íródik ez az írás, hiába hallgattam a spájzok csöndes, csontos zenéjét, semmi: paprikás csirke, marcipántörpék és némi megbánás.

Moszkva nagy. Az oroszok tényleg annyian vannak, mint az oroszok. Minden nagyobb, drámaibb, brutálisabb. (Nagy orosz pornográfia, írta volt valaki. Úgy gondoltam, nagyképű, de kiderült róla, csak realista.) Jaguár áll harmincéves Lada mellett. Hogy milyen a harmincéves Lada, az Budapestről nem tudható. Az nem háromszor tíz, az más dimenzió. Vagy hogy vannak tényleg kommunisták, és milliós számra, nemcsak a Thürmer meg az asszony. Hogy már a nagymama is kizárólag ezt a hazugságot hallotta. Vagyis hogy más az emlékezet. És becsukom a szemem, és félóra múlva kinyitom, és még mindig ugyanazon az úton megy az autó. Moszkvában nincsenek utak, csak irányok, hallok. Stb., kidolgozandó: kis orosz kultúrkörkép, bravúrosan, vagyis plusz szociológia, politikai elemzés és humanista beleérző képesség, egészen a háborúban elzabrált magyar (in concreto E.) könyvtárig – csak álltam és lapozgattam a könyveinket, és ércesen káromoltam minden komcsik istenét (ezt talán kis i-vel volna jó írni), miközben hálátlenül hallgattam a könyvtárosnőket, akik úgy beszéltek, mint nők, akik könyvtá-

* Ez a prózafesztiválon felolvasott írás már megjelent az Alibi – Hat hónapra című kiadvány (főszerkesztő: Alexander Brody) 2001/1. tematikus (evés-ivás) számában.

rosok, vagyis a politika szempontjaira (könyvet vissza nem adunk!) hányavetin kissé bólintottak ugyan, ám csak az érdekelte őket, hogy a könyvtár látható legyen és látogatható, a könyvek legyenek szem előtt, akkor meg, gondoltam magamban, majdnem mindegy, hol vannak a könyvek. Igaz, ha tényleg mind-egy volna, akkor éppenséggel lehetnének a gazdájuknál is, otthon.

Nézzük azonban a kulináris hozadékot. Nagy reményekkel indultam, melyek a marinált gombáktól a másodlagos frissességű tokhalig szivárványoztak. Illetve maga az evés! Aki látott oroszokat (mint oroszokat) enni, az már tud valamit az emberi nagyvonalúságról, bőségről, az tudja, enni a halál ellen eszünk, a halál az, amit az orosz ember minden falatkával arrébb hessent. És ahogy egy ilyen orosz csoport bevonul (melyről azonnal azt hisszük, egy család, mert látva látni a hierarchiát, a főt, aztán a fiúkat, majd a nőket, alárendelten, de egy alig rejtett matriarchátus nagy erejével), és elfoglalja a teret, az asztalt, melyet aztán, függetlenül a helyi szokásoktól, telerakat étellel, az nemcsak önmaguk nagyságát és energiáját mutatja, hanem valamiképp a világét is. De legalábbis az asztalét.

Ahogy az oroszok esznek, attól megváltozik a világ.

Jó, jó, de mi történt konkrétan?

Konkrétan a már képbe hozott nő és a vodka történt. A nő olyan – most nem ez a moszkvai, hanem általában; nincs magyar férfi, aki ezt el ne mondaná, mért volnánk kivételek –, olyan, mint a bableves: az ember, ha férfi, azonnal kiönti előtte a lelkét. A húsleves az igazság órája, a bablevesben pedig nem annyira a pénzárca, mint inkább a jellem tükröződik.

Vázoltam hát a bajt. A megakadást. A kulináris töppedést. A gasztrogöröcsöt. Hogy ebben az irányban kéne egy lökés. Épp asztalnál ültünk, nem találhatta gyanúsnak a kérést. Lehajtotta a fejét.

Az evésről, arról sokat tudnék mesélni, Pjotr Mafejevics.

Úgy éreztem, combját titkon az enyémhez nyomja, de tévedtem, csupán az asztalláb nem tudott uralkodni szenvedélyén.

Hát meséljen, Natasa!, kunyeráltam, de nem akart. Most nem. Maga se örülne neki. (Olyan gyönyörű jerüket mondott, hogy majd beleszakadt a szív.) Látom, hogy csillog a szeme az étlaptól. Ezt jól látta. Majd hazafelé, a repülőn, mert kiderült, hogy egy géppel megyünk. Kis téstáczkába rejtett kaviár érkezett. Natasa a kaviárra pillantott, aztán rám, damasztak tetsző damaszt szalvétáját a földre csapta, s kirohant az étterem különterméből. Tekintetéből nem lehetett megállapítani, engem vagy a kaviárt gyűlöli-e jobban. (Kulinárisan mindkettő akceptálhatatlan.)

Asztaltársaim úgy tettek, mintha nem történt volna semmi. Múlt az idő, de másképp (hisz Moszkvában voltunk). És itt illeszthető a vodka. Azt mindig is éreztem, hogy itt valami titok lappang. A vodka másképp ivódik (iszatik). Mi ez a más? Magyar embernek a kevertről vannak a priori szintetikus *tapasztalatai*. (Istenem, beh jó, hogy a hülyeség nem fáj! – Önéletrajzi megjegyzés.) A kevertet nem lehet elrontani, a kevert eleve rossz, még akkor is, ha jó.

A vodkát se. A vodka eleve jó. Még akkor is, ha rossz.

Az derült ki, azon kaptam magam, hogy asztalközelben azonnal vodkát iszom. Egyszer csak ott van a kezemben egy vodkás pohár. Kinőtt belőle(m), akár egy virág. Nem értettem, mi ez az új szükségszerűség, amely a vodkához terel. (Az alkoholhoz való viszonyom felettebb józan, józan és heves, nem szomjából iszom, nem bánatból, nem bosszúból, nem Ady-parafaként, hanem: mert ízlik. Az íz végett. A jó ivó nem sieti el a dolgát, siettetni pedig végképp nem hagyja magát. A vodkában nincs semmi bukolikus. Orosz barátaim szánakozva nézték ezeket a ványadt zapadista erőlködéseket.

A gyakorlat azonban rávezetett a megoldásra: a vodkát nem előtte isszuk, nem utána, nem alatta, nem is helyette: hanem mindig. Ha leves, akkor akkor. Ha torta, akkor akkor. Sztálingrádi csata vagy irodalmi est: akkor. Akkor amikor. Vagyis, és itt van az a bizonyos orosz idő, a szicsász elásva: a vodkát azért *kell* inni, hogy múltjék az idő. Először azt hittem, hogy csak az időmérésre kell, de nem. Bár: ha az időt nem *lehet* mérni, vajon múlik-e? Félek, megint a relativitáselméletnél vagyunk.

Nem volt nehéz elintézni, hogy a repülőn Natasa mellett üljek.

Ígért nekem egy kulináris történetet. Ijedten rám nézett.

Hát nem felejtette el? Úgy akartam, hogy elfelejtse.

A történetekben, Natasa, a zamatukon és illatukon kívül, az idő a legszentebb ajándék, az az életidő, amelyet a mesélő a sajátjából kimér.

Ebben ne is reménykedjék.

Vállat vontam, eluntam ezt a hercehurcát. Valami barokkos után vágytam, nem erre a minimal artra. Ezt meg is mondtam. Ebben a pillanatban, akár egy bokororgazmus, hullámvész futott át Natasa testén, alulról fölfelé és belülről kifelé, s mintegy sugárban háynyi kezdett. Oroszország nagy. Amikor végzett, láthatóan elégedetten szemrevételezett engem. Már vártam, hogy mondja, nesze, bazmeg, Pjotr Mafejevics, itt neked a történet. De csöndesen, nyugodtan hallgatt. Lenéztem a lábunk elé. Tocsogtunk a részletekben.

Mit akar? Mit remél? Ezekből a fragmentumokból összerakni a világot?!

Vidáman vállat vont. Ránéztem a homlokára: a felső sarkában, ahol a bélyeg lehetne, tükrötörzés sárgája ragyogott – mint gyermekrajzon a nap. Aggódni kezdem, akár egy nagynéni.

És most hogyan tovább?

Megint vállat vont. Csatolja be az övét. Nem tudom.

Grendel Lajos

Egy ilyen nap

Richard Wagner csodálatos élete és halhatatlan tettei

A boldognak ígérkező új évezred küszöbén Richard Wagnernak ítéletet kellett végrehajtania egy bútorfuvarozó vállalat vezérigazgatóján, akivel az ezredesnek valami nézeteltérése támadt. A vezérigazgató a vár környéki új villák egyikében lakott, a Parlament hivalkodóan dölőfős épületének szomszédságában. Úgy gondolhatta, hogy itt, a törvény házának tövében, nagyobb baj nem érheti, Richard Wagner feladata az volt, hogy a felkapaszkodott egykori valutaüzért meggyőzze, mekkorát téved.

Az ügynök a Nemzeti Színház mögötti parkolóban hagyta kocsiját, s gyalogszerrel folytatta igazságosztó útját a belváros napfényverte, frissen kövezett utcáiban. Alig tett meg azonban néhány tétova lépést, amikor az egyik átjáró torkolatában egy koldusba botlott. A koldus a szabványnak tökéletesen megfelelő koszos és csúnya férfi volt. Vannak emberek, akik sosem találják meg a helyüket a világban, gondolta lemondóan Richard Wagner, és némi aprópénzt pottyantott a koldus kifakult kalapjába.

– Én is megtehetném, hogy csak úgy kiülök a járdára – mondta rosszállóan, és továbbment.

Alig tett meg azonban néhány tétova lépést, amikor egy újabb koldus toppant elé. Ez nő volt, s nem ült, hanem állt; állt, mint a cövek, s követelődzőn nyújtotta felé a markát.

Richard Wagner meglepődött, mert esküdni mert volna rá, hogy az előbb még nem volt itt, hogy a semmiből termett elő, nyilván az ő bosszantására.

– Te meg mit akarsz, vén satrafa? – mondta ingerülten, s aprópénzeket csörgett az asszony markába.

Továbbment, s eltökélte, hogy most már aztán nyitva tartja a szemét. Alig tett meg azonban néhány tétova lépést, amikor észrevette, hogy az utca, teljes hosszában, amerre haladnia kellene, tarkállik a koldusoktól. Bizonyára az első igazán meleg tavaszi nap csalogatta elő őket ilyen nagy számban, s bizonyára külföldiek is akadtak köztük szép számban, akik minden évben a vándormadarakkal érkeznek meg. Mivel már nem sok aprópénze maradt, Richard Wagner a legközelebbi utcasarkon befordult jobbra. A közelmúltban néhány márkás bolt nyílt meg errefelé, sokáig el lehetett bámeszkodni a kirakatuk előtt. Richard Wagner is így tett most, de alig tett meg néhány tétova lépést... A palota tövében kuporgó fiatal cigányasszony a másfél-kétéves forma gyermekét is közszemlére tette, s félrekapta a tekintetét, amikor az ügynök odavetette elébe a megmaradt összes aprópénzét. Aztán eliskolt a helyszínről, s akkor nyugodott csak meg, amikor betért a legközelebbi templomba.

A templom hűvös félhomályában elmotyogott egy miatyánkot, majd beszédbe

elegyedvén a ház láthatatlan, de köztudomásúan így is jelenlevő urával, örömeinek és megelégedésének adott hangot, hogy az egyház ismét visszanyerte régen megérdemelt tekintélyét. Erkölcsi útmutatást és bátorítást kért. Kissé sokáig elidőzött a templomban, mivel a bútorszállító vállalat vezérigazgatójának a példás megleckéztetését az Ezredes nem kötötte időponthoz. A megleckéztetés módját is ő választhatta meg. Ha úgy tetszik, rengeteg idő állt a rendelkezésére.

Már alkonyodott, amikor kilépett a templom kapuján, s többé ügyet sem vetett a koldusokra. Hála erkölcsi feltöltekezésének, minden hasogató nyugtalansága egy csapásra elmúlt. Azt azonban megfogadta, hogy ha újra büntetőexpedícióra küldik *arrafelé*, ki fogja kerülni az óvárost.

A vár környéki utcákban koldusoknak nyomát sem találta. A régebbi villákat itt-ott kőfalak kerítették be, a takaros, aszfaltozott utcák üresen ásítottak a közelgő estében. Richard Wagner úgy osont végig rajtuk, mint valami lopakodó tolvaj, mint aki teljesen illetéktelenül tartózkodik ezen a helyen, vízum és letelepedési engedély nélkül. Ha egyszer, nagy sokára majd nyugalomba vonul, gondolta, mégis itt vesz majd házat. Aztán arra gondolt, hogy Nellinek mégsem konyhai robotot, hanem kutyakölyköt vesz a születésnapjára. Annak jobban fog örülni, talán még egy külföldi nyaralásnál is jobban. Döntését, bár semmi köze hozzá, bizonyára az Ezredes is helyeselné. Richard Wagner csodálattal nézett fel az Ezredesre, mert az ebben az új világban is megtalálta a számításait. Most is nagy ember volt, még ha másképpen és más pozícióban nagy, mint azelőtt. A steak-house-ban szoktak találkozni, medium-véres, rokfortszósos steak mellett. Ott mutatta be az Ezredes a bútorfuvarozó vállalat vezérigazgatójának is, akiről Richard Wagner azt hitte eddig, hogy jó barátja az Ezredesnek.

Amint lejteni kezdett az utca, hirtelen kitárult előtte a panoráma, középen a Duna acélszürke csíkjaival, A Nap éppen lebukni készült a hainburgi dombok mögé, és erőtlen fényével szembekapta Richard Wagnert. Az ügynök egy pillanatra megtorpant, és hunyorogva bámult a vérvörös napkorongba. A festői látvány egészen lenyűgözte, s emelkedett érzéseket kavart föl benne. Egy jól fizetett ítéletvégrehajtónak azonban ne legyenek emelkedett érzései, gondolta bosszúsan. De ez most, úgy látszik, egy ilyen nap volt. Mindegy, elmúlik, gondolta aztán, és azt, hogy a kutyát Tirpitz admirálisnak fogja hívni, bár nem biztos, hogy ez megnyeri Nelli tetszését. S még azt is, hogy ezentúl talán gyakrabban kellene templomba járnia. Mindezt, persze, megtanácskozta előbb az Ezredessel.

Hazai Attila

Nagyi a szekrényben

Nagyi csonka családjával az Amerikai úton lakott, barna haját kontyba fogta, s délutánonként többnyire fakanalat tartott a kezében. Nem azért, mert imádott főzni, hanem, mert sokan laktak a házban és senki más nem vállalta az efféle munkát. Ott laktak az unokák, Pali, Laci, Kati, meg Sanyi, a Nagyi fia.

Nagyi főzés közben a rotyogó edények mögötti színes csempéket nézte, és odaképzelt rengeteg dolgot, amit szeretett. Például, amikor a nagypapa még élt, és fiatalok voltak, és a Hármashatár-hegyen egy kövér bokor aljában a nagypapa megfogta Nagyi kezét.

– Tudom hogy maga már nem szűz – szólalt meg a fiatal, pödrött bajszú nagypapa a bokor tövében.

– De – válaszolta a nagymama. Ekkor a nagypapa megcsókolta és zakója zsebéből elővett egy aranygyűrűt.

Hej, milyen gyönyörű idők voltak azok, milyen jó volt a nagypapa alatt! Amikor együtt fürödtünk a patakban, kirándulni jártunk, amikor még nem kellett kivezetni a hasán a végbelét.

De az élet elszáll, eltűnik sok szép pillanat, és mi marad utána? Hit, remény-ség, szeretet, aszott test, mely már nem működik rendesen. Nagyi nem szerette, amikor kiesett a kezéből valami, például vekkeróra, fűszer, szappan, nejlonzacs-kó. Azt se, amikor kórházba vitték. Nincs semmi baja a pszichéjével, gondolta, egyszerűen csak feledékenyebb a kelleténél, néha eltéved az utcán. Erre a legjobb megoldás, ha nem megy sehova, akkor viszont még kevesebb dolog történik. Milyen csodás lenne egy új ruhát varratni magamnak!

Nagyi az edények mögött egy délceg huszárt látott, aki díszes hüvelyéből elő-rántotta fényes kardját, és mély hangon lalázni kezdett. A huszár kiköpött olyan, mint a nagypapa harmincéves korában, csak rövidebb a bajuszkája. A kép elsöté-tült, és két játszadozó fóká jelent meg a csempén. A fókák körbe-körbe ugrán-doztak, ugattak, majd előkerült egy pöttyös labda, melyet az orrukon pörgettek és ügyesen átpasszoltak egymásnak.

Marci, Pali és Kati berontottak a konyhába.

– Mi lesz a kaja? – kérdezték.

Nagyi nézte, ahogy a dobpergés közepette az idomár meghajol, és a két fóká levonul a csempékről.

– Bravó! Bravó! – mondta a Nagyi.

– Nagyi már megint mi bajod van?

– Tessék picinyem?

– Mi lesz a kaja?

– Paradicsomleves és rakott krumpli.

– Hú de jó, hurrá, éljen a paradicsomleves, én nagyon imádom a paradicsomlevest – mondta Pali.

– Én utálok a krumplipürét, tisztára olyan mint a pempő, az öregeknek való, nem is kell megrágni, jaj de kaki a krumplipüré – mondta Marci.

– Nem püré lesz te buggyant – szólt Kati.

A nagyfi nem örült, hogy ott vannak körülötte a gyerekek, mert a cirkuszi jelenetre és a félig-meddig már odakozmált levesre szeretett volna koncentrálni.

– Menjetek ki gyerekek. Játsszatok a kertben, vagy tanuljatok egy kicsit – ajánlotta.

Pali ivott egy pohár tejet, és kiment testvéreivel a konyhából.

– Voilà! Merci! – kiáltotta a fehér öltönybe bújt idomár, többször meghajolt a közönség felé, azután ostorával pattintott egyet – ezüstös nyakkendője Nagyi szemébe szórta a fényt –, miközben belépett a porondra két jegesmedve és ők is labdázni kezdtek.

– Különleges attrakció! – mondta a jóképű idomár, aki szintén hasonlított a nagyapára, arca szinte teljesen olyan volt, mint Károlyé, lába talán egy picit görbébb lehetett.

Kinek lehetett görbébb a lába, vajon Károlynak, vagy ennek az idomárnak, gondolkodott a nagymama. Károlynak vastag, szőrös combja volt, igen, és milyen jól esett, amikor megfogta a derekamat és azt kiáltotta imádom magát Ilonkám.

A rakott krumpli és a paradicsomleves ekkorra már igencsak leégett, kellemetlen, füstös levegő terjengett a konyhában. A fedők kocogtak, recegtek, hangjuk valóban hasonlított a cirkuszi dobpergésre.

A Nagyi kiment a konyhából és megállt a nappali közepén. Elkecseregett volt és tanácstalan. Hova bújjon szégyenében? Feleslegesnek és kedvetlennek érezte magát. Megpillantotta az egyik régi bútorát, egy magas, sötétbarna barokk szekrényt.

Kinyitotta az ajtaját és belépett. A szekrényben csend volt, sötét, és bőrszag, a cipőktől és a kabátoktól. Nagyi kicsit összegörnyedt és magára húzta a szekrényajtót. Nem tudta belülről teljesen becsukni, a fény beszűrődött a szobából, de a szekrény bent egészen szórakoztató helynek tűnt. Ráült a cipőkre, nekidőlt az egyik bőrkabátnak és kikukucskált a nappaliba. Csak nehogy azt higgyék, hogy meghülyültem, gondolta. Elfordult a fénytől és a szekrény belső oldalát bámulva gondolataiba mélyedt.

Sanyi fia hazaérkezett. Sehol se találta Nagyit, kissé dühösen, ám cseppet sem meglepődve, rutinosan mérte fel a konyhában végzett tisztítást. Az elszenesedett ennivalóval telt fazekak alatt elzárta a gázt, és hangosan a Nagyit szólongatva. Nagyi némán lapult a szekrényben, nem válaszolt. Sanyi a telefonhoz lépett.

– Halló rendőrség? Eltűnt a nagymama, kérem keressék meg.

– Milyen színű volt a pongyolája? – kérdezte egy női hang.

– Azt hiszem piros

– És hova ment?

– Azt nem tudjuk, azért telefonálok. Ilonka néninek hívják.

- Mikor tűnt el?
- Mielőtt leégett a vacsora.

– Rendben, akkor kiadom a körözést – zárta le a beszélgetést a diszpécser kisasszony és máris a rendőrségi rádió mikrofonjába mondta: – Halló, halló minden egységnek, eltűnt Ilonka néni, piros pongyolát visel, keressék meg.

– Odaégette a vacsorát? – kérdezte Karcsi őrmester a kisasszonytól, és a választ meg se várva, társával máris akcióba lendültek.

A Nagyí közben ráült az egyik retikülre, és a szekrény belső oldalán megjelenő jelenetet figyelte. Az idomár hátat fordított a közönségnek, letolta hófehér nadrágját, arany flitterektől csillogó alsógatyáját, és megmutatta meztelen fenekét. A nézők fele felmordult, másik fele, Nagyival az élen, felkacagott. Az idomár ekkor nagyot pattintott az ostorával. A jegesmedvék tótágast álltak, bukfenceztek kettőt, majd felkapták a fókákat és a fejük felé emelték őket. Az egyik jegesmedve a szájához emelte a farkával rémulően csapkodó fókát, és nagyon úgy tűnt, hogy szeretne beleharapni.

– Voilà! Merci! – kiáltotta a csupasz hátsójú idomár, és meztelen fenekét olyan provokatívan rázta meg, mint Marlon Brando az Utolsó tangóban.

A rendőrautó megállt a Thököly úton. Este hét óra volt, egy idős asszony lila pongyolában ült a járdán és két galambbal beszélgetett.

– Ugye milyen piszkos környék ez. Túl sok a busz meg a gépkocsi. Egyetek édes tubikáim.

Karcsi őrmester megközelítette a nénit.

– Csókolom.

– Tudja, hogy miért olyan szürkék a pesti galambok?

– Meg tetszene mutatni az igazolványát?

– Szerintem azért olyan szürkék, hogy jobban beleolvadjanak a városi környezetbe. Olyan színük van, mint az aszfaltnak. És így a sasok nehezebben veszik észre őket.

– Meg tetszik tudni mondani hogy ki tetszik lenni?

– Persze – mondta a néni.

– Mi egy piros pongyolás asszonyt keresünk.

– Tudhatná fiacskám, hogy egy csomó pongyolás asszony van a világon.

– Igen tudom, de azért tessék szíves velünk jönni.

Karcsi őrmester besegítette a nénit a hátsó ülésre és elindultak az Amerikai út felé.

Sanyi lelkesen rohant a kertkapuhoz, nyomában Kati, Laci és Pali, mikor leparkolt a rendőrautó. A lila pongyolás asszony, és Karcsi őrmester kiszálltak a kocsiból, megálltak a ház előtt a járdán. Sanyi, Kati, Laci és Pali kiléptek a kapun.

– Ejha, hát ő nem a nagyí – sajnálkozott Sanyi.

– Nem, nem őt keressük – kiáltották az unokák.

– A fenébe. Nem volt jó a személyleírás – szólalt meg Karcsi őrmester.

– Ugye mondtam, hogy nem én vagyok az – morogta a néni.

– Akkor nem is tudom, mit tegyünk. Talán menjünk be körülnézni – ajánlotta Karcsi őrmester.

A néni visszaült az autóba, a többiek bementek a kerten át a házba. Karcsi őrmester zseblámpájával átvilágította az előszoba és a kamra részeit, majd belépett a nappaliba. Sanyi, Kati, Laci és Pali tanácstalanul álltak a nappali ajtajában.

Nagyi megijedt a hirtelen felgyorsult eseményektől, és megpróbálta belülről teljesen bezárni a szekrény ajtaját, hogy tökéletes legyen az inkognitója. A jegesmedve kiharapott a foka fenekéből egy jókora darabot, és most az uszonyát kezdte bekapni, illetve csócsálni. Az idomár már felhúzta az elegáns, első osztályú anyagból szabott pantallóját, és egy erőteljes mozdulattal ostorával az incselkedő jegesmaci nyakába csapott. A medve elengedte a rémülten ugató fókát, kiköpte az uszonyát, és búcsúzóul sebtapaszt ragasztott a foka megsérült fenekére. – Voilà! Merci! – mondta az idomár, aki most nem annyira hasonlított a nagyapára, nem tudni miért, kisebb lett az orra, kivilágosodott a haja, és eltűnt a csinos bajuszkája.

Karcsi őrmester figyelmes lett az ódon szekrényből hallataszó apró zajokra. – Valami mocorog a szekrényben – mondta, azzal odalépett és felnyitotta az ajtaját.

Nagyi szemlesütve guggolt a kabátok között.

– Nahát nagyí, egész délután téged kerestünk – kiáltotta Kati.

– Az ügy szerencsésen lezárult – szólt Karcsi őrmester. – Nekem azonban meg kell írnom a jelentést. Mondja, miért búj el a családja elől, kedves nagymama?

Nagyi kilépett a szekrényből. Kinyújtóztatta a tagjait. Kereste a megfelelő választ. Érezte, füllentenie kell, mérsékelni kívánta a helyzet feszültségét. – Csak vicceltem – mondta Nagyi rövid töprengés után.

– Anyuci, nagyon kérlek, ne viccelj többet – kiáltotta Sanyi, és belerogyott a fotelbe.

Závada Pál

Milota előadása Kuhajda Ilonkáról

Drágáim és ti összes többiek! Május tizenhatodika van, péntek, amikor ezt mondom, és úgy saccolom, bogárkáim, hogy három-négy nap múlva kezdődhet az akácmézigyűjtés.

Mai példázatom mégis ahhoz szól majd hozzá, hogy (amiként a régi arab orvosok tartották) az ópium mindent gyógyít – sajátmagán kívül.

Azt elmeséltem már a múltkor – az előző kazettáról visszahallgatható –, hogy Kuhajda Márton és Král Anna kislánya két fiút követve harmadikként született, úgy tippelem, 1895 táján. Ez az Ilonka mákvirágzásról mákvirágzásra magányosan és hallgatagon serdült különösen szép ifjú hölgyé.

Két bátyja közül a fiatalabbik, Gergely megnősült addigra már. Még a háború kitörése előtt vette el hirtelen föllángolásból egy városi dzsentrifamília nem éppen halvérű, Klára nevű lányát, s ebből bizony elég viharos házasság lett. Amit legjobban tán azok a száguldó porfelhők jelképeznek, melyeket akárha futó-for-gószelek gerjesztettek volna, holott valójában a féltékeny őrjöngésében lovait ostorozó, hintáján vágató Kuhajda Gergely viharzott végig az újárósbba vivő úton, ha az asszony egyáltalán nem tért haza éjszakára, így neki magának kellett őt előrángatni – és még jó, ha csak a szülői ház leányszobájának – ágyából, hogy a lelket is kirázva belőle figyelmeztesse hölgyét a hitvestársi kötelességre, mely hivatalának Klárika rendszerint ott, a feldúlt dunyhák között, azon melegében, kacagva tett eleget a rossz nyelvek szerint, úgyhogy elbitangolását a férje meg is bocsátotta rögtön, így visszafelé már hajtó nélkül poroszkáltak a lovak, hiszen a párocska a hátsó ülésen csókolózta végig az utat, miközben a földeken dolgozkodó parasztok e virtus mind első, mind pedig utolsó felvonását kalaplevéve, egymással összekacsintva hagyták jóvá, leginkább a közbülsőkre gondolva persze.

Na de vissza Kuhajda Ilonához!

Ez a szemrevalóan formás, művelt és finom teremtés, mint mondják, az ő kikapós sógornőjével, Klárikával kezdett beutazgatni a városba. S noha társaságban eleinte biztatásra szorult – némi kerítőmunka révén Ilonka máris belegabalyodott egy orvosnövendék hálójába, és halálosan beleszeretett. Érzeménye viszonzásra talált, sőt, hamarosan a legszorosabb viszony is nyélbe lett ütve – ki tudja, hogy kimondott házassági ígéret fejében, vagy csak a végzetes szédület okából.

A részleteket kiszínezhethetnénk, de tudni nem tudunk mást, csak hogy Ilonka tizenkilenc évesen teherbe esett a medikustól. Aki viszont nyilván megrettent a leány kútmélyi csillanású szemétől és eltökélten kapaszkodó szavaitól, miszerint az ő szerelmének még a halál sem vethet véget. Most akkor mihez kezdjek én efféle vallomással?, gondolhatta a fiatalúr, holott bizonyára nagyon is jól tudta: Ő még akkor is csak kifordulni volna képes az ilyen helyzetből, ha az nem lenne

tetézve ezzel a most bejelentett áldott állapottal. És mondjuk – ahogy ismét belepillantott Ilona növekvő szemebogarába, hirtelen valami mástól is megrémült. Hogy úgy látszik, sikerült alaposan megfertőznie a lányt a közösen kószoltatott morfiummal, amit pedig ő csak amolyan alkalmi hangulatjavítónak szánt. Úgyhogy sürgős elfoglaltságokra hivatkozva azon nyomban menekülőre fogta, a továbbiakban pedig letagadtatta magát a cseléddel. Mindezt aztán az a hír tetőzte be, hogy az úrfi most már külföldön folytatja tanulmányait, ám ennél többet a vállát vonogató Klárika se tudott mondani.

Ekkor lépett közbe az anya, aki – saját maga szerint – idejében fogott szerencsére gyanút. Vagy talán, fene tudja, lehet, hogy megszeppent menyé, Klári kotyogott ki neki valamit. Elég az hozzá, hogy Král Anna maga elé parancsolta és eredményesen faggatta ki lányát, aki nem csupán szégyenét gyúrte le, dacosan vállalva megesettségét, hanem ellenszegülni merészelt. Úgyhogy Král Annának – Ilona őrzöngő tiltakozása dacára – ráerőszakolt kábulatban kellett végrehajtatni lányán a küretet. A műtétet végző orvos szintén morfiomot használt az operációhoz.

Ilonka nem tudta kiheverni sem a szakítást, sem pedig a nem kívánt magzat elveszejtését. „Nem kívánt gyermek?!”, zokogta, és hiába bizonygatta, hogy hiszen kívánta ő. Ezért örökre csalódott Klárában is, aki e rettenetes napokban nem állt oda őmellé.

Egyedül a szerető apa érzett Ilonával. Král Anna tudniillik még Kuhajda Márton sem avatta be tervébe, hogy hétepcsétes maradjon a titok, na így lett igazán szétfecségve persze pillanatok alatt. Amikor a lánya elsírta Kuhajdának, hogy mit tettek vele, az apa állítólag borzalmasan összeveszett a feleségével.

Jaj, Ilonkám, bocsáss meg anyádnak!, szörnyű, amit művelt, de hát jól akart!, próbálta viszont megnyugtatni a lányát – ám hasztalanul.

Évekbe telt, míg a fájdalmas tekintetű Kuhajda Ilona ki tudott lépni az utcára.

Már jóval a háború után ment aztán férjhez apjának egy ismerősehez, egy nálánál több mint húsz évvel idősebb szegedi ügyvédhez, és e házasságba bizonyára beletörődött csupán. Ez a melankolikus szépség, aki kedélybetegsége és persze eltitkolt, veszedelmes passziója miatt korán hervadásnak indult, nyilván még így is alaposan följajzotta azt a kis csúnya, potrohos fiskálist. A rákövetkező évben megszületett a fiuk, akit én látásból ismertem, hét-nyolc évvel lehetett idősebb nálam.

De bizony ez a gyermek sem ragadta ki anyját sem a lelki betegségből és annak katasztrofális „gyógykezelési” módjából, sem pedig azokból a szédítő mákonylegendákból, melyek e családban Ilonkát átíttatták. Ezért aztán nehezen hiszem el, amit a hozzátartozók állítottak utóbb, hogy ugyanis túl későn vették volna csak észre, hogy a fiatalasszony morfiumbeteg.

De szerintem Kuhajda Márton, a meggyeszte híres máktermesztő maga sem ártatlan az ügyben. Sőt, még azt is el tudom képzelni, hogy elsősorban nem is a medikus vétke volt az a bizonyos rászoktatás, hanem ezé az apáé, aki saját magában kifürkészhetetlen démonokat nevelt, és aki a mák iránti tébolyult imádatá-

ban még szeretett leánya lelkibajára is a csodanövény valamely származékában hitte volna a gyógyírt. Azt beszélik, hogy miután Ilonkát és a vele összejátszó férjét is körlevélben tiltották el az orvosok attól, hogy morfiumot váltsanak ki a környék bármely patikájában – a mifelénk Mákonynak csúfolt Kuhajda Márton maga vetette latba különleges kapcsolatait.

Hogy ez egyáltalán nem elképzelhetetlen, erre utalhat a megdöbbentő vég is: amikor Ilonka végre kiszenvedett, apja, Kuhajda Mákonyn Márton még ugyanabban az órában fölkötötte magát. De az már, úgy hiszem, legenda csupán, hogy előtte a lányát szekérderekenyi mákvirággal ravatalozta volna föl, majd saját, hurokba bújtatott nyakába is mákvirágos koszorút akasztott volna. Hisz úgy tudom, augusztus volt már, túl a szíromhulláson. De hogy együtt temették őket, erre magam is emlékszem, hisz ekkora gyászmenetet azóta se látott ez a falu. 1937-ben történt, hétéves voltam akkor.

FELTEHETŐEN LÁTKOONNAK VOLT MÁS LEHETŐSÉGE

Zanzibár

édes-szomorú dal

a szív a szív a szív
a szív most visszaszív
még téged is kicsit
bár képed nincs is itt

dalolva kér a nyár
dalolva lárpurlár
a semmiér' dalol
de már a föld alól

dalolni kedve van
hisz minden adva van
a lét kukája – bang! –
üresen kong a hang

a lét kukája hív
nem ám diadalív
fölé hajol ha van
a szív – hajléktalan!

dalolni kedve van
hisz minden veszve van
észérv rögeszme hang
a lét kukája – bang!

az én halál halál
keres de nem talál
akárhon is vagyok –
csak hűlt helyem ragyog

az ő halál halál
szívemből most kiszáll
még súrol is kicsit
hogyan sírnom kell – de csitt!

és aztán nincs tovább
nincs báb ennél butább

nincs szebb nincs tétovább
hát üsd le s állj tovább!

eszem ellenzi bár
a szívbazár bezár
ez itt nem Zanzibár
a kép *un peu bizarre!*

de tél van ideleenn
és árnyak hada leng
a lét kukája – hang! –
a hang lélekharang

a gyász nem magyaráz
csak halkán füttyörész
több kéne ide ész
adsz majd ha ideérsz

dalolva kér a nyár
dalolva lárpurlár
a semmiér' dalol
de már a föld alól

Megha.doc

én meghalok, te meghalok
te meghalok, én meghalsz
tebennem én nem dobbanok
énbenned te nem dobbansz

én megha. doc, te megha. doc
nem fáj hogy fájlneved van?
elmentelek és meghalok
én édes szép halottam!

Nagy Gáspár

Helyette senki

Júliusvég: boka-érintés hava,
áldott nyárvégi várakozás.

Ha Isten műtermében is sötét
izzású volt a napfogyatkozás.

De készülgetett száz boka-rajz:
nem szünetelt az ábrándozás.

Egy bátortalan félsziget-lapon
valami olvashatatlan kódexmásolás.

Csodáltam, hogy szép és fiatal,
miért maradt el eddig a találkozás.

„A szezon szeptemberben indul”
búgta, okézta a cinkos galériás.

Méz-szavaiban színek titkos ősze...
ahogy festeném: vonzás – taszítás.

Játék, játékszer, gyönyörű modell,
rohanásaink közt éden-habzsolás.

Mielőtt a tűz hamuba csuklik
legyen egy utolsó, őszi verniszás.

S aztán ne legyen Helyette senki,
és helyettem... se más.

Amikor vége

Tudom, nagyon nehéz lesz
amikor vége, vége.

Mert mosolya, hangja,
teste: drága lénye...

Ígérje meg, nem enged
többé a közelébe!

Még remeg az égen
egy csillag pislá fénye.

De a lombok közt már
napom bukik az éjbe.

Mikor a nyárból
az őszbe szépen átkísérte.

Csak azt nem tudom,
szívemben lesz-e béke?

Ha megszólal a Hang:
Értük és Érte.

Mert kegyetlenül kell
a döntést meghozni végre!

Tudom, nagyon nehéz lesz,
de most már vége, vége.

Szenti Ernő

Köszönés helyett

Se éjjelem, se nappalom,
nőm ájultan hever a pamlagon.
Írások az ősember lábnyomától
az első hologramos áruvédjegyig.
Plusz pontot a valóságot
magasabb szintre emelő igazságnak!
Bérdalnok a szomszédom.
Szörteletenítettem a teliholdat –
mondta köszönés helyett ma reggel.
Hitem kapusa remekül
őrzi vérem és idegrendszerem hálóját.
Leeresztett hangsorompó.
Hogy is mondjam...
gyémánt csillog a porban.
Mint aki se lát, se hal, – ha nincs
a közelében valós énje.
Magasságból leckét venni,
ne a dombtetőre menj!
Változott valami a rosszhoz
hozzáadott jó által?

Fegyverforgatás

Múltfészekben éhes
emlékfiókák csipognak.
Van, mert „a kígyó
a fára tekeredve vár”.
Szívószállal leapasztott lélegzet.
Van, mert sorsom lehalászásakor
segítőkre leltem.
Témáját a szóbeszéd
a közfelkiáltással
elfogadottból merítette.
Intellektushoz méltó fegyverforgatás.
Van, mert a hálószoza

és a nyílt tárgyalás
azonos valóságot pulzáltatnak.
Van, mert hiányzik belőle
a pillanat íze, *de ettől teljes*.

Látószög

A fűcsomótól a fűvészkertig
terjed, és megtekinthető
a metaforatartomány.
Száras kórót kerget a szél
az őrhelyét elhagyó sötétség
és a legkorábban érkezett fények között.
Van, mert belesüppedt a pillanat
a vattapuha öröklétbe.
Van, mert már a keddet követő
napok egyikén ellőtte
puskaporát az ünnep.
Van, mert a létezés legfelsőbb
fokáig erőlködted fel magad.
Van, mert többre vitte
legyőzőjénél a vesztes.
Van, mert a dolgok helyes megítélése
kötődik a szegények látószögéhez.

Berniczky Éva

Mossa nagy fehér kezét

A fáradság tapasztalata szerint a vaságy csak addig ronda, míg rá nem fekszenek, aztán már egészen másra figyelnek, alattuk morajlik, a korhadt oszlopokon löttyen a víz. Mindegy, nyomta el magában az undort a nem éppen bizalomgerjesztő fekvőhely előtt Macsika, a legfontosabb, hogy végre nem az asztmájukat érlelő szuterénben csöpög éjjel-nappal a csap elzárhatatlanul, és ő, aki még a csiperke gombát is fogkefével szokta tisztára sikálni, gondolkodás nélkül telepedett rá a pecsétes matrakra, s a barnás foltok természetének fürkészése helyett mindenre elszántan bújta bele a nyirkos lábzsákba. Addig erőltette a szendergést, míg megálmodta a valóságot, mintha ennyi elég lenne ahhoz, hogy kiváltsa magukat, s elinduljon velük ez a kiutalt vaságy a végtelenbe. Miskó mielőtt lefeküdt, körbejárta a nyikorgó stéget, kihagyta vagy átlépte azokat a helyeket, ahol elporladtak a deszkák, közben nem nézett le, a réseken át úgysem látott le a gyógyulásukat előlegező tengervízig, tériszonyát és a híjakat betöltötte a sötétség. Odalenn a nyákos, hínáros kövek beolvadtak az éjszakába, de a moszatok halszaga erősen füstölgött, hogy bedugaszolta az alvók orrát, csak ha sokáig feküdtek valamelyik oldalukon, akkor kezdett az egyik orrlükéből szívárogni a zöldes lerakódás, és mielőtt megfordultak volna, befolyta egész arcukat. Macsika fejére időnként rávetődött a parti őrség pásztázó reflektorfénye, ilyenkor a bőre furcsán foszforeszkált, alázatosan igazodott a természet rendjéhez, mely szerint a szentjánosbogarak között is a nőstények világítanak. Reggel mindketten az egyik lábzsákban ébredtek, a másik ott tárongott üresen a szomszédos vaságyon, akár egész addigi életük, amelynek történetét ez az egyetlen utazás képes volt elnyelni. Az elhagyott vízhatlan zsákba hidegen áradt a hajnal.

Amikor beköltöztek, nem gondolták, hogy nem lesz elég nekik az a meleg, amely félig a föld felett megreked. Először a konyhai ládákat cipelték le, az egyiknek taszigálás közben letörtött a lába, egyáltalán miért raknak egy láda alá lábat? Ez is inkább afféle örökölt zsörtölődésként keringett bennük, helyettesítve a belső kiválasztásban kitermelt mérgeket. Félig a föld gyomrában perzsaszőnyeg-utánzatokkal rejtették el a nedves foltokat, a falakon, ez azonban nem sokat változtatott a sivár szobán, legfeljebb a ki-be járó hurcolkodók váltak a valóságosnál létezőbbekké. Lehámlottak naptári évekről, hónapról, napról, nem egyszerűen születtek, ahogyan a közönségesek, talán nem is születtek, mintha valaki előre eltervelt szándékkal mózeskosár helyett ebben a szuterénban helyezte volna el ezt a fölösleges párost. Hasznavehetetlen leporellókból hajtott a fejük fölé menedéket valami tréfás kedvű lomtalanító, s az emlékkönyvek hiábavalóságát tovább tételte, hogy Tanítóék eleinte olyan esetlenül mozdultak, alig hallható csikorgással, ahogyan a bábok. Később már csak a kontúroknál remegett némi bizonytalan szellemkép; ezzel együtt ágyazódtak kijelölt otthonukba. Családfájukat nem is-

merték, különben biztosan visszavezetik az első tanítóig, esetleg egy előkönyörgőig, ám mindennek híján Tanító Miskó addig nem nyugodhatott, amíg valami utódfélének nem hitte magát. A nagy akarásban gyakran kiverte őket a láz, a mélyen elhallgatott kishitűségtől vagy az éppen szabadjára eresztett bohém virtustól, egyre megy, mert a hideglelésnek ugyanaz a riasztó jele szorult a szájuk szegletébe. Ha nem látta senki, Macsika lenyalatta a herpeszét a szomszédék fajtízta kutyájával, s ha rajtakapták, azzal védekezett, hogy a kutyanyál egy hatalmas gyógyító enzim. Miskó volt az egyetlen, aki ezt elhitte neki, egyszer ő is kipróbálta, majd másfél hónapig kutyanyálazta a sebét azon a részen, ahol a nagyujj belenyúlik a tenyérbe. A leghúsosebb tájékon siklott bele a fejsze éle, a szétlefedt bőr sokáig nem húzódott össze, szálakra bomlottak a szétmetszett rózsaszínes rostok. A kutyanyálnak köszönhetően, vagy egyébként is így gyógyult volna a seb, ki tudja, de egyszerre kezdtek egymásba gabalyodni a szakadások, mintha varrógép előre-hátra járó tűje dolgozta volna el a széleken, hogy ki ne bomljon többé. A rendetlen összenövés burjánzása a szöveteken túlra terjedt, póknyálon járta át környezetüket, összekötötte a széles ágy zugolyait a mellette árválkodó bőrönddel, amely jó ideje emelte a szanaszéttség látszatát. Miskó két utazás között megkérdezte, nem kellene-e elrakni a bőröndöt, mióta kallódik itt a szoba közepén, porosodik és folyton belebotlanak. Macsikát erre teljesen átszínezte a düh, percekig némán vörösödött, mint akit zugevésen vagy zugiváson értek, aztán váratlan fordulatként kikapkodta szájából a gombostűket, nehogy lenyelje, s ordítani kezdett, olyan irtózatossá hangzóval, hogy a felét sem lehetett érteni annak, ami kizúdult belőle. Miskó előtt mégis szépen sorjában pergett a képsor, mert Macsika kattogás közben természetesen világított, mint egy színes diákat jósoló vetítógép. Ha majd gyerekük lesz, az ágyuk közepén fogja tisztába tenni és egyszer véletlenül a fürdőszobában felejtí a babakrémet, érte szalad, egy villanásra magára hagyja az ő kicsi fiukat, az meg azalatt a néhány másodperc alatt addig rúgkapál az ágyuk közepén, míg le nem gömböörödik róla, de nem üti meg magát, mert esésében visszafogja az az ott felejtett bőrönd, először annak a tetejére csúszik rá, onnan pedig komótosan tovább gurul az ágy alá, csak itt vesz levegőt Macsika, mikor kellő biztonságban tudja az esemény folytatását. Így fantáziálnak, miközben mind a ketten tisztában vannak azzal, rég kifutottak az időből, ha eddig nem, most már sohasem születik gyerekük, mégis olyan jó kitalálni a valóságot, hangyaként szopogatni a savas levéltetveket. Miskó beleréved a barna bőrönd aprókockás betétjébe, milyen szerencse, hogy nem rakták el a helyére, dörmögi, egyre közelebb dugja hozzá az orrát. Egészen belebújik, hátha talál rajta merő véletlenségből egy rejtett hologramot legalább, várja, hogy ki-domborodjék belőle egy kisgyerek tompora, a végén fodros lábacsok kalimpálnak, és lassítva görgetik, terelgetik a kisangyalt a bőrönd tetejére, s arról pedig be egészen a nagyágy alá, ahová utána másznak majd megkeresni, s kutakodás közben a pókháló összegabalyítja őket, a hideg és meleg közé szorított pára egyre nagyobb nyomással nehezedik Macsika és Miskó halántékára. Félő, hogy hirtelen elrepül ez a jól kitalált, ám megjelenítésében hitványkára sikeredett angyal. Kevés a hely a fordulásra, ki nézne utána, hol kezdődik az igazság, és hol a mása,

amit ebben a helyzetben egyébként sem indokolt előkeríteni. Az egyik bolondosan kifelé, a másik okosan befelé forgatja őket az önmagát gerjesztő fergeteges keringőben. Miskó és Macsika végelgyengülésben vigyorog, mint akik csak azért is kívárlják a percet, amikor újra képesek felállni, addig pedig kitartanak ebben a bódulatban, akármi következék.

Az utazás második napján úgy döntöttek, hogy egy nappal sem alszanak többet a nyikorgó stégen, keresnek egy valamivel szilárdabb helyet, ahol nem úsznak kiszolgáltatottan az ingoványos tetején egész éjszaka. Hosszú és kimerítő gyaloglás után keveredtek új szálláshelyükre, az alagsor nyirkos volt és sötét, a háziak éppen keresztelőt ültek. A vendégek főtt kukoricát majszoltak, a gyerek is, akit aznap tartottak keresztvíz alá. Csillogó fogai kivillantak, a foghíjak közében sárgállott itt-ott rendetlenül a fennakadt héj, s egy pillanatra átfutott az agyukon, vajon egy elkésett néhány éves ünnepelttel, vagy egy táltossal eszik-e együtt a főtt kukoricát. A villanáson túl azonban efféle apróságok nem foglalkoztatták őket, ekkorra már kellőképpen elvesztették a valóságot a lábuk alól. Észre sem vették, s egy ugyanolyan szuterénbe kerültek, amilyenből eljöttek, otthonosan rúgták le cipőjüket, elengedhették magukat, előbb a kezük forrósodott ki, aztán a lábuk, átjárta testüket a láz, hagyták, hadd duzzadjanak kedvükre a mirigyek. Macsika mozdulatlanul emésztett, és Miskó csodálattal nézte, míg nem kibukott belőle, mindened olyan hihetetlenül nagyra nőtt, mint a nagymamafarkas füle, orra, szeme, szája. Napok teltek el ebben a beteges egyszerűségben, feküdtek az alagsorban, az ablakból egy fügefára láttak, s ez sokáig kielégítette őket. Egészen addig nem kívántak többet, amíg fogyni nem kezdett bennük a felélhető képtelenség, szemükben a fügefafa látványa, olyan elviselhetetlenül kevés maradt abból, amit azelőtt fontosnak tartottak.

Fejükből kihullott a készülődés, pedig gondosan végigcsinálták a legapróbb részleteket is. Egy épkézláb történet segítsége nélkül kellett eljutniuk a parti hőségben az egyetlen étterem felé. Lebotorkáltak a lépcsőkön, az ajtóban felkapta, vitte őket egy óriásmatróz, s a teltház miatt rögvést intézkedett, két pótszéket hozatott részükre, arra csapta le kedves barátait, addigra ugyanis így nevezte Macsikát és Miskót, azok meg ültek megilletődötten ebben a rögtönzött moziban, míg hatalmas szőlőszemek nem táncoltak a szemük előtt, a pohár homályán keresztül sejtelmesen pettyeződtek, ficáncolnak. Hát tessék, a pincér pisztrángot és malachúst sorolt, nem kínálta, inkább ára szerint párosította a két delikáteszt, és Miskó megérezte ebben a csodálatos kavarodásban az erőt. Az nyomult belőle, ami a Dali-képekből, az áradás megtöltötte a hegyi patakokat, tajtékukban malacok bukácsoltak, bendőjükben érelve a nemes halikrát, s kívülről a rózsaszínű állatok a világ magától értetődő módján pisztrángokból növesztettek pikelyt rühes hátukra, ha nem bontották volna le a falakat a közelükből, azokba dörgölöztek volna, ehelyett azonban azokra az átkozott helyekre, ahol leginkább viszketett, mázasan csorgott a túláradozó fény. A főúr addig vizsgálta vendégeit, amíg fel nem fedezte a szemükből visszaverődő lazúrt, akkorra biztos volt abban, ezek ugyan választani már tudnak, de a bűdös életben ki nem fizetik, amit választanak. Időhúzásból néhányszor elismételte az összegeket, s minél számsze-

rúbbé változott a malachús és a pisztráng, annál megfoghatatlanabbá, elvontabbá finomult Macsika és Miskó alakja, kinagyított hatalmas szőlőszemmé jegecesedtek. A hamvasságuk inkább rontotta a szemet, alávaló volt ez a kiismerhetetlen térhatás, és az amúgy éles szemű pincér kezdte homályosan látni őket, ezért először odalépett az egyikhez, rálehelt, mint egy koszos szemüveglencsére és a karján lógó fehér kendő sarkával megtörölgette, hadd lásson belőle valamit, majd odalett a másikhoz, s ugyanúgy kifényesítette annak is az arcát. Aztán, amikor a csillogó ábrázatok még inkább összezavarták, lemondott a további kísérletekről, abban a hitben somfordált a konyha csapóajtaja felé, hogy a többiekhez hasonlóan ezek sem képesek majd kifizetni a cechet. A vendégek még mindig mosolyogtak, mindegy, mi történik ezután, ha a pincér nem jön vissza, azon sem csodálkoztak volna, de az nemsokára újra megjelent, letette eléjük a tálcát, amely majd asztalnyi helyet foglalt, s ezek után remélték, hogy a vacsora végén hoz még egy vízzel teli tálat rózsaszirmokkal a tetején, és a pincér akkor majd úgy tehet, mint aki mossa nagy fehér kezét. No ezt már igazán az elragadtatás számlájára írták, mert az evés túlságosan leegyszerűsítette az eddig tapasztaltakat, s annyira elkese-rítette Macsikát és Miskót, hogy egy falat nem ment le a torkukon, holott azért vánszorogtak ide, mert kopogott a szemük az éhségtől, napok óta nem ettek, émelyegtek, keserű nedveik apró hólyagocskába gyűltek a nyelvükre. Amikor már nem fért több hólyag a szájukba, Macsika azt mondta, elég ebből, s előke-reste legkihívóbb ruháját; amiben nyúzott teste a valóságosnál gömbölyűbbet mutatott. Amíg öltözködött, Miskó a lába előtt hevert a földön, onnan leste mozdulatait, nehogy egyetlen gesztusát szem elől tévessze. És Miskót nem a gyen-geség verte le, inkább a vágy, hogy minél mélyebbről láthassa a szédelgő nő leg-rejtettebb zugait is. Rá akart jönni végre, mi olyan jó neki ebben a testben, hon-nan hajt ki a kényszer, amely majd bágyadtságából felállítja, honnan a megmásít-hatatlan eltökéltség, hogy vele tartson, s ne pedig ellenkező irányba induljon el. Annyi idő múlva szedték össze magukat, amit órával már nem lehet bemérni, de elkészültek végre, másztak keservesen elázott ízelt lábakon, beleragadtak az eső felverte porba, és félig önkívületben mindennek az ellenkezőjét érzékelték, in-kább lebegést, remegést a száraz forróságban, ahogyan a tücsökciripelés is egyfelé visz, mindegy, merre igyekeznek, hisz ugyanoda lyukadtak ki. S akkor Miskó megértette, hiába vált volna el Macsikától; az a másik út ugyanide vezetett volna, ahová most együtt érkeztek. Lebotorkáltak néhány lépcsőfoknyit, ahogy kitá-rult az ajtó, megcsapta őket a fülledt hideg; mintha itt, ebben a helyiségben egy ravatalozó hűvös és egy bordélyház fojtott levegője fogyott volna el egyszerre. Csak azért nem lettek rosszul, mert nyakon csípte őket az óriásmatróz, s nem kellett menniük, vitte őket, addig lóbálta testüket a magasban, míg alájuk nem toltak két széket. Néha keresztbe nyitottak két ablakot, ilyenkor a lélegzetkiha-gyásokat megpróbálta behozni egy-egy kósza huzat, de a levegőtlenység forróságá-ban mégis dideregtek. Ugyanarra a belső nyomásra repedezett meg az ínyük, a repedés vonalát gyászos fekete keretbe foglalta a fekély, evés közben szájukat tovább hasogatta a fájdalom, minden falattal kesévesen birkóztak, mégsem érezték az ízeket. Maguk sem értették, mi bajuk, összébb húzódtak dideregve, és to-

vábbra is ugyanúgy fáztak. Gondolatban öltözködni kezdtek, olyannyira felgyűlt rajtuk a gönc, hogy az egyenesen a járdából kinövő ablakukból a járókelők meztelennek tűntek. Pedig csak a lábakra láttak, semmi másra, pedig ácsingóztak, húzogatták a nyakukat, ágaskodtak, leguggoltak, s akkor, akkor valamivel több fért a képbe.

Amióta kimásztak az ágy alól, nem mertek megfordulni, kicsit babusgatták még a kis varrónő és a szobrász elhagyott történetét, sorra vették a jeleneteket. Néhány jó mondatot nagyon szerettek benne, a többit hamar elunták, legfőképp azt, hogy nem illenek egymáshoz, s egyiküknek ebbe az ellenétbe kell balladahósként belepusztulnia. Aztán szórakozottan felemelték a kopott fabetéteket, és egy mozdulattal elővárásolták az üregbe süllyesztett masina lelkét, az orsóra csévélt cérnát, a tűt, amely az útjában felejtett ujjbőgyöket apró öltésekkel elvarrta. Az ósdi Singer varrógép legtöbbször összecsucva állt, a rendhez hozzátartozott a kerékről leeffedő hajtósíj, amit most már visszafeszíthettek a helyére. Összehajtották a margarétás hímzett terítőt, a tetején tartották a kék asztali lámpát. Hiába szerették a fényét, rövid ideig világíthatott, különben túlságosan felmelegedett a burája, megpuhult rajta a festék, először elszíneződött, aztán szeretkezésük perceit megelégtelve, mindig ugyanakkor, hajszálpontosan járó óráként olvadni kezdett, vagy éppen fordítva, bennük jelzett a beállított időrelé. Ha hosszan szellőztettek, elillant ez a kéjes égéskeverék, helyette a szédülés, az émelygés maradt, az elmúlt percek meg nem történtté, láthatatlanul mérgező szén-monoxiddá bomlottak, a tárgyak lebénultak, mozdíthatatlanokká merevedtek, a kicsorbult betonvázába ültetett margaréta az utca túloldalán jól látszott innen a szuterén ablakából. Ez a varrógép ideális magassága miatt maga a tökély, állapították meg már akkor, amikor először jártak a szuterénben, senki sem tudta, kik felejtették itt az ablak alatt a műteremlakásnak kiutalt poros raktárban, amely elsöre inkább lomtárra emlékeztetett, miért is gyanakodtak volna arra, hogy az egykori fogdába költöznek. Miskó esetenül tápáskodott, mint akit kijózanodni zártak be ide. Sokáig kínlódott, míg sikerült felhúzódkodnia, de sejtjei sokkal gyorsabban távolodtak egymástól vízszintesen, ahogyan az függőleges mozgásába belefért volna. Hiába igyekezett belülről összehúzni magát, szövetei engedetlenül tovább nyúltak, két szeme között addig nőtt a távolság, míg busafejével betöltötte az egész helyiséget. Addigra karlendítései hozzádagadtak ormóttan nyelvéhez, testéhez, forogni kezdett, pörgött propellerként, azt üvöltötte, végre erősnek érzi magát. S úgy is volt, ennek bizonyítékaként minden, ami gyenge, eltört körülötte, a képek felnyársalódtak, átszakadtak, a gipszminták szanaszét repültek, darabokra hullottak, kizárólag ő maradt egyben, Tanító Miskó, akinek szegénynek megbocsátanak, mert igazándiból soha meg nem született, így nem lehetett elvárni tőle, hogy úgy viselkedjék, mint akit anya hozott a világra.

Macsika, szájában a gombostűkkel, ebből már kimaradt, s az első útjába kerülő ceremóniamesterre figyel, aki megállt egy napon a szuterén ajtajában és legurított a lépcsőn az alagsorba egy vég nélküli fekete posztót, rá ugyanannyi vásznat, és ez a határtalan tisztaság Macsikát elvakította, megértette, éjjel-nappal apácaru-

hát kell eztán varrnia. Még jobban összeszorította a száját, nem szól, mint aki erre tett fogadalmat vagy vezekel, csak a zöld, sárga, piros gömbök izegnek a szája szegletében napokon keresztül. Körülötte disznózsírban fonnyasztott körömvirág szaga avasodik, mert az apácák fekélyes lábukat kalendulakenőccsel kenetik, az párolog durva pamutharisnyájukból, amikor láthatatlanul átcsoszognak a szuterén hideg kövén és hangtalanul mormolják a rózsafüzért. Telik a szoba az elkészült öltözetekkel, a felhalmozott apácaruhák elárasztják Macsikát, már nem látszik ki alóluk, beborítják, valahol ott bújik meg alattuk, legeslegalól, megközelíthetetlen, akár a vágy titokzatos tárgya. Miskó kétségbeesetten keresi, szétdobálja a fekete-fehér halmokat, de nem talál a régi Macsikát, kicsinyített mása bukkan elő, porcelánfigurája meztelen, lecsúszik róla minden, bokájához a fekete-fehér, a fityula, akár egy törleszkedő macska, nem tágit mellőle... Talán a fölé magasodó testből törött le ez a kis ványadt lélek, hozzátartozik, Macsika ezzel együtt formatervezett, Miskó többé nem képes megbontani, alakítani rajta. Ha még egyszer ugyanolyan közel kerülne hozzá, mint utazásuk alatt, akkor is legfeljebb zsebdísz formálhatna belőle, ujjával mohón körbesimogatná, lapogatná a hűvösét, majd zsebre vágná, hogy mindenhová magával vigye egy lepusztult katedrális darabkáját.

Hogy pontosan mikor siklottak ki saját történetükből, nehéz lenne visszakeresni, de nem is igen akarják, védekezésből inkább mások színes képeit figyelik árgus szemmel, s így maradna minden örökkön-örökké, ha közben nem fogynának fülükből a hangok, míg végül egyikük már csak a morajlást észleli. És ettől kezdenek elbizonytalanodni, megint sután mozognak, újra olyan szánalmasan esetlenek és kócosak, mint a bábok, persze, nem tehetnek semmiről, mégis egymást hibáztatják azért, hogy más beszél helyettük, ráadásul még ezt sem hallják tisztán. Mit mond, nem értem, kiabál Miskó, mint egy halláspárosult, s ez nagyon kellemetlen, mert mindenki őket figyeli, Macsika majd elszüljed szegyenében, veled se megyek többé moziba, veti oda mérgesen. Moziba, de hát most voltál moziban velem, bámul ugyanazzal az értetlenséggel a szemében maga elé Miskó, s továbbra sem képes némán magába zárni a világot. De azt az egyet, hogy amit most láttak, olyan kevés neki, mint abból a másik szuterénablakból a fügefafa, nem meri bevallani. Amikor hazaérnek, elmarkolja az ágy mellől a bőrröndöt, tudja, hogy ezzel méltatlanul közönséges dolgot művel, ami egyáltalában nem illik hozzá, mégis céltudatosan csomagolni kezd, leszereli a kék lámpa buráját, mert az állványzatával együtt sehogyan sem sikerül beférítenie, igaz, nem bajlódott vele túl sokáig, a legfontosabbat, a világító részét úgyis elviszi. Macsika csendesen figyeli minden rezdülését, rá akar jönni végre, mi volt olyan jó neki ebben a testben, s honnan hajt ki a kényszer, amely majd bágyadtságából felállítja, honnan a megmásíthatatlan eltökéltség, hogy vele ellenkező irányba meneküljön. Még akkor sem talál megfelelő válaszra, amikor Miskó felemeli a bőrröndöt és elindul fel a lépcsőn, a zsanér nyeszergése jelezi, hogy kilépett. Biztosan hunyorog, a félhomály után teljesen elhalkíthatta a szokatlan nappali fény, a frissiben szabadultak ilyenkor hunyorognak, néhány másodpercre megmerevednek.

Hatalmas csattanással csapódott be az ajtó, és mögötte egészen finom, egyre

gyorsuló zümmögéssel beindul a szuterén, Macsika hajtja a varrógépet, ügyesen veszi fel a gép ritmusát, aztán már észrevétlenül siklik együtt a szerelvénnel, fel sem néz, nehogy kiessen a lendületből és elszakítsa a cérnát. különben sem érdekes, innen csak egy láb részletét látná elmenni az ablak előtt, valamivel később már azt sem, marad a háttéti a kicsorbult betonvázában kókadozó margaréta az utca túloldalán.

Ki kap helyet

Kírní magamból:
ez aztán aranygól,
nem játék, nem mese,
nem marad semmi se.

S ha lenne kis maradék,
papírom marad épp
elég, s elég, ha túl vacak,
ha muhar, ha dudva csak.

A vers lehúz és elaltat,
a vers végül hát befed.
A versben csak belaknak,
ott mindenki kap helyet.

Senki kenyere

Ma esik, hull hó,
most épp fúj, a nap süt.
Összes fám elhagyott,
összes fecském elhagyott,
vissza se jönnek a másik nyárból,
ez a nyár nem kell nekik.
Már rég nem csinálnak ők nyarat,
nyarat csinálni senkinek se kedve,
nincs kenyér, csak vihar dagad,
az idő senki kenyere már.

Karafiáth Orsolya

Rejtélyes történetek a Buda-kastélyban

Bíbor Szalon a zajló klub-szobából,
szolgák lépdelenek körbe nesztelen.
A Kastély Hölgye, egymagam vagyok –
kristálypohár, terített asztalok...

Csak egy lázas kis tűzmanó-alak
járkál bennem: fülemmel hallgatózik,
és bármely porcikám helyén megül.
Innen figyel; a látásom mögül.

Szememben két ezüstös gyertyatartó:
pupilla-mélyi apró pislogások.
Csak szél ne keljen! Függönyét ne bántsa
e láthatatlan lángok lobbanása!

Órfénnyé váljon, tudja hol talál,
amíg szívem s szívem közt tévelyeg.
Holdfénnyé váljon, parkom permetezze,
ha épp sétára invitál az este,

melyen hatalmas estélyt rendezek.
Színpompa, áradás, lakájok...
a csillogása hassa át Budát,
hadd lássam jól, ki kedvemből kivált.

Csak nézném őt, fodros-csipkés ruhámban,
csodálnám termetét, páncélzatát;
és kérnék csókokat, míg meghatódom,
és újabb sört – nem épp úrnői módon...

Aztán lehet megint piciny kobold,
magamba rejtem el, szemem lehunyva.
Aztán, ha ébredek, elengedem,
hogy mindig több és több minden legyen...

Aztán legyen, hogy tényleg meghalok.
 Úgy gondolom, hogy aztán így legyen.
 (Amint rám lel, az ajtót visszazárja,
 ne jöjjön más a szűk toronyszobába.)

Könnyen, mint átok, rontás, és varázslat,
 de visszaélhetően, mint az álom.
 Száz év kevés; legyen egész örökre –
 aztán legyen, hogy mindezt elfelejtse.

Varró Dániel

Túl a Maszat-hegyen

– *részlet* –

Sárgultak most a levelecskék,
Potyogtak szűrös gesztenyék,
És költözködtek el a fecskék
(Azért fecskék, hogy ezt tegyék),
Az esőnek a lába lógott,
Ki kell hogy mondjam ezt a dolgot:
Ősz volt. Sötét, mogorva ősz.
Kis olvasóm, ki hátradólsz
Barátságos, meleg szobádba,
Neked talán ez semmiség,
De piszkosszürke volt az ég,
És engem elkapott a nátha,
S mi ijesztő és zavaró:
Zizegett lent az avar, ó.

Ki figyelte meg, hogy a nátha
Sorrendje voltaképp kötött?
Előbb a torka fáj, utána
Lázás, taknyos végül köhög
Akár heteken át az ember —
Krákog, moziba járni nem mer,
Fél, ott köhhenti el magát,
Ahol tetőfokára hág
Az izgalom: egy drótot elnyes
Egy kesztyűs kéz, egy tör lesújt,
Vagy a hőn áhított kisujjt
Elnyeri pont a hősszerelmes,
Ha torkunk ilyenkor kapar,
Az bárdolatlanságra vall.

Egészen más beülni épen,
Jótorkuan egy filmre, és
A zacskóval zörögni szépen,
Fölkiáltani színlelés
Nélkül, őszinte ámulattal:
“Miért beszél a dán urakkal
Magyarul az angol követ?”,
“Vigyázz, Han Solo! Egy követ

Fúj Darth Vaderrel a barátod!”,
Meg más efféle dolgokat,
Rágcsálni sós popcornokat,
Szürcsölni óriás kólalájtot –
Mindez helyes, sőt illik is,
Csak hát köhögni, az cikis.

Hősünket (jól emlékszem erre?)
A titkos úton hagytuk el,
Az vitte őt, ki tudja, merre,
Hol völgybe le, hol hegyre fel,
Északra, délre, jobbra, balra,
Időnként erre, máskor arra,
Nem tudta, itt van épp vagy ott,
S egyszerre volt-nincs, elfogyott
Az út alóla. Ejnye, hol van,
Nézett körül hősünk bután,
És kis bámészkodás után
Fogódzkodót talált egy orrban
(Pirosra nőtt és nagyra túl),
S az orrhoz tartozott egy úr.

Egy kockás sálú, méla képű,
Bús, költő külsejű egyén
(Bár pöttyös sapkás, jó kedélyű
Költőket is már láttam én).
Föl-alá andalgott a járdán,
És hősünket szemlélte báván
Ez a nagy orrú illető,
S valami súlyos, ihlető
Gond ült a szívéen láthatólag,
Nehéz, fázós szomorúság,
Azzal vívott kemény tusát,
Vadul töprengve, rágva tollat,
Míg végül megszüle a dalt,
Amit fennhangon elszavalt.

*Isberetled Aggol Költő***Bádatos dapok**

*Hideg dovebber dzsípős szele jó,
Biatta bost bidded bező kopár,
Oda az egyhe, őszies idő,
S elbúlt a Gyár.*

*Deb tudob, bilyed erős akarat
Lelkesít, hogy daloljod bég a száj,
Bégis dalolok, bitt a badarak,
Bert hát buszáj.*

*Bost búcsú déked, trillázó patak,
Ti rózsák, badarak, te tarka rét,
Búcsú déktek, artikulált szavak,
Áldott beszéd!*

*Zöld gyp, árgyas erdő, búcsú déked,
Búcsú déked, vidáb, gyári lagzi,
Begtört szívvel sebbi bást deb kérek,
Csak hogy... haptici!!!*

(Mielőtt még itt lopva, ócskán
Bemószerolna bárki más,
Bevallom, nyájas olvasócskám:
E vers valóban fordítás.
Belagcholy Days volt a címe,
És én lefordítottam, íme,
Nektek, ti gyarló gyermekek,
Kik nem beszéltek nyelveket.
Bámuljátok csupán a tévén
A batmant meg a pokemont,
Mi lelketekbe beleront,
És elbutultok ezek révén.
De más az én mesém! Mi dorgál –
De épülésekre szolgál.)

Nagy Gábor

Levelek Pefkiből

Nyár elején

Pefkiben a házak fehérek
és a nők fekete ruhát viselnek.
A kertjüket a nyár hat hónapjában
gondosan locsolják a férfiak:
ha esik is, csak ímmel-ámmal,
mediterrán langyos eső. Ha néha
(így májusban, nyár elején
ez is ritkaságszámba megy)
zivartart hoz a tengeri szél,
vagy a Parnasszosz felől gyűlnek viharfelhők,
a hirtelen lezúduló csapadék
szétkaszabolja a gyümölcsfák ágait.
Másnap még zöldebben burjánzik a növényzet,
a halászok eloldják
hajóik kötelékét,
az asszonyok a földtől plafonig érő
tükör előtt kibontják
hosszú, vastag szálú fekete hajuk.

Olajfák

A békességhez
olajfáról bottal verik le
az emberek a termést.
A ponyvákra hulló bogyókból
olívaolajat sajtolnak
s nemzeti össztermékük
jelentős hányadát nyerik belőle.
Az olajfa bogyótermése is
fogyasztható, előtte azonban
ki kell vonni a keserűjét:
e célból naponta cserélt
vízben áztatják hosszú hetekig,
majd fűszeres lébe teszik.
A pác akkor megfelelő, ha a beledobott
tojás a felszínre bukik.

Gyárilag e hetekig tartó eljárás
helyett azonnal ható kálilúgot
alkalmaznak – igaz, az így nyert
olajbogyó kevésbé ízletes.

Athéni rendeletre,
az ókorban ültettek
a kivágott fenyőerdők helyére
olajfát, ami Pakisztánból,
a tengeren át jutott Attikába,
s ami, ellentétben a jól meg-
munkálható fenyőfélékkel,
csatahajók ácsolására teljesen
alkalmatlan: a törzse
göcsörtös, odvas.

Kiss László

Cziedrich Miska bácsi hazamegy

Szerettem iskolából hazafelé menet leszaladni a holtághoz, ahol akkorra már, mikor az utolsó órát is elcsengették, ami azt jelentette nekünk, amit misére készülő dédnagyanyámnak a harangszó, vagy én nem is tudom: amit a Komáromi utcai kőműveseknek a holtág melletti kocsmá, a Csonka, szóval ahol akkorra már kényelmetlenül fészkelődtek a sodrás közelébe hajított úszók, mert ott mozgott legjobban a csuka, és ahol akkorra már, mikor az utolsó órát is elcsengették, nagytata a szőlőből tartott haza, a körösparti Jóska viszont a Csonka felé kerekedett, mert dél is elmúlt már, szóval szerettem leszaladni a holtághoz, és soha nem egyedül mentem, az Ádi is mindig velem tartott, mert a holtág alig egy utcácskányira feküdt nagymama házától, ahová mindig ebédelni jártam, és ebben a házban volt az a varázslatos udvar, kutyaóllal, műhellyel, utánfutóval és krumpoliszákokkal, nagymama varázslatos udvara, ahonnan lehetetlen, külön útjaimra nap mint nap elindultam, és ez az udvar minden délután tele volt, mert minden délután eljött látogatóba Cziedrich Miska bácsi és a neje, helyet foglaltak az udvaron, a lilára mázolt kertkapu mellé helyezett kerti székekben, és hosszasan néztek maguk elé, szótlanul, dédi is meg tati is kinn ültek, és ők is néztek szótlanul maguk elé, csak tati törte meg néha a csendet, mikor az Ádi megkérdezte két lekváros kenyér között, *hogy tetszik lenni, Kranzler bácsi?*, ekkor szólalt meg tati, *öregszünk, amire nem törekszünk*, és én fogtam a fejem, *hogy lehettél ennyire hülye!*, mert tati ettől fogva rendszeresen megtörte a csendet, s mindig ugyanezt mondta, és közben kijött a konyhából nagymama is, két újabb lekváros kenyérral, *hatvan felé – hazafelé*, énekelte, Cziedrich Miska bácsi pedig sóhajtozott, nagymama meg visszament a konyhába, és hallatszott, hogyan nyögdecstel a félszáz éves asztal, ahogy szeli az újabb adag kenyeret, hogy megkenje mézédés baracklekvárral, nyávogott a viaszosvászon terítő, mi meg csak, ahogy szép lassan megtelt az udvar, ettük minden délután azt az isteni lekváros kenyeret, aztán meg irány a templom, ami alig egy utcácskányira feküdt nagymama házától, s amit később gyönyörűen kivilágítottatott a plébános, mondta is Sami bácsi, a gázszerelő, a széparcú Kamilla apja, hogy hát ő nem is tudja, csak azt vette észre, hogy nem olyan a főutca, mint lenni szokott, hogy valami nincsen rendben, hogy olyan mennyei fényességű lett az a templom, annyira éles volt a kontraszt a sötét utcácskákkal szemben, illetve azokhoz képest, úgyhogy nem tudja, hogyan történt, de egyszer csak felkenődött egy fára a kocsi, úgy meglepődött, ezeket fejtegette a kórházi ágyon fekve, gipszben, mikor Kamillával meglátogattuk a baleset után. És a templom valóban szép volt, körötte cellákban a szentek, mellette a járda, amit gyakran szántottunk délutánonként biciklivel, s ott volt még a csodaszép tulipános kert, ahol egyszer az Ádi, mert szerelmes volt, óriási csokor tulipánt szaggatott le, de a rendőrök éppen arra jártak, és kiugrottak

hirtelen a kocsiból, az Ádi meg a szívéhez szorította a leszakított tulipánokat, mert szerelmes volt, s így gázolt keresztül a virágoskerten, a rendőrök utána, én is ott voltam, és el is fogtak a rendőrök, vagy ahogy az Ádi fogalmazott később: *a zsaruk*, és kérdezték, hogy ki ez az állat, mert az Ádi cikcakkban futott, nehogy eltalálják, ha le akarnák lőni, mondta utóbb, szóval rákérdeztek az Ádira, én meg mondtam, hogy fogalmam sincs, *én éppen csak erre*, de kaptam egy pofont, egy óriásit, és rögtön eszembe jutott, ki az az állat, aki cikcakkban fut a rendőrök elől, kosárnyi tulipánt a szívéhez szorítva, és el is bőgtem magam, *miért sírsz, öcskös?*, kérdezték, *azért*, feleltem, *mert a földön meghalnak a gyermekek*, s éjfél is elmúlt már, sokáig csengettünk, mire az Ádi anyja, a Zsuzsa néni sírva kiüvöltött, *takarodj innen, te részeg, impotens fasz!*, de a rendőrök felhívták a figyelmet, hogy másról van szó, úgyhogy beljebb kerültünk, az Ádiék konyhájába, oda, ahol én már annyiszor megfordultam, és tudtam, miért ordibál az Ádi anyja, a Zsuzsa néni, mert sokszor üldögtünk az Ádival abban a konyhában, amikor megérkezett az apja, aki nem szólt hozzánk egy szót sem, mert nem tudott már szólni, és ha tudott, akkor is csak bődült, *majd megmutatom én nektek, hogy paprikás krumplit is lehet zabálni!*, mi meg gyorsan elvonultunk az Ádi szobájába, ahová egyszer követtek bennünket az Ádi unokatestvérei is, az Anika meg a Katika, és a Katika dicsekedett, hogy az iskolában egész nap karaterúgásokat meg különféle karatemozdulatokat tanultak, és hogy ő szívesen be is mutat néhányat ezek közül, és rögtön le is rúgta az állólámpa buráját, aztán meg az Ádi az asztalra állt, felemelte a kezét, magasra, ameddig csak bírta, *eddig rúgjál fel, Katika!*, én meg az Anikával ültem a díványon, sugdostam a fülébe, *ügyes, nem?*, és a pólója alá csúsztattam a kezem, a szemem meg elhomályosult, olyan formás kis mellei voltak az Anikának, és olyan kőkemény volt a bimbója, mint az aszfalt, és akkor a Katika rúgott, akkorát, mint egy állat, és nyilván túlrúgta önmagát, mert iszonyatosat zuhant, hanyatt, rá a derekára, hogy belezengett az egész lakás, utána meg kimeredt szemekkel feküdt, kettőt még rángatózott, de aztán csak kapkodta a levegőt és nyöszörgött valamit, *Jézusom!*, rohant be az Ádi anyja, a Zsuzsa néni, gyorsan megszabadította Katikát a pólójától, *meg fog halni!*, mire kibuggyant két gyönyörű mell, éreztem, ahogy az Ádi megszédül, aztán a Zsuzsa néni csuromvizes törülközővel borogatta a Katika hasát meg nyakát, nehogy eszméletét vessze, a Katika mellbimbója meg csontkeményre ugrott össze, úgy meredezett, csupa libabőr lett az a nagyszerű mell, *a kurva életbe, látod?*, súgta rekedten fülembe az Ádi, és én láttam, hogyne láttam volna.

Mindig, ahogy megtelt az udvar, nagymama varázslatos udvara, *öregszünk, amire nem törekszünk*, gondolkodott el hangosan tati, mindig telhetetlenül faltuk az isteni lekváros kenyereket, s egy idő után az Ignác is velünk tartott, akit bringázás során szedtünk fel az Ádival, és aki csak a konyhában volt hajlandó elfogyasztani a lekváros kenyeret, annyira szégyenlős volt, hittem én, de később kiderült, nem azért, és jóízűen harapta az adagját, amikor mondtam, hogy hívás jött a Krisztina utcából, lezuhant egy repülőgép, több száz sebesült, *kettes kocsi, hármas kocsi: totális készenlét!*, és akkor, amikor ezt közöltem az Ignáccal meg az Ádival, akik gondtalanul falatoztak, akkor az Ignác megállt félúton a lekváros

kenyérrel, rám nézett, a szája szélén lassan csurgott a lekvár, és ugyanolyan lassan, ahogy a lekvár csurgott le a szája szélén, megkérdezte, *mi az isten történt? ... mi zuhant le?*, de az Ádi sietett őt megnyugtatni, *semmi*, mert az Ádi hamar megtanulta, hogy nem érdemes vitatkozni, különben is, jó dolog ez a mentőzés, ügyes vagyok, hogy kitaláltam, mondogatta, és mindig velem tekert utcáról-utcára, ha éppen úgy gondoltam, hogy hívás érkezett a mentőállomásra, aztán hajrá: vijjogtunk meg túlköltünk, amire az Ignác azt mondta, hogy *ja, akkor siessünk!*, és kényelmesen hátradőlt, s nem vonultunk ki aznap, hanem hátravittük az Ignácot a hátsó udvarba, a disznóólhoz meg a tyúkketrecekhez, ahol annyira jól érezte magát, hogy rájött a szarás, és kifejtette, hogy hát ő nem is tudja, de rettenetesen ellenszenves neki ez az ember, ez a Cziedrich Miska bácsi, már a neve is, úgy hat rá, mint valami aszott, ízetlen gyümölcs, cuppant az ember, csettint és fintorog: Cziedrich Miska bácsi, hát talán ezért ellenszenves neki, és ezért nem ül ki az udvarra lekváros kenyeret enni, mert legszívesebben odamenne hozzá, hogy *Cziedrich Miska bácsi, ide nézzen!*, és akkor végre Cziedrich Miska bácsi felemelné a fejét, amit mindig lehorgaszta tart, amire ő, az Ignác, megragadná azt a két nagy áttetsző fület, ami Cziedrich Miska bácsinak van, és rázná, iszonyatos erővel rázná, egészen addig, amíg Cziedrich Miska bácsi feje vörös nem lenne a fájdalomtól meg a sok rázástól, és teljesen elernyednének az arcizmai, kivillannának hatalmas sárga fogai, elharapná a nyelvét, meg ide-oda csapkodna a nyál a szájából, de ő akkor még mindig rázná, egészen addig, míg úgy nem érzi, hogy most már elég, és elengedné, s akkor legalább megértené, hogy *mitől hanyatlik le a feje örökösen!*, hadarta beindulva az Ignác, mire az Ádi átnyújtott neki egy szál cigarettát, én meg mondtam, hogy *de hát a dédiék is lehajtott fejjel ülnek egész délután*, az Ignác azonban agresszívan szívta a cigit, *akkor is*, morogta hiányos, sárga fogazata mögül.

És nyilván igaza volt az Ignácnak, mert már a neve is mutatja, hogy nem akárci volt ő, *ebben az országban egy Ignác él: én!*, hangoztatta, meg különben is nagy tapasztalata volt neki mindenben, mert az anyja korán elvált az Ignác apjától, és évente tizenkét új férje volt, *ami havonta egy*, villogott az Ádi, de az Ignác leintette, *nem!*, mert volt, hogy hetente más volt az anyjának a férje, és ezek a férjek gyakran csak éjszaka jöttek, hangoskodtak az anyjával a nappaliban, a kanapén, míg az Ignác álmatlanul forgolódott és sírt, és sokat mesélt arról, milyen is ez, mikor fesztelenül lehet hangoskodni, én meg ott álltam, a farkam meredt volt, kemény, mint az aszfalt, az Ignác meg fölényesen rámutatott, *na, látod, ez az, amiről pofázok: fitymaszűkület*, s ekkor, ahogy ott álltam, a farkam meg meredt előre, ekkor mesélte, hogy milyen az, gáttalan hangoskodni a kanapén, mert egyszer, amikor az anyjának már hónapok óta nem volt új férje, az egyik kolléganőjét, valami nővért, hozta fel a lakásukra egy éjszaka, és benyitottak az Ignác szobájába, és kuncogtak fölötte, meg erős pezsgőszaguk volt, aztán a kolléganő simogatni kezdte az Ignácot, *fitymaszűkületed van, baba?*, súgta, *ne félj!*, és harapdálni kezdte a fület meg a nyakát, majd bebújt mellé, *ami kurva jó*, mondta az Ignác, s csak akkor ijedt meg, amikor az anyja is bebújt mellé, meztelenek voltak tetőtől talpig, és az Ignác megérezte a kolléganő nedves szőrzetét végig-

csusszanni a combján, úgyhogy azon az éjszakán el is múlt a fitymaszúkülete, de higgyem el, mondta az Ignác, most már jobb, mert az intézetben, ahol lakik, mindig van fű, meg összejárnak esténként a csajokkal, *azért mégis... tudod...*, és morcosan elpöccintette a csikket, ezért odaléptem inkább a biciklikhez, *autóbusz-baleset a Komáromi utcában, három kocsi sürgősen a helyszínre!*, és elindultunk vijjogva, menteni az embereket, úgy, ahogyan csak gyermekek tudnak menteni, mert a mentőkocsik mindig készenlétben álltak a színben, a hasított fák mellett, a padlásfeljárónál, két Camping és az Ignác Gepidája, a mentőkocsik, amikkel mentettünk.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy leggyakrabban a holtág környékén történt baleset meg katasztrófa, arra száguldoztunk, és vijjogtunk közben eszeveszetten, s ahogy egyik nap első ízben száguldoztunk el arra, Miska bá', a koravén temető-csösz csukázott éppen, mint rendesen mindig, közvetlenül a víz mellett állt, két, iszapba vert tuskón egyensúlyozott, teljesen be volt rúgva, és üvöltözött, bele a nagy semmibe, *a rohadt életbe, abba hülyültem meg*, meg hogy *akkor is csak bazmeg!*, mert lelépett a felesége, a gyönyörű cigányasszony, vitte magával a gyerekeket is, és ahogy vijjogtunk meg tekertük a mentőkocsikat, Miska bá' hirtelen felénk nézett, *mi az isten?*, és ez elég volt, hogy megcsússzon, és meg is csúszott, ahogy felénk kapta a fejét, s ekkor összetalálkozott a tekintetem a Miska báéval, láttam, ahogy megdöbben a váratlan csúszás miatt, mert bár eddigi találkozásaink során filozófiailag alulképzettnek bizonyult, jól tudta, hogy kétszer nem léphet ugyanabba a folyóba, ennek dacára az év minden napján a holtág mellett ütötte agyon az időt, és fordítva, szóval hogy megdöbben, és hogy úgy döbben meg, ahogyan akkor döbben meg az ember, amikor egy pillanat lefolyása alatt megérzi, valami olyan történt most, ami visszavonhatatlan, ami jóvátehetetlen, úgyhogy vége, valami végérvényesen megváltozott, olyan döbbenetet láttam Miska bá' arcán, amilyet csak évekkel később a Váradi tanár úrán, aki a gyönkecsöki dialektus szépségeiről mesélt, és elhatározta, hogy magnófelvétellel demonstrálja nekünk ezt, a gyönkecsöki dialektus szépségeit, csakhogy én még óra előtt, szünetben kicseréltem a szalagot, Váradi tanár úr pedig lenyomta a playt, és felsétált a katedrára, mire beledörgött abba a derűs, napsütéses áprilisi délelőttbe a második Machine Head album nyitóriffje, *nem is ember, aki nem hallgatott még jó kis Machine Headet*, jegyezte meg később az Ádi, és ahogy beledörgött abba a derűs, napsütéses áprilisi délelőttbe az az iszonyatos erejű fémzene, Váradi tanár úr felhördült a katedrán, elsötétült az arca, és megindult a magnó felé, de annyira magánkívül volt, hogy nem tudta koordinálni a mozgását, és ahogy lelépett a katedráról, kibicsaklott a bokája, lehetett látni, ahogy elképed, majd hirtelen eltűnt az első padosor alatt, aztán ott vonaglott még összegörnyedve egy darabig, meg vicsorgatta a fogát, fetrengett. És így ijedt meg Miska bá' is, ahogy Váradi tanár úr, az arcára volt írva, hogy most akkor nincs visszaút, megborult, és háttal belecsattant a vízbe, az Ádiék meg hangosan röhögtek, és újra csak a kaukázusi juhászkutya mellett tekertünk el, amelyik a holtág mellett él, és amelyik mindig fejjel ugrik a kerítésnek, bárki jár arra, mi meg üvöltve bicikliztünk ott, a kutya ugrott, minden ugrás egy szög volt a koporsójába, és ez

nekem rendkívül tetszett, ezért bicikliztem mindig arra vijjogva, s azt hittem, az Ádi is ezért teker velem, de nem ezért tekert, hanem azért, mert szórakoztatta az, ahogy Miska bá' csukázik, *mert ez, öreg: önirónia*, de erre csak utóbb jöttem rá, amikor elmondta nekem, a kutya pedig ugrott, minden ugrás egy szög, *és ez még egy érdekes dolog*, hangsúlyozta később az Ádi, aki ekkor már filozófiával is foglalkozott, hogy van ez a mondás a szöggel meg a koporsóval, mert ez is azt bizonyítja, hogy életünk teljesen a halál árnyékában zajlik, hogy minden pillanatban a halálra készülünk, *az ember, öreg, hazakészül*, és minden kijelentésünket és mondatunkat ez fertőzi meg, mert ezek szerint a koporsó már készen van, és a kedvünk szerint formáljuk, alakítjuk, ide egy szög, oda egy szög, *de most nem hiszem, hogy ez a lényeg*, mondta az Ádi, és intett, hogy mehetek, mert mellette feküdt az a szőke lány, aki, éjfél is elmúlt már, váratlanul megjelent a hétvégi házunkban, ahol intenzíven ittunk akkor, nem tudni, hogy került oda, csak mondta, hogy hallotta, hogy itt buli van, és ráférne már egy kis bulizás, mert elég régen bulizott, amit senki sem hitt el neki, de ő azt mondta, hogy inkább felmelegítené azt a srácot, ott, a pléd alatt, az a srác pedig az Ádi volt, aki annyira berúgott, hogy nyakig csúszott a Körösbe, de akkorra már egy vékony pléd alatt vacogott meztelenül a nyaralónk nappalijában, s most ott feküdt ezzel a szőke lánnyal, akinek aszfaltkeménységű mellbimbói durcásan remegtek, én meg álltam, kezemben flaska bor, és azt hittem, elájulok, mert az Ádi olyan, hogy elég türelmetlen, a lány meg kimeredt szemekkel feküdt, kapkodta a levegőt és nyöszörgött, mert előttem folytatták tovább a bulizást, ami annyira hiányzott már annak a szőke lánynak, aki, éjfél is elmúlt már, váratlanul megjelent azon a langyos nyári éjjelen a hétvégi házunkban.

Semmi sem tart örökké, azért méghozzá, mert elmúlik, *a dolgok ilyenek, hogy elmúlnak*, fogalmazott az Ádi, és ahogy az idő csendben jött és közeledett, jött és közeledett, úgy maradtak el a balesetek is, mert sokszor szóltak apának a környéken lakók, hogy elég már a mentőzésből, meg hát, *őszinte legyenek?*, az az igazság, hogy az Ádi eszkábált egy igazi szirénát, és volt olyan is, hogy reggel fél hatkor, horgászat előtt is jött hívás, amiért gilisztaásás helyett még szirénáztam egyet a Komáromi utcán, egyedül, az Ádi készítette szirénával, csak hogy akadt, aki korán kelt aznap, és ezek sokan voltak, és futottak utánam, kiabálva, meg volt olyan is, amikor hárman tekertünk menteni, hogy fájdalmasan csúnyát estem egy éles kanyarban, ahogy vijjogva befordultam, és ott maradtam, eltorzult arccal vonaglottam az aszfalton, folyt a vér a térdemből, egy öreg néni sepregetett arra, és összezsapta a kezét, *Jézusom!*, én tehetetlenül vergődtem meg nyöszörögtem, *össze tetszik téveszteni valakivel*, az Ádi meg az Ignác valahol messze szirénázott már, a holtág mentén, ott, ahol Miska bá' térdén állva éppen a csalihalat sokkolta, úszói meg a sodrásban remegtek, de zavartuk a Komáromi utcai kőműveseket is, mert közvetlenül mellettük tologattuk a képzeletbeli hordágyakat, másfél órán keresztül, végül sóderos lapáttal hátba csapták az Ádit, mire üvöltözni kezdtünk, különösen az Ádi üvöltözött, a kőművesek is üvöltöztek, kijöttek a lakók, de első a kötelesség, és a templomhoz mentünk akkor, a hátsó bejárathoz, ahol Kaposán Kamillát láttuk bemenni, az osztálytársamat, *minist-*

rál, röhögött az Ádi, úgyhogy benyitottunk az ajtón, s láttuk, ahogy Kaposán Kamilla ministrál: hogy bugyira vetkőzve ül egy emelvényen, mellbimbói keményen merednek előre, a plébános meg markolássza Kaposán Kamilla szőke melleit, és közben liheg, aztán hirtelen felénk néz, a feje lilára vált, *az istenit!*, és ránk csapta az ajtót meg elfordította a kulcsot a zárban, az Ádi megnyalta az ajkát, s már mentünk is tovább, mert azt a telefont kaptam, hogy három kocsi összeütközött a Keresztút utcában, a templom mellett, s minthogy éppen ott kerekeztünk, az Ádi sietve munkához látott, én meg lehasaltam, mert egy kapu alatti résnél nyúszított valami kölyökkutya, ami engem jobban érdekelt, mint a mentés, aztán felkapaszkodtam a kerítésre is, hogy jobban lássam a kutyát, ám közben kilépett az ajtón egy hatalmas ember, valami hentes, én a palánkon lógtam, az Ádi szorgalmasan mentett, forgolódott a képzeletbeli hordággal meg instrukciókat osztogatott a mentőápolóknak, amikor a hentes felüvöltött, *mit csináltak itt?*, mire gyorsan lemasztam a kerítésről, az Ádi is felhagyott a mentéssel, *na, nyomás haza, gyerekek!*, emelte fel húsos mutatóujját a hatalmas ember, *de gyorsan!*, és én már a biciklin voltam, az Ádi viszont még próbálkozott, *de hát mi lesz a sebesültekkel?*, amire a hentes megindult felénk, *takarodjatok az anyátok picsájába, az lesz!*, bömbölte, *a bácsi teljesen hülye!*, üvöltött vissza az Ádi, aki gyakran folytatott párbeszédet felnőttekkel, s leginkább ilyen párbeszédet folytatott velük, és egyikőnknek sem ízlett annyira aznap délután a lekváros kenyér, *öregszünk, amire nem törekszünk*, gazdagította a társalgást tati, Cziedrich Miska bácsi meg komótosan cihelődni kezdett, *ideje hazamenni*, mondta hal-kan, és ekkor, ahogy ezt mondta Cziedrich Miska bácsi, és a neje is felállt már a kerti székből, dédi meg szomorúan lehorgasztotta a fejét, ekkor, alig egy utcácskányira nagymama házától, ahogy lassan alkonyodni kezdett, türelmetlenül, izgatottan belehasítottak a csöndes délutánba a templom harangjai, mintha csak gázszmisére, vagy én nem is tudom, így, hirtelen.

Lengyel Tamás

feneketlen játszótér

percenként lemegyek a játszótérre
nagyon mélyre nagyon gyakran
van hogy óránként
jövök csak fel
de azért igyekszem percenként lemenni.
apukám azt mondta
így egészséges
pedig a játszótér nagyon lenn van
jóformán nincs is alja.

amikor leérek
ami meglepő
valaki odaszalad
ez ugyanaz a valaki
akit más verseimben
sem szoktam felismerni
szóval ez a valaki miután
odaszaladt három
darabra töri a játszóteret
azt hiszem olyan módon
hogy odacsap a közepére.

az hogy így három darab lesz
belőle garantálja hogy három
különféle dolgot lehessen játszani.
nem tudom mi a másik kettő
pontosan mert én mindig
a vasas részlegre megyek
a rozsdás fémeket egymásra rakni
és a hegesztőpákámmal
emberalakú figurákat alakítok.
a rozsdá azért jó
apukám szerint
mert azon látszik
hogyan eszik az idő

még több rozsaember

ha anyukám lekiabál a játszótérre
az általában nekem szól
nem mindig szoktam felismerni
a nevemet, de ha anyukám mondja
olyankor mindig tudom, hogy
én vagyok
ilyenkor szomorú leszek
mert annak ellenére
hogy már haza kell menni
még szívesen maradnék

otthon az egy jó hely
de a játszótér is nagyon jó hely
például van két teljes
külön része amit még
nem ismerek
és a rozsaemberek is
nagyon szomorúak ha el kell
mennem mert én csináltam
őket és hiányzom nekik
ha nem vagyok ott és nem hegesztek
nekik új társakat

anyukámnak erős a hangja
lehallatszik a játszótérig
de a rozsaemberek hallása rossz
ez részben az én hibám
ha azt mondom nekik
anyukám hív nem hiszik el
hogy van olyan hogy anyuka
és ő sem hiszi el a rozsaembert
pedig egyszer szívesen
levinném őt a játszótérre
de nem akar jönni
csak kiabál

Oláh András

a bölcsek

figyel bennünket
egy részeg isten
összekucorodva várakozunk
egy vers közepén
a bölcsek fölfalják köröttünk
a napba néző szavakat
föltörik pecsétjeinket
mozdulatlan az ég
csak kezéd simogat
s én újra hozzád szelődülök

pillanatkép az üveghegyen túlról

csipkerózsika levelet ír
isten koldulni ment
s a halottak is mind fölöltöztek
– csak én várok még:
tán jön valaki hogy letörölje
arcomról a szomorúságot

nélküled

a követési távolságot
szigorúan betartva
fogynak napjaink
de kilóg belőlük
az éj lábnyoma s néha
ablakot nyit (bűn)tudatunkra
– mintha kérne tőlünk valamit...
vagy isten is csak félrebeszél?

Így megyek tovább

de jön még húsz ősz,
s én így leszek király,
így indulok rímeken
álmokon, tengereken
hullámmal este.

Ne szólj most!

fekete madarat röpít a szél
ködön suhan az emlékezés

erdők szőnyege íjeget
narancsligetek
repül át a hályog ködön

rémült emlékezés –
téli ablaküveg emlékszik
tízezer év előtti fákra

ne szólj most!

megkarcol a hang.

HA EGY ÉS EGYETLEN A KÖZÖSSÉGI ÉRDEKEK VÉDELME ÉS A MIBŐLYÖK ÉRDEKE

A JÓZSEF KÖNYVTÁR NEM NYELTE EL

MI TÖRTÉNIK ITTEN? NEMER! ÚGY BEKÖNYV

KERTÉSZI

Műhely

Thomka Beáta

Letöltött idő

Az ezredforduló állapotát hosszabb időszak alakulásai készítik elő. A próza folyamatai és az értelmezés folyamatai a jelenből és egyidejűségből saját múltjukká, hagyományukká és emlékezetükké transzformálódnak. Ha az áttekintés idejére átmenetileg leállítjuk a mozgást, s ragaszkodunk az egyidejű megközelítéshez, a prózakritikát akkor is elkerülhetetlenül prózatörténeti szálak szövik át. Az olvasói memória, a kritikai és történeti tapasztalat virtuális hálójából „letöltött idő” a mostani vizsgálódásban nagyjából két-három évtized lehetne. Legalább ilyen távra (és mennyiségre) van szükség ahhoz, hogy a törekvések, megoldások, eljárások, irányultságok egy-egy opuson, egy-egy műfajon, illetve egy vagy több nemzedéken belül kirajzolódjanak.

Értékes tapasztalatot hordozhat például az opus korábbi és kései műveinek egybevetése, a lezárult életművek esetében pedig különösképpen. *Az Alakulások* (1975) és a húsz évvel későbbi *Családdráradás* (1995) poétikai transzformációja nemcsak Mészöly Miklós opusának utolsó harmadát, hanem a posztmodern térnyerését és belső átváltozását is megvilágítja. Más utakat jár be *az Egy családdregény vége* (1977) és *az Emlékiratok könyve* (1986) között Nádas Péter, a *Termelési regény* (1979) és a *Harmonia caelestis* (2000) között Esterházy Péter regényírása s ezzel együtt a korszak elbeszélő művészeté. Gyarló egyszerűsítéssel, Mészölynél a szikárságtól és elhagyástól a megengedő szelídségig, érzékiségig, egy rejtélyes oldottságig vezet az út. *Az Alakulások* címadó szövegét az elhallgatás, a verbalitás megszüntetése, a dadogás és némaság határára érkező beckett-i artikuláció alakítja. Az utolsó művön a Marquez-, Hrabal-olvasmányok és a régi magyar regények visszafogottsággal és szelíd ironiával kezelt epikus bőrsége is nyomot hagy. Nádas tovább mélyítette, bővítette a magyar regény és az európai hagyomány kapcsolatát: a személyes elbeszélés és az érzéki emlékezet olyan lehetőségeit mutatta fel, amelyre a magyar regénytörténetben *az Emlékiratok könyvéig* nem volt példa. A „családdregény” gyermeklétét követő én-elbeszélőjének jelenre vonatkozó beszámolóját a nagypapa mitikus család- és nemzetségrajza tágitja ki. A „memoár” az önelbeszélők fiktív múltjainak előadásával teremt kapcsolatot a regény, a történeti múltak és az emlékezés között. Tehát az egyikben és a másikban is különös jelentőségű az életrajzi fikció.

Esterházy opusát az említett művek a korai és a későbbi tapasztalat összefoglalásai-ként tagolják. *A Harmonia caelestis* a nemzeti és a családtörténeti múltak fragmentumainak minden oksági és temporális elvtől eltávolított, nem narratív megidézései. Mindkét regénye alkalmas arra, hogy az adott korszak, a hetvenes évek vagy a századforduló olvasóközönsége „saját korának produktumát” ismerje fel benne. Feladatunk tehát a

kornak arra az önképére is figyelni, amit e művek létérzékelésében elnyer. „Az irodalomtörténet elképzelhetetlen lenne”, írja Jausst kommentálva Ricoeur, „egynémely nagy, mérőöldkövet képező alkotás jelenléte nélkül, amelyek viszonylag tartósak a diakroniában és kellőképpen integrálók a szinkroniában.”¹

A rövidpróza műfaji és nyelvi folyamatait, ismét csak leegyszerűsítve, három vonulat alakítja: (1) a klasszikus, drámai novella Ottlik Géza *Minden megvan* (1968) és Mészöly *Szárnyas lovak* (1979) című elbeszéléseivel futja be útját. (2) A parabolát, metaforikus elbeszélést és a modellszerű redukciót követő történet Mészöly hatvanas évekbeli műveivel, illetve Bodor Ádámnak az ezektől nem függetleníthető *Sinistra körzetével* (1992) zárja a sort. (3) A posztmodern a történet, rövidtörténet, töredék, minimalista szöveg változatait variálja. A műfajtalán rövidpróza a történetyszerű és nem narratív, fikciós és nem fikciós, az írott és a beszélt szöveg, a köznapi nyelvhasználat és az imitált vagy mesterségesen létre hozott rétegnyelvek diszkurzív lehetőségeivel és a szóródó szerkezetekkel játszik. A kilencvenes évek a próza szövegminőségeit hangsúlyozza: szövegtükrök, az egymással kapcsolatot létesítő textuális felületek, az önreferencialitás, a játékos, ironikus, deformált, oldott társalgási beszédmod, illetőleg az írott nyelv szabályainak és az ortográfiának a felfüggesztése. A publicisztikai formák, a tárcsa, prózai miniatűr, feuilleton nyelvi megmunkáltsága egyes szerzőknél különös jelentőségűvé válik. Parti Nagy Lajos, Darvasi László, Keresztury Tibor, Podmaniczky Szilárd szövegei az ezredvégi hírlapírásnak olyasféle karakteres megnyilvánulásai, amelyekkel a Pesti Hírlap Kosztolányi-cikkeiben találkozhatott a század első harmadának újságolvasója. A régi Magyar Napló², az Élet és Irodalom, a Magyar Narancs egyes rovatai sajtó-, és irodalomtörténeti jelentőségűek, mint például némelyik száz esztendővel ezelőtti és két háború közötti magyar sajtóorgánium. A short story egész nyugati szakirodalma megbecsüléssel viszonyul a saját műfajok poétikai hozzáadékához.

A beszélt nyelv fonetikus lejegyzése részben az itt említett, részben az Alltagsfikción fogalmához rendelhető irányhoz tartozik. Esterházy nyelvi invenciója a fogékonyságon, humorérzéken és szellemességen túl a különféle mentalitások, nyelvek egyidejűségének meghallásával, a közösség jelenkori nyelvállapotának nem mint hierarchikus, hanem sokrétegű képződménynek a gondolatával – e téren is termékenyítő hatást fejtett ki. M. M. Bahtyin és H. White nyelvelméleti érvei szerint az elbeszélés, megszólalás, leírás, maga a nyelvi praxis mindenkoron értékelő cselekvés. Nincs értéksemleges beszédmod: a nyelvhasználat az etikus, ideologikus, politikai világot megelőzően már társadalmilag és eszmeileg „terhelt”.

A hangvétel több szerzőnél a beszédszerűséghez, a köznyelv szókinszbeli korlátaihoz, a meglehetősen romlott urbánus és egyéb rétegnyelvek torzulásaihoz közelít. A minimalizmus időnként a gyermeki gügyögéshez, iskolás fogalmazásmódhoz, frázisokhoz, politikai, publicisztikai zsargonhoz, az infantilis tudathoz, a beszélő mentális korlátoltságához igazodik. Szándékoltan vagy szándéktól függetlenül, a humor és az érzelmi konnotációk az elbeszélőknek a közöltekhöz való személyes viszonyából következnek. A groteszk és az ironia eljárásainál ugyanúgy, mint az elfogadó magatartásnál. A beszélők és beszéltettek esetlensége, a helyzetek komikuma, a leszakadt figurák cselekménybeli, érzelmi és mentális állapota minden látszólagos dekonstrukciós vértzet ellenére azokkal a narratív

1 Paul Ricoeur: *A szöveg világa és az olvasó világa*. Martonyi É. ford. In. Thomka B. szerk. Narratívák 3. Budapest, 1998. 32.

2 Pályi András, Reményi József Tamás, Dérczy Péter szerkesztése idején.

és retorikai eszközökkel vált ki együttérzést, megvetést, elutasítást vagy ébreszt szánalmat, mint a novella, az epika, sőt a dráma jellemzést szolgáló tradíciója. Parti Nagy Lajos, Tar Sándor, helyenként Garaczi László elbeszéléseiben az átvett nyelvi minták felerősítik a szociologikumot. A marginalizálódott társadalmi rétegek *szociolektusaként* felfogott prózastílus, a nyelvhasználat hatásos stílusimitációja, az elbeszélő modor szét-szerelő, etimologizáló, kifordító, megfordító beavatkozásai – a komikum, a groteszk és a drámai hatás forrásai.

Az árnyalatok helyett szembeállításokban működő kritikai merevséget, ami a történet megtartása *vs* elvetése, az írott *vs* beszélt nyelvi minőségek, világszerű *vs* szövegszerű minőségek, referenciális beszédmód *vs* önreferencialitás, reprezentáció megtartása *vs* elvetése stb. oppozíciókban megnyilvánult, minden jel alapján maguk a művek ellensúlyozzák és hatástalanítják. A modern–posztmodern ellentét, a dekonstruáló szemléletmód, illetve a nyelvi lehetőségek természetlen korlátozása, a szövegbe merevítés eszmé- és kritikátörténeti stádiumnak tűnik.

2001-ben sincs több bizonyosság a megismerést, az igazságot, a megnyugtató értelmezések lehetőségeit vagy a dolgok elbeszélhetőségét illetően, mint az előbbi egy-két évtizedben. A történelem, a kultúra, a művészet és a nyelv pluralizmusának gondolata, az összefoglaló rendszer helyére kerülő sokféleség, a nézőpontok megsokszorozódása, az antropológiai szempontok előtérbe kerülése, a határvonalak elmosódása a nyelvhasználati módok, diszciplínák, magasművészet és a populáris kultúra között stb. akár új kételemek forrása is lehet. A posztmodernizmus reprezentációs krízisét a nyelvhasználat megállapodni nem tudó természete, a tapasztalat és az imagináció új összefüggésének lehetőségeivel próbálkozó tevékenység mégis megkérdőjelezi.

A reális, a fiktív és az imaginárius viszonyának értelmezése Iser koncepciójában, a történelmi antropológia és az emlékezetkutatások, az esztétikai és a történelmi tapasztalat rokonítása Ankersmit elméletében, a Barthes-, Derrida-, White- és Foucault-kritika, értékes szempontokat hordoznak a reprezentációs krízisből kifelé mutató, posztmodern utáni elméleti és irodalmi tájékozódás számára.

Wolfgang Iser elmélete hozzájárul a történelmi és az irodalmi, a fikcióképző és a nem fikciós elbeszélés közötti rokonságból és különbségből származó dilemma feloldásához. A valóságelemek, a referenciák és a fikciós elbeszélés viszonya Arisztotelész óta állásfoglalásra készíti az irodalmárokat: „...nyilvánvalóan nagyon sok realitás van a fikcionális szövegekben, s ennek nem is kell egy azonosítható szociális valóság realitásának lennie, lehet az érzékek és érzelmek is. Ezek a bizonyosan különböző realitások önmagukban semmiképpen sem fikciók, s nem is lesznek fikciókká, pusztán azért, mert fikcionális szövegek ábrázolják őket. (...) a fikcionálás aktusa azzal nyeri el sajátosságát, hogy kieszközli az életvilágbeli valóság visszatérését a szövegben, s épp ebben az ismétlésben kölcsönöz alakot az imagináriusnak, miáltal a megismételt realitás jellé, az imaginárius pedig az ezáltal jelöltek elképzelhetőségévé alakul. Ebből adódhat a következtetés, hogy a reális, fiktív és az imaginárius triadikus viszonyában a fikcionális szöveg alaptermészete ölt testet.”³

A Harmonia caelestis a nyolcvanas és kilencvenes évek irodalmi, történeti és nyelvi tapasztalatának összefoglalása, melyben a magyar próza olyan funkciókat szerzett vissza az elbeszélő nyelv számára, melyek e nem narratív beszédmódot és szerkesztést az epi-

3 W. Iser i.m. *A fikcionálás aktusai*. Katona Gergely ford. In: Thomka B. szerk. *Az irodalom elméletei* 4. Pécs, 1997. 53–54.

kum kihívásával avatják. Időszerűvé teszi többek között az olyan kérdések megvitatását is, hogyan működik az elbeszélésekben az életrajzi fikció, továbbá létrejön-e egyáltalán és mi módon azoknak az alakoknak a narratív identitása, akik elbeszélőként és/vagy szereplőként létrehozzák, illetve benépesítik a történetek világát; kik azok a narratív én(ek), akik a változásokon keresztül számot adnak magukról; akik a beszédmegnyilvánulások alanyaiként megszólalnak, akikhez intonáció, modor, hangok és szólamok kötődnek, s ha nincs történés, folyamatszerű kiterjesztés, akkor kinek a hangját halljuk.

Az életrajzi fikció kérdéskörének értelmezéséhez eredeti szempontokat kínálnak fel a megélt történet és az elbeszélt identitás újabb értelmezései. „Vajon nem mozognak-e a történetírói és az irodalmi elbeszélések éppúgy a »tapasztalati tér« és »várakozási horizont« kettős dimenziójában, akárcsak a valóságos élettörténetek? Hiszen utólagosságuk és visszatekintő jellegük nem a szereplők perspektíváját tükrözi, hanem csupán azt a nézőpontot, amelyet az elbeszélő hangja igényel magának.”⁴ Ez lenne az a küszöb, melyen átlépve az olvasás jelenéből a regény, az emlékirat, az életrajz múltjába érkezünk. A felkínált látószög és a nézőpontok az eseményeket látszatomként prezentálják, a történéssíkokat egyidejűsítik, párhuzamosokba illesztik, megfordítják vagy éppen széttördelelik. Ezzel tesznek eleget a fikcióteremtés követelményének, az elrendezés mesterségének.

A nézőpontok, elbeszélők, eseménysorok, cselekvők a klasszikus szerkezetekben lényegesen áttekinthetőbbek, mint az elbeszélés modern és posztmodern alakzataiban. Both Benedek és Medve Gábor elbeszélései egymást váltják az *Iskola a határonban* (1959). Kiegészítik és egyben megkérdőjelezzik a másik elbeszélésének hitelét. Az *Emlékiratok könyvét* három (összesen hatszor ismét felvett) szál szövi. Az utolsó előtti fejezetben egy negyedik alak, Krisztián elbeszélése ékelődik a szerkezetbe, aki barátja halála után olvasója, egyébként szereplője az életregénynek nevezett kéziratnak, a körülmények folytán tehát maga is elbeszélővé válik. Látószöge tehát belső és külső egyben, hol magát olvassa, hol magát írja.

Az oksági összefüggések a regényekben az elbeszélők és látószögeik cserélgetései következtében viszonylagossá, illetve lehetetlenné válnak, majd az okság helyét átveszi a *figurális kauzalitás*. A *Harmonia caelestis*-ben megszólal az első, majd a második, az n-edik elbeszélő. A szólamok, hangnemek, nyelvek, stílusok, látószögek kavalkádja, vibrálása nem szűnő folyamat. A regény minden vonalszerű, ívszerű alakzat, összeálló sor, összetartó erő érvényesítésétől távol tartja magát. Kik tehát ezeknek a feljegyzéseknek, emlékiratoknak, alternatív regényeknek az első személyű elbeszélői? És kikről szól a történet? A nem narratív, fragmentáris szövegek nem alkotnak az imaginációban körvonalazható személyeket, elvetik a tapasztalat történetszerű megjelenítését. A beszédcselekvés cselekvő nélkül marad. Az általános fogalomra, nyelvtani alanyra, funkcióra redukált, kezdőbetűre korlátozott, vagy akár a néma, szemlélődő féreggő változtatott karkai alak történetében is működésbe lép az elbeszélő tudat, a megszólaló hang és felkínálja látószögét. Majd kölcsönviszony létesül az olvasói tudat, hang, nézőpont és elbeszélés között és kibontakozik a személy újraelakított (refigurált) képe. Az *átváltozás* akár paradigmatiszus példának is tűnhet: Gregor Samsa nemcsak figura, hanem paradox módon egyénített személy és jellem.

Esterházy kedvelt modellje, a képzelt tanú, jegyzetelő jelenléte, a szemlélet- és beszédmód eszköze egyben: „Mintha ott se volnék, mintha maga elé motyogna. De jegyző-

könyvbe. Mintha szégyellte volna; 'inadekvátnak' tartotta önmagáról beszélni, ezért csupán jelezte a történeteket. Mint tudott (tudható és tudandó) dolgokra hivatkozott. Ez és ez megesett. Legszívesebben nem használt volna alanyt. Mintha fogadalmat tett volna, minél kevesebb szót használni. Kerül, amibe kerül." (*Harmonia caelestis*, 355) A remek és egészen konkrét jellemzéshez olyan poétikai vonatkozásokat is társíthatunk, melyek nemcsak az Esterházy narrátoraira vonatkozhatnak, hanem például Mészöly én-elbeszélőire is. A nyelvtani alanytól már-már független, az általános kijelentésekhez hasonló beszédmegnyilvánulások a leírás tárgyai és eszközei.

A két grammatikai lehetőség, az egyes szám első és a többes szám első személyhez kötött narratív hagyomány külön-külön történetet írt. Mégsem biztos, hogy egyértelmű az énként fellépő elbeszélők identitása *Az atléta halálában* (1966) vagy a *Saulusban* (1968). Esterházy reflektálja a lehetőséget és él is az olyan személyes megnyilvánulásokkal, melyek elválaszthatatlanok a virtuális beszélő, látó személytől, mégsem róla beszélnek, hanem látásmódjáról. Az én nevében való megszólalás nem biztosítéka annak, hogy személyes elbeszélést olvasunk. Nádas első személye nem, míg a Mészölyé egyértelműen *elbeszélő funkció*: ez a beszéd nem személyes narráció, ahogyan harmadik személye is csak a történetmondás fokalizálásának eszköze. Felmerült már a többes szám problematikussága is: ki vagy kik mondják önmagukról, hogy mi a *Bolond utazásban* (1992) vagy a *Jakob Wunschwitz igaz történetében* (1997)?

A válaszhoz nem elegendő a grammatikai személyek, névmások, ragok, számok és a hozzájuk kötődő elbeszélő tradíció megállapítása. A kérdés elemzéséhez a narratív funkciótól elválaszthatatlan kategóriákra van szükség, mint a nézőpont, perspektíva, hangvétel, beszélő, beszédhelyzet, identitás. Ebben az együttesben a retorikai vagy felváltja, vagy kiegészíti a narratív funkciót, ami az értelmező olvasat számára is alternatívát jelent. A figuratív okozatiság elve szerinti elbeszélésben az alany maga is metaforikus.

Az Emlékiratok könyvében sok-sok oldalon át nem tudjuk, ki beszél. Majd kirajzolódnak a támpontok a szerkezetben, s hozzálátunk a beszélő figurák azonosságának, a szereplők képrendszerének megalkotásához. A *Harmonia caelestis*ben viszonylag gyorsan kiderül, sem a beszélő, sem a *megnevezettek* (édesapám, például) nem ugyanazok, noha a nyelvtan, a morfológia és a szintaxis mindvégig változatlan. Az *édesapám* az én, az ő, az eredet, a lumpen, az *everyone*, az akárki, az *everyman*, a *Jedermann*, a mindenki, a férfi, az ország, a nyelv, a haza metaforája. Bonyolultabbá válik tehát minden azonosító és újraalkotó tevékenység. A nehézség egyik forrása a személy önazonosságának és önteremtésének filozófiai problematikussága. Minthogy végül nem egy, hanem több virtuális alakot kreálunk, mindez nemcsak az elbeszélő stratégia kérdéseként és prózapoétikai dilemmaként fog felmerülni, hanem a személyes identitás lehetősége vagy lehetetlenségeként. Kritikai álláspontot és önreflexiót egyesít az alábbi mondat: „világos volt, hogy fölfogása nagyon is a saját személyéhez van kötve, így a kijelentés (vagy az ellenkezője) inkább a kijelentőről szól, mint a benne foglalt állításról (vagy az ellenkezőjéről). Hát persze, hogy személyes az ő világról való gondolkodása, mi más is lehetne? Nem inkább úgy van ez, hogy az Úr őt éppen azért teremtette, hogy ezt a személyességet képviselje.” (144) Az elbeszélői önreflexión kívül lényegében az általános alanyként szereplő *édesapám* is hozzájárul ahhoz, hogy a kérdést elválassza az identitás problémakörétől és művészet- és nyelvfilozófiai dilemmaként exponálja.

A személy integráló tényező lehet, a személyesség magatartás. A kérdés másodlagosságának vagy éppen a jelentőség és egyben az elbizonytalanodás megnyilvánulásaként olvasható Garaczi prózájában: „Elszűneződött, lila selyemszalag, rajta egy név vegytintával.

Hogy ez az ő az én.”⁵ „Lehet, hogy a név csupán azt fejezi ki, hogy nem a többi? (...) vagy a sors a névnek a tölteléke? Miért, van sors? Vagyok és leszek, aki voltam?” (uo. 36.) Működésben tehát a decentrált tudat, a személy összefogottságának érvénytelenítése, a dekonstruáló manőver és a játék stratégiája is. Az összetartottság elvitatását a mű erős, egyéni beszédmódja és az is kérdésessé teszi, hogy a vallomás nagy hagyományú műfajának, mint deformálandó architextus kereteinek a szétrepesztéséhez szociolektusok, kulturális, művészeti, társadalmi kódok egész sorát mozgósítja a regény. Ki is tehát ez a vallomást tevő körvonal, akinek világát a hetvenes-nyolcvanas évek nyelvi és tárgyi rekvizitumai rendezik be?

A történetfilozófia és a pszichológia az én-konstituálást a narratív identitás kategóriájához kapcsolja: önazonosságunk a megalkotott, elbeszélte történettől függ. Önként adódik a kérdés, mi lehet a szerepe *a csak elbeszélte identitással* bíró virtuális alanyok esetében? A fiktív személy egysége, önazonossága teoretikusan az általa (1), és/vagy az elbeszélő által róla (2), és az interpretációban róla újra elmondott (3) történettől függ. Felmerül tehát a dilemma, ha a modern kor elbeszélései elbizonytalanították az alakot mint integrális egységet, a posztmodernitás pedig az identitás koherenciájának megszűnéséből indul ki, milyen lesz az azonosság nélküli figurákról szóló történet. Miről mesél a figurák nélküli próza? Ahogyan az alak megképződésnek vannak feltételei, az identitásvesztésnek és a személyességétől való megfosztásnak is vannak fokozatai. A feltételek mindkét változatot illetően történetiek, művészeti, poétikaiak és grammatikaiak.

Nem a kilencvenes, hanem a hetvenes évek magyar prózájában olvashattunk kamera-szemre redukált, a személyes közvetítést és fénytörést kiiktató szövegeket, leírásokat, személytelen reflexiókat és látszólag semmiféle tudathoz nem tartozó nyelvi megnyilatkozásokat. A tárgyiaság végpontjáról való visszafordulást nem valamiféle elvesztett identitás megtalálásának anakronikus vágya sürgette. A filozófiai és művészeti tapasztalat módosulása, az érzékelés, a szenzualitás, az imagináció ártértékelése, valamint az eseményvilág, az időbeli folyamatok, az emlékezet, a történelem virtualizálása, a narratívum nyelvi közvetítésként való értelmezése hozzájárul egy új identitásforma megalapozásához.

Ennek egyik lehetősége az a bonyolult kölcsönviszony, amit *az Emlékiratok könyvének* önelbeszlői, illetve a négy virtuális tényező, a szerző, elbeszélő, szereplő és olvasó kategóriák együttműködése felkínál. További tájékozódási pontot jelentenek itt és egyéb műveknél is a határterületek hagyományos műfajai, melyek a konvenció értelmében inkább a tény és dokumentum, mint a képzelet irodalmához tartoztak. Az emlékirat, a vallomás, a családrege hetvenes, nyolcvanas, kilencvenes évekbeli változatai átalakították a magyar életrajzi fikciót. A biografikus és történelmi referenciák lendületével együtt a művek a kort, az életrajzot, a hagyományt, a történelmet és a kultúrát nem a személyes összegezés, számadás, konfesszió, hanem a fikcióképzés alkalmának tekintik. A gyermekperspektíva az *Egy családrege végében* (1977), a *Mintha élnélben*, a Fiú-szerep a *Cseréptörésben* (1978) és a *Harmonia caelestisben* megidézi a formai előképeket. A műfajpoétikai referenciákon kívül azonban semmi sem emlékeztet sem a hagyomány szövegeire, sem az életrajzi művek szerzőire. Az emlékezés és a konfesszió, a történelmi és az életrajzi elem, a beszédhelyzetek és a történeten belüli viszonyok azonban csupán annyit örökítenek át a lehetséges mintákból, amennyi a felismertetésükhöz szükséges. Olvasásunk erről a pontról elrugaszkodva bocsátkozik bele az eltérések, korrekciók,

átalakítások reflektálásába. Minden mű egyetlen műfaj, a regény poétikáján eszközli Mészöly szavával az ötcentis képelmozdítást, vagy az archetípus ötvencentis korrekcióját.

Az életrajzi fikció újabb értelmezései Mészöly *Magasiskola* (1956), *Befejezhetetlen* (1957), *Pontos történetek, útközben* (1970), Kertész Imre *Sorstalanság* (1975), Konrád György *A látogató* (1969) című regényével kapcsolatban is felvetnék a kérdést, értelmezhetők-e az élettörténet fiktív megfelelőiként, a megélt elbeszélés változataiként. Felvállalnak-e egyáltalán valamit a történetek szereplői és elbeszélői a szerzői identitásból? Mint-hogy a szerző is a virtuális alany funkcióját tölti be, hogyan viszonyul egymáshoz a biografikus alany és a történetben megszólaló első személy? Belevegyül-e a fikcióba valami, ami *párhuzamos történetként* megvan más elbeszélésben is (életrajzban, történetírói szövegben, irodalomtörténetben, más fikciós elbeszélésben)?

E problémásor kiterjed a tapasztalati és a biografikus fikció változataira, érinti a megélt elem fikcióképzését, poétikai működését, alakzatrendszerét és szemantikájának intencionáltságát. Utolsó kérdésként vetném föl, lehet-e a biografikus elem felértékelődéséről beszélni az elmúlt egy-két évtized tapasztalatai alapján, vagy csupán közelítésmódunk változásának eredményeképpen vált észlelhetővé egy vitatott és vitathatatlanul illanékony elem. Átmenetisége abból következik, hogy mindenkoron vannak csak a kortársak számára hozzáférhető hivatkozások (politikaiak, életrajziak, saját műveket, mások írásait, híreket, sajtót illetők). Ezek egy ideig remek szövegek, kultúráközi ingázást tesznek lehetővé.

A referenciamezőknek, a szöveg kulturális beágyazódásának és a szövegen kívüli világgal való kapcsolatának az értelmezéséhez Iser termékeny szempontokat kínál fel. *A reális* kategóriáját értelemrendszerek, társadalmi rendszerek, világképek, más szövegek, a diskurzusok sokfélesége képezi, melyek által a mű kiépíti a világgal való kapcsolatát. *A fiktív* lényegében cselekvő, teremtő aktus. A fikcióképző eljárás révén szerveződik meg és nyeri el intencionalitását a reális és az imaginárius. Az *imaginárius* nem azonos a képzelőerővel, fantáziával, álommal, tulajdonságai mégis megfelelnek az ezekre jellemző szórtságnak, alaktalanságnak. Az imaginárius maga (mint tapasztalat, képesség, lehetőség) a fiktív céltudatossága, formáló eljárása révén válik konstitutív műalkotáselemmé. A posztmodern filozófia megkerülte ezt az elméleti problémát, amire Iser fikcióelmélete a reális és az imaginárius összekapcsolásával javaslatot tett, s ez korlátozta az irodalmi nyelvhasználat és formálás mindenkor követhetetlenül gazdag leleményességét. A jelek hivatkozásainak, a kapcsolási pontoknak az észlelhetősége idején az életrajzi és a történeti kontextusok nemcsak a filológiai és a történészi munkába, hanem az egyidejű értelemadás műveleteibe is beleavatkoznak. Ez a kortárs olvasó különleges kiváltsága. Az összefüggések jelentőségére készíti fel az ezredvég olvasóját a különféle jelölő gyakorlatok, nyelvi eljárások iránti fogékonyság is. A reprezentáció szimbolikus elemei, az elbeszélt és közvetített dolgok mindig a látószög torzításaival együtt épülnek be a megértésbe. Esterházy, Parti Nagy, Garaczi prózájának nyelvi mintáit, kölcsönvett publicisztikai zsargonját, kulturális kódjait és utalásait, allúzióit azonban egy idő múlva nemcsak nem fogja felismerni az olvasó, hanem még az ironiát sem fogja észlelni e szövegminták átvételében. Ez például az *Termelési regénnyel* kapcsolatos jelenkori tapasztalat.

A műfajformák és beszédmodok, a fikciós és nem fikciós felületek között páratlanul intenzív közlekedést biztosít a korszak egy különleges opusa. Tolnai Ottó poétikája sosem vett tudomást többféle alkotás- és kifejezőmód, a művészi, köznapi, történelmi, életrajzi, empirikus fikció létezéséről. Ugyanígy érzéketlen a nyelvi és képi, szimbolikus

és metaforikus, diszkurzív és egyéb megnyilatkozásformák elhatárolására. Megnyilatkozásai a Barthes által körvonalazott *discours* fogalmának megfelelően, eredendő alaktalanságuk és szórtságuk ellenére összerántásai a fogalmi, képi, logikai, absztrakt, asszociatív, metaforikus és egyéb lehetőségeknek. Versszerű szövegei, elbeszélő prózája, drámái, újságírása, esszéi egyazon beszédmód nehezen differenciálható változatai. Az Élet és Irodalomban újabb folytatásokban közölt szövege alapján úgy tűnik, minden interpretációs erőfeszítés csődöt mond. Ebben az új évezred eleji textuális gomolygásban, beszédfolyamban az imaginárius stratégia együttműködik a köznap cselekvés fáradhatatlan jegyzetelésével és a legpontosabb tényirodalmi eszköztárral. Úgy tűnik, a teóriák rugalmassága, letöltött és letöltendő ideje a végtelenig tágítható, az elbeszélői tudat narrativitása ennek ellenére újra meg újra elégtelennek fogja mutatni.

Alexa Károly

Rip van Winkle a kritikán bosszankodik, bár regényt szeret olvasni

Ízlésem ellen való, noha – jól tudom – sokszor elkerülhetetlen, az értekező próza nyelvében az egyes szám első személyű igealak folyamatos használata. Talán azért ellen-szenves a számomra ez az alanyi elbeszélő mód, mert túlságosan közel viszi a szakszöveget a szépirodalom perszonális formáihoz, de még inkább a konfessziók történeti, érzelmi és mentális rekonstrukcióihoz, vagy – kritikák esetében – a recenzius gyakran így kívánja érzékeltetni csoporthoz tartozását, fiatalos *bennfentességét*. Esetleg azt, hogy nem tudja vagy nem is akarja regulázni túltengő személyiségét – mai divatkifejezéssel azt, hogy az ő „erős olvasata” nélkül a mű aligha érdemelné meg a figyelmet. Ugyanakkor természetesen sokszor elviselhetetlen az a harmadik személyben szóló kioktató és megfellebbezhetetlenül állító beszédmód is, amely úgy szubjektív, hogy egy *mindentudó persona* maszkja mögül hirdet és ítélkezik. Ez az eszmefuttatás persze – és szándékosan – maga is tűrhetetlenül személyes és mindössze arra szolgál, hogy be- és felvezesse azt a néhány mondatot, amelyek jellemezni kénytelenek mostani és itteni „előadói szerepem” *esendő* voltát. (Amely itt – ezt a szöveget írva – rekonstrukció: az élőbeszéd grammatikai engedményeinek használatával imitál egy alkalmat és benne egy szereplőt.)

Több szempontból is bizonytalannak érzem legitimációm az együttléten. Nem az illetékességemet érzem kétesnek, hiszen irodalmi kérdésekről minden hivatásos olvasónak (magamat pár évtizede annak tartom) joga van nyilvánosan véleményét kifejteni. Attól tartok, hogy az a tíz év, amelynek irodalmáról – néhány „tételben”, néhány „bekezdésben” – szólni igyekszem, oly mértékben (s ez már érinti mondandóm lényegét) megváltoztatta a „mértékadó” kritika beszédmódját, a „mértékadó” kritikával szembeni kíváncsiságokat, hogy egy tíz éve az irodalmi élet mindennapjaitól eltávolodott, s műbírá-lóként lényegében az 1970–80-as években „szocializálódott” olvasó érvényes észrevételeket kevéssé tehet. Természetesen nem álszerénykedem: az érvényességet a mai, alább majd vázlatosan jellemzendő, „szakmai” megítélhetőség szempontrendszere felől vélem negligálhatónak. Egyrészt idegesítően nyeglének, ingerlően frivolnak, másrészt publicis-tán politizálnak. Mindazonáltal attól azért óvnék, hogy azt a személyes hangoltságot, amelyen most – tudatosan s némileg provokatívan – az eluralkodott, sőt kanonizált, sőt intézményesült scientista kritikai beszéddel szemben igyekszem általánosító megjegyzéseimet megtenni, úgy tekintsük, mint valamiféle (múlt) századelős impresszionista élményömlenyt. Ami biztat, az egy közhelyes tapasztalat: *távolabbról nézve* talán mutatnak a tények olyan összefüggéseket, amelyek észrevehetetlenek, vagy érdektelenek azok számára, akik benne élnek – alakítóként-szemlélőket – az irodalmi élet mindennapjaiban. Előadásomat a saját tanulási folyamatom, sőt a beavatódásom egyik állomásának tekintem, tapasztalataimról szeretnék számot adni: számot adni arról, hogy több, mint egy évtized után megkísérelve visszatérni abba a közegbe, amely vagy két évtizeden át (szerkesztőként, kritikusként) életemem volt, *miféle irodalmi horizont* tárul elém. Rip van Winkle szerepe ez, hogy a 19. század kedvelt irodalmi alakjára emlékeztessenek: aki-nek, főlcúsdva hosszú álmából, alkalmazkodnia kell az új időkhöz, ám azért aki csönde-

sen el is várja új kortársaitól, hogy tudomásul vegyék azokat az emlékként felködlő tapasztalatokat, amelyeket éppen reá bízott az idő. Ha viszont nem, hát nem.

Kisded konferenciánk címét – *A magyar próza az ezredfordulón* – a magam számára most úgy fordítom le, hogy *A magyar próza a rendszerváltozás évtizedében*. S ez a tematikus elhatárolás már maga sem konfliktusmentes, hiszen – tudjuk – minden művelődéstörténeti korszakolás alapkérdése az, hogy mennyire lehet, mennyire kell vagy mennyire szabad figyelembe venni a társadalomtörténeti fordulatokat a kultúra, a művészet és általában a művelődési tényesorok elrendezésénél, időrendi csoportosításánál. Ráadásul tízegynéhány évvel a magyarországi (keleti, balkáni és kelet-közép-európai) változások megindulása után még azt sem lehet egyértelműen leírni, hogy ezeknek a fordulatoknak látszó eseményeknek mi is a lényege: mennyiben társadalom- és mennyiben nemzetpolitikai változások történtek térségünkben, forradalmiak-e vagy csupán a globális erőátcsoportosulások kismemzeti következményei. Mindenesetre a válasz a korszakolás kérdésében soha nem egyértelmű. A romantika és romantikus népiesség ugyan továbbél 1849 után is, de lehet-e „eltekinteni” attól, hogy nincs Petőfi Sándor? Babits és Kosztolányi, Krúdy és Móricz túléli Trianont, de az irodalom figyelmen kívül hagyhatja-e azt a tényt, hogy megszűnt Magyarország? A dilemma persze alkalomadtán felfüggeszthető, hiszen nyugodtan beszélünk trecentóról, s megjelent olyan magyar irodalomtörténeti munka is valaha, amelynek címe egyszerűen: A tizenhetedik század. Ha *nem* is állíthatjuk azt, hogy 1989-90 *irodalmi korszakhatár* volna, most – esetünkben – több ok miatt mégis érdemes kitérni arra a kérdésre, hogy a rendszerváltozásnak volt-e hatása az irodalomra – a lírai reflexiókra, az elbeszélésre és a mindenkori társadalmi-létezési konfliktusok dramaturgiai feldolgozására.

Ha az intézményes rendet, ha az irodalmi élet piaci struktúrájának alkotóelemeit nézzük, s ha a pártállami művészet-irányítási technológiákra gondolunk, csak igenlő lehet a válasz. Minden szétesett: a hivatalos kánonok éppúgy eltűntek, mint ahogy a mecénatúra hagyományos pártállami formái, a lap- és könyvkiadás meg a könyvterjesztés is új formákat kellett keresen. Az irodalom presztízse annak arányában csökkent, ahogy az irodalom néhány jelentős művelőjének politikai ázsiója megnőtt – Göncztől Csukáig, Csengeytil Mészölyig, Csoóritil Konrádig. A bolsevik gyökérzetű és elszántságú kulturális politika azonban nem 1989–90-ben szenvedett vereséget: defenzívája folyamatos volt. *Hogy mióta?* Ha az *Egy mondat a zsarnokságról* című versre, ha az ötvenes évek Kodolányijára, Weöres Sándorára, Hamvas Bélájára gondolunk, még azt a választ is megkockáztathatjuk, hogy a kezdet kezdete óta. Az 1956-ot pár évvel követő irodalompolitikai paktum után egészen nyilvánvalóan, és az 1980-as évek elejétől egyértelműen. *Az irodalomban nem volt szükség rendszerváltozásra*, mert az irodalom „szabadságharca” a legkülönbözőbb magyarországi és „internacionalista” tabuk ellen folyamatos volt, s itt nemcsak a második nyilvánosságra vagy az emigrációra vagy az asztalfióknak termelt művekre kell gondolnunk, sőt.

Folyamatos, ha ezt a mai kritikai emlékezet jószerivel nem is tartja számon – nem is tarthatja, hiszen eszményeinek forrásait nem keresi a múltban, sztárolt szerzőit úgy szemléli, mint a hajdani naiv népek a maguk csodásan fogant mitikus hőszeit, akik a semmiből születtek. Ennek a *kritikai amnéziának* – ha szabad egy képzavarral élnem – egyik élszónokától lehetett olvasni (s ő nem áll egyedül) pl. egy-két évvel ezelőtt arról, hogy a rendszerváltozás következménye volt a „politikai allegorikus olvasás válsága” és az „ún. Rab golya-típusú művek” eltűnése. (Zárójelben jegyzem meg, hogy sem azok nevét

nem említtem, akiknek nézeteivel nem értek egyet, sem azokét, akik bírják helyeslő rokonszenvetet. Pedagógiai tapintatból egyfelől, másrészt egyetértéssel senkit nem akarok kellemetlen helyzetbe hozni.) Az irodalom nem igényelt „allegorikus olvasást”, mert – cenzúra ide és öncenzúra oda – az irodalom beszédmódjai között egyáltalán nem volt jellegzetes az allegorikus „kettősbeszéd”. Irodalmunk utóbbi félszázadában meglehetősen arányossággal születtek meg azok a művek és formálódtak amaz életművek, amelyek egyfelől az egyetemes egzisztenciális kérdéseket próbálták a közbeszéd témáiként ajánlani, illetve másfelől, amelyek a hagyományos nemzetvédő és nemzetkritikai tematika folytonosságát biztosították, tabukkal szembesülve itt is, ott is. Pilinszky vagy Weöres nevéhez nem is kell semmit hozzátenni, de súlyos hiba feledni, hogy a rendszerváltozás éveire szinte nem maradt kidolgozatlan vagy legalább is említetlen pontja azoknak a kérdéseknek, amelyekkel egy ezredvégi és kevésbé szerencsés regionális-nemzeti közegben élő embernek szembe kellett néznie. Nem maradt említetlen ’56 és a második világháború, a kommunista hatalom napi gyakorlatának anekdotikus tébolya (ideértve a Gulagot is), a perifériák nyomora és a szabadság meg a rend törekeny viszonya stb. Déry, Sánta, Moldova, Lengyel József, Mátyás, Rákosi Gergely, Karinthy Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Fejes Endre, Gál István, Cseres Tibor stb., stb. a mai új generációk számára ismeretlen nevek minden bizonnyal, noha egy-egy könyvük vagy a realisztikus vagy a szimbolizáló formáláshoz közelítve elemien fontos kérdéseket tárgyaltak meg, s nem is mindig gyarló nyelven. Sőt.

Itt a „rendszerváltozás” címszó alatt érdemes utalni egy meglehetősen különös, szinte jelképes irodalomszociológiai jelenségre is. Arra jelesül, hogy a korábbi generációk jelei vagy *nem érték meg* az 1980–90-es évek fordulóját (nem jutottak be az „ígéret földjére”...), vagy *abbahagyták* az írást. Nem érték meg a kulturális politika prominens irányítói és kiszolgálói, a pártállami irodalmi kánonok buzgó szerkesztői és csiszolói, nevüket most ne említsük. Azokét annál inkább, akiknek pusztá jelenléte bizonnyal több józanságra intett volna egyes ifjabb szerzőket, de főleg értelmezőket, s talán még a politikát is. Ottlik 1990-ben halt meg, Mátyás 1995-ben, Cseres 1993-ban, Hajnóczy már 1981-ben, Simonffy 1995-ben, Csalog 1997-ben, Császár 1998-ban, Mészöly az 1990-es évek elejétől érdembeli új szöveget nem írt, Konrád is, Hernádi is felhagyott a belletrisztikával, amiként Fejes és Sánta is már régóta, Nádas tizenöt éve nem jelentkezett új regénnyel, hosszú évekig Esterházy sem, Bereményi egyáltalán, Dobai sem, Kornis sem és lehetne folytatni ezt a sort, s akkor még hol vannak a költők, Pilinszky és Nagy László, Weöres és az irodalmi életből kizárt Juhász Ferenc... (Mellékszál: azon már csak derülve – és fogcsikorgatva – vonogathatjuk a vállunkat, hogy az eltűnt nagyok túlélő kortársai közül hányan és hogyan „klasszicizálódnak”, válnak hangadóvá, javasolnak, kiadnak, jóváhagynak és szerepelnek és nyomakodnak és átvesznek, kiszorítanak és mértékadóan véleményeznek.)

A harmadik mozzanat, ami ebben a témakörben említést érdemel, az az a csúnya paradoxon, hogy ha az irodalom fel is szabadult az egypárti rezsim diktatúrája alól, nem kerülhetett el, hogy bekebelezze az új demokrácia többpárti diktatúrája. Kötelezőnek mutatkozik – még ma is, tíz év után – a pártokhoz, vagy a pártok által képviselt érdekcsoportokhoz való *igazodás*, írói autonómiájukat a legjelesebbek sem tudták megvédeni, a pártok és érdekcsoportok hűségüket követelnek azért, hogy támogatásukról biztosítsák a rendkívül meggyengült és elbizonytalanodott piacon megmaradni óhajtó alkotó-

kat. A napi politika és az irodalmi élet „összeérésének” terepe *a sajtó*, és műfaja *a publicisztika*. (Meg a politika költészet!) Másutt, korábban (az *Alföld* 1993/2. számában) már végigvettem azt a hatalmas szépírói publicisztikai termést, amely a rendszerváltozást kísérte és követte (jórészt az elbeszélések és a regények helyett), ez a műfaj ma is jelen van, talán szordínósabban, bizonyára szoros összefüggésben parlamenti demokráciánk állapotával és a pártpolitikai tagolódás változásával. Ma már szinte csak két pólus létezik, mondjuk, egy militánsan nemzeties szenvedelmű és egy másként harsány, amelyet – idézem egy nem jobboldali irodalmi értekezőtől – „bizonyos álliberális sajtópublicisztika irodalmi érintettségének profán szerepzavara” jellemez. A csendesebben konzervatívabb tónusnak (amiként művelőinek is) mind kevesebb hely jut a nap alatt. Mellékesen jegyzem meg, hogy irodalom és sajtó (ideértve az elektronikus médiumokat is) viszonyának új hajtása az a fajta „sztárolás”, amelynek révén egy-egy szerző valamely könyve show-műsorok feladványává, sőt társassági eseménnyé válhatik, széptani érdemeivel nem mindig szoros összefüggésben.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltoztató évtized irodalmának legszembevetőbb vonásai közé tartozik egyrészt az, hogy nem kellett sem bepótolnia, se jóvátennie, se kiigazítania semmit, másrészt az, hogy az irodalmi folyamatok szembevető megszokottsága-magszakadás után, a közvetlen és a távolabbi hagyomány feltűnő háritásával alakítja ki újfajta szerepét a magyarországi nyilvánosságban. Kik azok, akik több elbeszélő művel voltak jelen az 1990-es évtized magyar irodalmában, ha zömük nem is a kritikai figyelem előterében: Grendel Lajos, Márton László, Podmaniczky Szilárd, Háy János, Darvasi László, Czákó Gábor, Esterházy Péter, Sarusi Mihály, Parti Nagy Lajos, Bogdán László, Jókai Anna, Garaczi László, Balázs Attila, Gécsi János, Láng Zsolt, Hazai Attila, Bodor Ádám, Tar Sándor, Tolnai Ottó, egy-egy nagy művel Krasznahorkai László és Szilágyi István, Temesi Ferenc, akinek *Por* című alapművéről ezt a talányos, de súlyosan komisz mondatot írta egy ifjú szakember: „ez a könyv azonban – valószínűleg joggal – kirekesztendőnek bizonyult az új próza értékrendjéből, noha formailag oda tartozónak tűnt”. Mindenesetre ez a mondat alkalmat ad, hogy következő témánkhoz, szerintem az évtized legneuralgikusabb pontja felé, forduljunk. Bízgatásnak véve egy másik fiatal irodalmár megjegyzését, aki elméleti problémákkal éppúgy foglalkozik, mint gyakorlati kritikával, tehát hihetünk neki, ha irányát nem is ajánlhatjuk követésre: „a kritikai recepció hozzátartozik az irodalom mindenkori ’milyenségéhez’”.

Emlékezetem szerint az 1960–70-es évek fordulóján pályára lépő költőket és írókat kísérte olyan élénk kritikai figyelem, mint a maiakat. A mai irodalmi revüket és szaklapokat lapozgatva, a mű azonnali értelmezésének hevülete talán hasonló az akkorihoz, ám a különbségek meghatározóbbak. Azért kell ezt felhozni, hogy a mai kritika hangadó vonulatát jellemezni lehessen – szoros összefüggésben természetesen a szépprózai elbeszélés legújabb fejleményeivel. Erre nézve, íme egy (a hangadó kritika által nem is egészen mellőzött) író sóhaja: „Az elmúlt évek... jelensége, hogy a regényteória – mint értelmezői tudat – kissé ránehezedett a regényre, a regényírásra.” Ugyanez „belülről” s az „átellenes pozícióból”: „A *teoretikus szomj*, amely éppen az orientációs zavarból, a megértési feltételek átalakulásából keletkezett, némely esetben túlfeszített és lezser applikációhoz vezet, de az *elméleti felfrissülés*, az értelmezői nyelvek átformálása már kétségbevonhatatlan része és meghatározója, ha tetszik: *megtermékenyítője* a kortárs irodalmi tudatnak.” Másik borús mondata a korosabb szépírónak (jegyezném meg: egyben jeles

és termékeny esszéistának): „a teóriák, a különböző művészetfelfogások, habár úgy tesznek, mintha a regényt kívánnák értelmezni, inkább egymás felé fordulnak, és felfogás csap össze felfogással, miközben sok méltó regény és életmű, ha nem érintkezik az összecsapások színterével, homályban marad”.

A negyedszázaddal ezelőtti időt éppen úgy jellemezte egy teoretikus divat (a szónak nem lekicsinylő értelmében), mint a mait, akkor a „strukturálisizmus” hullámmozgott be, a közelmúlt és a mai idő elméletét a mindközönségesen „posztmodern”-nek titulált értelmezői mentalitás jellemzi. Tudom, hogy a két irányzat nem egynemű, nem állítható mellérendeléses viszonyba, ám az talán megjegyezhető, hogy a strukturalista iskolák művelői anno megelégedtek a maguk szolidan scientista és „allegorikus” antimarxizmusának művelésével, s nem próbálták ki elemző technikáikat a legújabb műveken. Ma – írja egy résztvevő – a kritikai élet „kivételes, szinte egyedülálló”, melynek jelentősége „a kortárs művek irodalomtudományi alapozású, részletezően alapos, lényegében szakmainak minősíthető megközelítései révén formálódott ki”.

A különbségek között feltűnő a mai (hangadó) kritika szigorúan generációs ihletése és elkötelezettsége, valamint az, hogy radikálisan szakít minden előzővel, egy-két műtől elétekintve a teljes magyar (és klasszikus világirodalmi) hagyománnyal. Önmagát – azaz a „recens kritikát” – úgy szemléli és kolportálja, mint ami a szakszerűség jegyében végleg letűntnek nyilvánítja azokat az időket, amidőn a magyarhoni irodalmi tudatot a „kényszeres és/vagy önerősítő hermetizáltság” jellemezte, valamint a „politikai beszéd korlátozó uralmától” homogenizált beszédmód, amelyben a művek a „negáció-affirmáció kétosztatúságának” voltak kiszolgáltatva. Állításaik gyakran tehát – és mindebből következő módon, tehát természetesen – kirekesztőek. Pl. egy állítás: „Az irodalmunk ’nyelvi fordulatát’ kezdeményező új próza a kilencvenes években domináns helyzetbe került”. Nem érdemes az ellenpéldákat sorolnunk, hiszen ez a fajta intranzigencia ugyancsak általános. Másutt, egy interjúban minden megszorítás nélkül azt mondja az elkötelezett teoretikus: „a próza ebben az időszakban nem narratív, hanem szövegszerű”. Ez a kritika a maga irodalmi eszményképeiről szólván – a nyolcvanas évek végétől – igen erélyes modorban állítja az új elbeszélő nemzedék közös vonásaként, hogy „sokféle írásmód sorolható ide, ezek leginkább abban közösek, hogy a megszületésükkor ’uralkodó’ prózaeszmény ellenében alakultak ki.” Nem állhatom meg, hogy ne idézzem egy szimpla regénybírálat dölyfös bevezető bekezdését: „Némileg meglepő az a tény, hogy az epika szemléletformáinak (és értelmezhetőségüknek) horizontváltása a magyar kritikai nyilvánosságban nem vonta maga után az olvasási stratégiák módosulását, legalábbis abban a mértékben nem, ahogy az elvárható lett volna. Pedig minden bizonnyal egy korszerű befogadói kultúrának ez (is) jellemezné az alapjait. Am ha a ’90-es évek derekán még mindig értékítéletek elsődleges hivatkozása lehet az ’egész’ iránti nosztalgia, akkor számolnunk kell azzal a sajnálatos fejleménnyel, hogy egy (világ és magyar irodalmi viszonylatokban egyaránt) történetileg már megkérdőjelezett logika mondhat (persze látszólag) döntő érveket egy nála későbbi s így válaszképesebb (egyben összetettebb, árnyaltabb) szempontrendszer ellen.” Ezeknek a sommás állításoknak a tarthatatlanságára persze még vissza kell(ene) térnünk, ám mindenképpen figyelmet érdemel úgy is, mint egy erőteljes vonás valamiféle generációs önarcképen.

S még valamit a nyelvről, a szóhasználatról. Kedélyesen ironizálhatnánk a nem túl fáradságos munkával összegyűjthető idézeteken, de inkább egy summázó mondatot citálnék egy középkorú kritikustól, akinek ízlése ugyancsak nyitott a legújabb vers és próza felé (s aki vonatkozó tanulmányát a magyar posztmodernitást igencsak pártoló

folyóiratban jelentette meg): „Ma inkább a ’tisztá nyelviség’ elméletileg meglehetősen átgondolatlan dogmája dívik, ennek nevében utasíttatik el a referencialitás. Ez a kritikai diskurzusban kétféle anomális-típushoz vezet. Az egyik abban áll, hogy az irodalomról való beszéd rettenetes tolvajnyelvvé válik, amelyben a fogalmi eszközök, a készen talált vagy újonnan létrehozott terminus technikusok nem arra szolgálnak többé, hogy az adott irodalmi jelenséget minél finomabban, pontosabban, annak esetenként új értelmezési dimenziót nyújtva közelítsék meg, hanem arra, hogy az ilyen diskurzusba belépők felismerjék egymást mint ugyanazon kaszthoz, vagy finomabban, ugyanazon értelmezői közösséghez tartozókat..., a másik anomália-típus, amikor nyelvi tényekként, ’tisztán nyelvi’ jelenségekként írják le az irodalmi művek olyan sajátosságait, amelyekre a szociologizáló, történelmi szempontból elemző vagy pszichologizáló kritikai beszédmód evidens módon alkalmasabb.” Azért kellett hosszabban idézni ezt a gondolatsort, mert itt – hadd mondjam ki – az időnként-helyenként valóban kriminális ún. „korszerű” kritikai nyelvezetnek megvilágítódik a mentális-eszmei-érzületi háttere is. A referencialitás a kulcsszó, természetesen.

A referencialitás, vagyis: mihez van köze az irodalomnak. Vagyis: a „posztmodern kánon”, amely úgy lehet, meghatározta az 1990-es évek irodalomról való beszédét. Fontos a különbségtétel irodalom és irodalomról való beszéd között, hiszen a közelmúlt és a jelen irodalmában az a példátlan helyzet állt elő, hogy az irodalmi kritika nem feltétlenül azonos (mint azt Horváth Jánostól tanulhatta az, aki akarta) az irodalom önmagáról való tudásával, az irodalom öntudatával. Hogy mit is értek ez alatt, azt hadd világítsam meg egy példával. Még hozzá a hagyománynak ama példájával a közelmúltból, amelynek kiemelésében egyetértés mutatkozik a történeti elvű kritika és a posztmodernitás elméleteinek legtöbb képviselőjénél.

A magyar elbeszélés nagy fordulatát – ha a pontos évmeghatározásban nincs is teljes konszenzus – az 1970–80-as évek fordulóján szokás kijelölni. (Az 1986-os évet, Esterházy és Nádas két nagy korpuszának idejét, inkább csak szimbolikus dátumnak gondolnám: a *Bevezetés a szépirodalomba* hatása nem mérhető a *Termelési regényével*, az *Emlékiratok könyve* című remeklés viszont komolyabb és terjedelmes, értékállítóbb és szenvedélyesebb mű annál, hogy a posztmodern próza felszínebb művelői és elvadultabb teoretikusai egyáltalán olvasni merészeljék és emlegetni bátorkodjanak.) Az 1970–80-as évek fordulójáról két könyv és egy esemény érdemeli meg a figyelmünket, s mutatja meg azt, hogy a posztmodern irodalmi gondolkodás hogyan tud mellőzni minden olyan értéket, amihez, úgy érzi, nincs köze. Mészöly *Filmje* (1976) Esterházy *Termelési regénye* (1979) és az Ottlik-évforduló (1982) – íme, az új magyar elbeszélés születésének három meghatározó eseménye. Hogy miért? Könnyen összegeezhető, nagyon sokan és sokat beszéltek, vallottak róla.

Csak egészen röviden, s azért, hogy a következő egy-két „de” kapcsolódhasson valamihez. Mészöly *Filmjének* nagy írói ihletforrása és olvasói élménye az *elbeszélhetőség* iránti totális kétely volt. Az Esterházy-regényé pedig valamiféle – emlékezem és nem óhajtok teoretikusan fogalmazni – nehezen meghatározható *fesztelenség*, amivel az a benyomás keletkezik, hogy valóban a szöveg írja önmagát, s a szöveg nemcsak önnön cselekményszálainak kavargására, hanem eszközére mint anyagára – a nyelvre – is szünet nélkül reflektál. Az *Iskola szerzőjének* hetvenedik születésnapja (lásd a vonatkozó *Mozgó Világ*-összeállítást) arra volt alkalom, hogy az akkor harminc-negyvenévesek nyilváníthatassák tiszteletüket és szeretetüket egy Mester iránt, akinek művét pár év óta

már mint a (Kosztolányi utáni) meghatározó hagyományt emlegetik. És most következik a „de”, az „ám” és az „azonban”.

Az „új (a posztmodern) kritika” mindhárom műre hivatkozik, de pontosan ott vágva el a szálakat, ahol ez a hagyomány már kezdene feszélyező lenni. Nem említik, hogy Mészöly számos nyilatkozatában úgy beszél a *Filmről*, mint egy alkotói szakasz végpontjáról, ahonnan tovább már nincs mód a kísérletezésre. Nem kritikai diszkusszió tárgya a regény klasszikusan zárt kompozíciója, a feltárt életanyag ábrázolatának hallatlan plaszticitása, az hogy a történelem esetleg motiválja az emberi lét vitális szintjeit, az „emelni a lábat” és „végigmenni minden áron” etikája stb. S ami a legszembetűnőbb: Mészöly ez után következő művei, egy váratlan klasszicizálódás kitűnő darabjai, egy Gogolhoz, Dickenshez, Jókaihoz, és a régi Magyarország képeihez-eseteihez visszanyúló elbeszélő modor fejleményei teljesen kívül kerülnek a kritika érdeklődésén. Nem történik más Esterházyval sem. Azon ugyan – talán – nincs vita, hogy a pályakezdő nagyregény játékos invitálás egy olyan regényvilágba, amely több ponton is kérdéssé teszi a magyar epikai hagyomány standardjait (a vendégszöveg, a megsztított olvasás, az elbeszélő meg többszörözése, mint artisztikus szerepjáték stb.), s azon sem, hogy hatásosabban senki nem állítja elemi írói követelménynek a szóhasználat végletes (tehát zsigerien személyes) pontosságát. Ám az már nem látszik izgatni az 1990-es évek kritikai emlékeztetét, hogy az értékeknek milyen gazdag és hiteles egybeszerkesztődő – a szerző kedves matematika szakszavával – „halmazának” (szolidaritás, család, közös játék, hit, hagyomány stb.) grammatikai (és lexikai) tere ez a könyv. S az sem emlegetődik, hogy a Mikszáth-tradíció (majd egyik későbbi kötetében az anekdota) kiemelésének a múltból az ars poétikus üzeneten túl, mi is az értelme, a jelentése. Az a tanácstalanság már napjaink eseménye, amivel a *Harmonia caelestis*t fogadták. S végezetül: Ottlik. Az ő mesterművének elbeszélői vezérszólama természetesen és nem tagadhatóan annak a bizonytalanságnak a művészi jelzése, hogy mindaz, amit közkeletűen a *valóság* szó alatt értünk, tehát ami megtörtént, ami történik és ami történni fog, meg ami elképzelhető vagy megálmodható, az hitelesen elmesélhető-e. Hitelesen, tehát pontosan. Ám, aki – olvasó – felidézi magában ezt a könyvet, az mire emlékszik? Valószínűleg nem a „talált” és „másik” kézirat narrációs viszonyaira, hanem bajtársiasságra és a drillre, és arra, hogy nincs más lehetőségünk a túlélésre, bármikor és mindenütt, mint az, hogy megteremtjük s személyes szabadságunkat – akár csak a lélekben, akár csupán egy rögeszmében.

Ottlik, Mészöly és Esterházy *esete a posztmodern kritikával* eléggé pontosan jellemzi, hogy ez a századvégies világlátás, amelynek irodalmi megnyilvánulásai dominánssá tudtak válni nálunk (meggyőződése, hogy csak időlegesen), egy szkepticista, értékeiben elbizonytalanodott mentalitás kifejeződése, amely természetesen helyel-közzel megtalálja a maga politikai artikulációját is. Messze vezetne, s nem is szívesen vinném a beszédet erre, de azt feltűnőnek vélem, hogy a posztmodern irodalom kevésbé tehetséges és a posztmodern elméletek agresszívebb művelői meglehetősen hasonló politikai igazodásúak. (Lásd publicisztikáikat és publikáló fórumaikat.) „Sem az író, sem az olvasó nem rendelkezik immár olyan ’jelentésképző centrumokkal’, rezonanciakeltő térrel, amilyenel a nyolcvanas években a kétosztatú beszédrend szolgált...” olvashatjuk, s ez nemcsak azért nem igaz, mert az ilyen sommás ítéletek soha nem azok, még akkor sem, ha csak a „korszakfordulóra” vonatkoztatja a szerző, hanem elsősorban azért fals állítás, mert kikapcsol minden olyan „jelentésképző centrumot” is a politikai mellett, ami a *morállal* vagy a *metafizikával* kapcsolatos. Ugyanígy a java irodalom leminősítése az a kijelentés

ugyanettől a szerzőtől, hogy „A kilencvenes évek irodalmi köznyelve... a disszeminált, megosztott, paradox nyelvi játékok köznyelve.”

A posztmodern kánon tételeit tucatszámra sorolhatjuk az ironia jegyében, azt persze nem vitatva, hogy a maguk logikai rendszerén belül ellentmondásmentesek, s meglehetősen filozófiai-retorikai stb. műveltségre épülnek „Az irodalmi szöveg egyetemessége nem a világra-, hanem a kommunikációra-vonatkoztatottságban érzékelhető”, „a dolgok nem meg-, csupán *újraírhatók*: a modern művészet nevezetes originalitás elve itt fordul át a kópia léttel való kiegyezés, az ismétlődés és újraalkotás lehetőségeinek belátásába”, „nem a szubjektum alkotja valamennyé a nyelvet, hanem épp fordítva, a nyelv használhatóságának módjai konstituálják a szubjektum történeti formáit”, „A kijelentés igazságtartalmának kontextuális rögzítése poétikailag alapvetően más eljárásokkal következik be, és pedig általában olyanokkal, amelyek messzemenően viszonylagosítják a művészi igazság diszkurzusbeli, illetve a világmegértés folyamatában betöltött korábbi státuszát”, „sohasem a világ nyelvi rekonstrukciójával van dolgunk”, „az elhasználadott metafizikával megesett nyelv naiv használata csupán a mondás válságának leleplezésére szolgál”... Valaki így beszél: „az életművet olvasatok párbeszédeként igyekszem újraszituálni”, másvalaki valamely „fontos” műről azt állítja, hogy „helyenként lehetetlenné teszi az irodalomként való olvasás befogadói stratégiáját”, innen már csak egy lépés az „értelemképzés leépítésének” pártolólág való elfogadása, illetve az ilyesféle utalás: „kanonizáció és olvashatatlanág összefüggéseire e helyütt ... nem tudunk kitérni”. (Előadásom első mondataiban kinyilvánítottam ellenszenvemet bizonyos előadói grammatikákkal szemben – az utolsó idézet fejedelmi többese sem tartozik a kedvenceim közé.)

Talán vannak, akik túlzásnak és aránytalanságnak ítélik, hogy ennyi szó esik a kritikáról (s még nincs is vége...) egy olyan beszámolóban, amelynek tárgya tízegynéhány esztendő primer szépirodalma, s azon belül az elbeszélés. Sajnálatos meggyőződése az, hogy az elmúlt s a múltban lévő évek irodalmi torzulásaiért – méltatlanságaiért és méltánytalanságaiért – a kritikai teoretizálás és a kritikai értékelés az első számú felelős – meg ami ehhez kapcsolódik: a kulturális piaci pozíció. Mert lehetnek olyan korok, amikor a szépirodalom elerőtlenedik, ám akkor a kritika dolga ennek tudomásulvétele és esetleg az okok fürkészése, az azonban megengedhetetlen, hogy hamis értékrendet tudatosítson, tehát kizáró gesztusokkal éljen, hogy csoport- (jó, mondjuk zömmel: generációs) érdekeit egyetemes igényként fogalmazza meg. „Van bennük valami furcsa termékétlenség”, mondja valaki a korai amerikai posztmodern elbeszélő irodalom darabjairól, s ez a megállapítás a mi későbbi hasonnemű fejleményeinkre is áll. A folyamatos önreflexió, a virtuális, a cyber- és popkultúra csenevész „mítoszainak” abszolutizálása, az irodalom nyelvének lesüllyesztése a legalacsonyabb szocializációjú csoportnyelvekhez, a szubkultúra mélyére, vagy a legócskább banalitások világába, a permanens törekvés arra, hogy az irodalom intézményrendszere beolvadjon a médiába, és hosszan sorolhatnánk, *kiemeli a szépirodalmat* abból a státusából, amelyet semmi okunk rá, hogy meghaladottnak és érvénytelennek mondjunk. S maga az irodalom sem állítja ezt, a legérdemesebb írók folyamatosan azon munkálkodnak, amin minden kor íróinak eminens kötelessége munkálkodni, hogy az elbeszélés vagy a vers vagy a dráma klasszikus törekvéseit és műfaji kötelmeit állandóan megújítva a kor igényeihez közelítsék.

S éppen itt a *kritika felelőssége*, hiszen bármiként is definiáljuk ennek az irodalmár tevékenységnek a céljait, azok között mindenképpen ott van a kiválasztás és közvetítés. Nos, igazán nem akarok ironizálni, és felsorolni azokat a szerzőket, akiket az 1980–90-es évek fordulójától a kortársi műbírálat a kor művészi (s ami ma ugyanazt jelenti sokak-

nál: filozófiai) centrumába helyezett. Azt azért elárulhatom, hogy nem Szilágyi Istvánról, Tar Sándorról vagy Bodor Ádámról írták le, hogy „kilencvenes évek elején-közepén egyre inkább az X.Y.-olvasás vált az értelmező nyelvek versengésének, a magyar posztmodern elbeszélő próza *harmonizálásának* legfőbb színterévé”, aki – hogy másvalaki szerzővel folytassuk a mondatot – „prózaművészetében lenyűgöző eredetiséggel képes újratereíteni az egységes egészet.” Nem Esterházy, nem Krasznahorkai, nem Závada. A *Csipesszel a lángot* című generációs, posztmodern kritikai gyűjtemény (1994) névmutatójában az első helyen Garaczi László áll, csak utána Darvasi, Esterházy és Kemény István, majd Márton, Németh Gábor és Szijj Ferenc. A listáról hiányzik Szilágyi István, Tar Sándor és Konrád György, egyszer írták le Oravecz Imre és szegény Hajnóczy nevét...

A magyar kritika *adós maradt* az elmúlt évtized elbeszélő irodalmának hiteles értékrenden alapuló felmérésével – állíthatjuk ezt minden indulat nélkül. A kritika egyik része azért, hogy megszüntette önmagát (ez főleg az idősebbekre vonatkozik), a másik úgy, hogy egy végtelenen sarkított teoretikus szemléletmódról állította, hogy ez az egyetlen orientációs irodalomértési forma, lehetőség. Kidolgozni persze lehet elméleti alapelveket (s ezzel csatlakozni egy világszemléleti divathoz) a nyelvi megelőzőtségről és az elemi intertextualitásról, a műalkotás világszerűtlenségéről és az értékrendek „abszolút” horizontjának eltűnéséről, ám azt a tapasztalati ténytet nem volna helyénvaló – divatszóval – „felülírni”, hogy a magyar (és nem magyar) irodalom zöme eddig oly módon „tematizálta” önmagát, hogy köteles folyamatosan figyelni az őt körülvevő világra s – ugyanakkor – önmaga kollektív szubjektumára. Azaz a legtudatosabban vételeznél párolt „szövegirodalom” sem működhet, s nem is fogadható el, a valóságreferenciák nélkül, azok felfüggesztésével.

Lett volna dolga a magyar kritikának az elmúlt évtizedben éppen elég. Bemutathatta volna azt, hogy az 1980–90-es évek során hány- és hányféle érvényes és értékes beszédmód adott egymásnak találkozót a magyar szépirodalomban. Eltűnődhetett volna azon, hogy a történelmi okokból kirekesztődött magyar irodalmak – az emigrációé és az utóállamokbeliek – képesek-e felszívódni és beépülni a nemzeti irodalmi centrumba. Törekedhetett volna a kortárs műbírálata a legújabb elbeszélő irodalom teljes szemléjére, s ez nemcsak generációs kérdés, hiszen – neveket most sem említve – a fiatalabb korosztályokban is működik jó pár tehetséges író, akik kívül rekednek a pozícionált posztmodern szemlélők figyelmén. És: mi van a hagyománnyal? És talán több haszna lett volna annak, ha nem érvelnek bizonyos rideg elméleti szempontok mellett olyan művekkel, amelyek talmisága aligha vitatható, hanem az ezekben megnyilvánuló élményhiányon meditáltak volna, annak történelmi mögöttesén, a negyven-ötvenéves amnézián, a megszünt-megszüntetett történelmen. Stb., stb.

Luxus (és merő értelmetlenség) a „nagy elbeszélés” válságáról beszélni akkor, amikor szép számmal születtek nagy elbeszélések és alakultak ki és formálódnak jelentős elbeszélői életművek. Gazdag, szép korszak ez, néhány éves bizonytalanság után maradandónak remélhető darabokkal. A történet megőrzése és elvetése, a mesélés, azaz az írói autoritás jogának kinyilvánítása, a mitológia és az ironia diszkrét bája, a század- és ezredvégi Magyarország szociológikumának és pszichéjének diszkrét ábrázolatai, a történelem századainak újrafelfedezése, a kelet-közép-európai tébolyok és a humanitás egyetemes válságának epikus tudomásulvétele, a fantázia és a nyelv birtoklásának korlátolhatatlan szabadsága, azaz a világ megértéséhez, tehát a művészi világteremtéshez való jog megfellebezhetetlensége – soroljam? Mindez ott van a kilencvenes években. Remeklésekben és

kezdeményekben. Nem rossz irodalmi idő az, amikor olyan mesterek és tálentumos tehetségek vannak jelen, mint – szándékosan nem fogom befejezni a listát – Szilágyi István és Krasznahorkai László és Esterházy Péter és Bodor Ádám és Tar Sándor és Závada Pál és Darvasi László és Láng Zsolt és...

Válogatott bibliográfia

Kötetek: Thomka Beáta: Áttetsző könyvtár (Jelenkor), 1993., Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története (Argumentum), 1993., Kőrösi Zoltán: Felrombolás (JAK-Pesti Szalon), 1993., Csipesszel a lángot (Nappali Ház), 1994., Thomka Beáta: Tolnai Ottó (Kalligram), 1994., Károlyi Csaba: Ellakni, nézelődni (Pesti Szalon), 1994., Kulcsár Szabó Ernő: Az új kritika dilemmái (Balassi), 1994., Tarján Tamás: Egy tiszta tárgy találgatása (Budapest), 1994., Szilágyi Márton: Kritikai berek (JAK), 1995., Thomka Beáta: Mészöly Miklós (Kalligram), 1995., Szirák Péter: Az Úr nem tud szaxofonozni (JAK), 1995., Szirák Péter: Grendel Lajos (Kalligram), 1995., Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szényegen” (...), 1995., Babarczy Eszter: A ház, a kert, az utca (JAK), 1996., Kulcsár Szabó Ernő: Beszédmód és horizont (Budapest), 1996., Az újraértett hagyomány (Alföld Stúdió), 1996., Kulcsár Szabó Ernő: Esterházy Péter (Kalligram), 1996., Kulcsár Szabó Zoltán: Az olvasás lehetőségei (JAK), 1997., Bényei Tamás: Apokrif iratok (Debrecen), 1997., H. Nagy Péter: Redundanciák retorikája (Vár ucca tizenhét), 1998., Szirák Péter: Folytonosság és változás (Csokonai), 1998., Farkas Zsolt: Most akkor (Filum), 1998., Pozsvai Györgyi: Bodor Ádám (Kalligram), 1998., H. Nagy Péter: Kánonok interakciója (FISZ), 1999., Zsadányi Edit: Krasznahorkai László (Kalligram), 1999., Magyar líra az ezredfordulón (Békéscsaba, Gyula), 2000., Alexa Károly: Ugyanazon gyuradékból (Kortárs), 2000., Nemzetiségi irodalmak az ezredvégen (Csokonai), 2000., Bengi László: Az elbeszélés kihívása (FISZ), 2000., Papp Endre: Megállni a megértésnél? (Felsőmagyarországi), 2001., Thomka Beáta: Beszél egy hang (Kijárat), 2001., A névjegyen (Magyar Napló), 2001.

Összeállítások: *Jelenkor* 1994. 1. sz. (Irodalom és szolidaritás), *Jelenkor* 1994. 2. sz. (Az új próza), *Jelenkor* 1995. 1. sz. (A legújabb líra), *Tiszatáj* 1997. 5. sz. (az ezredvégi regény), *Alföld* 1998. 2. sz. (A novella és a textus), *Jelenkor* 1999. 2. sz. (1998-ról), *Jelenkor* 1999. 12. (A kilencvenes évek irodalma), *Jelenkor* 2000. 2. sz. (A legújabb sikerkönyvek), *Alföld* 2000. 12. sz. (A kilencvenes évek irodalma), *Jelenkor* 2001. 2. sz. (A legutóbbi öt év irodalmáról), *Alföld* 2001. 2. sz. (A rendszerváltozás és az irodalom), *Bárka* 2001. 3. sz. (A fiatal irodalomról).

Cikkek, tanulmányok: Abády Nagy Zoltán: Minimalizmus és narratív technika, *Irodalomtörténet* 1993 1–2. sz., Deréky Pál: Tíz párhuzam, *Nappali Ház*, 1993. 3. sz., Szegedy-Maszák Mihály: A regény amint újraolvassa önmagát, *Holmi* 1993. 7. sz., Radnóti Sándor: Műelemzés és műbíráló..., *Alföld* 1994. 2. sz., Bónus Tibor: A Nincs alvás! És a prózakritika, *Jelenkor* 1996. 1. sz., Károlyi Csaba: Bármi..., *ÉS* 1996. 19. sz., Csúcstechnológia és erőpolitika az irodalomkritikában, *ÉS* 1996. május 17., Bényei Tamás: Posztmodern utak..., *Jelenkor* 1996.3. sz., Márton László: Kitaposott zsákutca, *Jelenkor* 1998. 2. sz. Ezekon kívül bírálatok és elemzések Darvasi László, Márton László, Garaczi László, Esterházy Péter, Krasznahorkai László, Bodor Ádám stb. könyveiről.

Szilágyi Márton

Próza és hagyomány

Előre kell bocsátanom, már csak afféle *captatio benevolentiae*-ként is: jó darabig teljesen tanácstalan voltam, van-e értelme itt és most, éppen nekem beszélnem az ezredvégi, ezredfordulás magyar prózáról. Nem nagyon tudtam ugyanis – sőt, igazából most sem tudom... – feloldani a magam számára mindazokat a dilemmákat, amelyek a megszólalást kondicionáló alkalmából fakadnak. Mert azzal természetesen meg lehet békélni, hogy ez az alkalom sem több, mint lehetőség, s így akár termékenyen föl is használható bizonyos prózatörténeti problémák végiggondolására, noha a folyamatok szempontjából bizonyosan efemer időpontot metsz ki a számvetésre. Érthető és tiszteletreméltó a szándék is, hogy – nem csekély mértékben befolyásolva ugyan az ezredfordulót övező chiliasztikus várakozások profán változataitól – a magyar próza állapotáról, helyzetéről is essék szó így, a Krisztus születése utáni 2001. évben. Ám ez a szituáció mint szónoki beszédhelyzet óhatatlanul arra csábít, hogy ezt a millenáris pillanatot egy kitüntetett, jelentéssel felruházható történeti szakasz zárópontjának tételezzük, ahonnan egy hanyatló (vagy éppen ellenkezőleg: emelkedő) folyamat látható be, egy olyan periódus, amely sajátzerűségében jól elkülöníthető mindattól, ami korábban volt. Ilyesféle folyamatszerűség bemutatására azonban semmiképpen nem vállalkozhatom: nem tudom és nem érzékelem, hogy van-e (lehet-e) az egyes, általam elolvasott és többé-kevésbé alaposan végiggondolt művek mögött több és általánosítható, korszakképző tendencia. Hiszen az utóbbi évek prózai termésének az a töredéke, amelynek ismeretében egyáltalán bármiféle kijelentést megkockáztathatok, történetiségét tekintve mégiscsak egy jóval bonyolultabb hatásösszefüggésbe illeszkedik. S ha valamiről, akkor a leginkább mégiscsak erről célszerű elgondolkodni.

Ha komolyan vesszük ugyanis azt – az akár obligát közhelyként is idézhető, sőt idézett – különböző megfogalmazásokban több helyütt is olvasható mondatot, hogy az irodalom történetét az újonnan születő művek rendre újraírják,¹ akkor érdemes méltó figyelmet szentelni annak, milyen jelentése van (pontosabban: milyen jelentés tulajdonítható) egyes, újonnan megjelenő epikai művek intertextuális utalásrendjének. Nem egyszerűen arról van szó, hogy ezeknek a kortárs műveknek a poétikai elemzése során számolni kell a mű terébe bevont korábbi szövegekkel: ez az intertextuális viszonyrend fölhívhatja a figyelmet a kánonizáció során megmerevedett pozíciójú, pusztán vagy majdnem kizárólag relatív irodalomtörténeti jelentőségűnek tekintett korábbi szövegek bonyolultabb hatáspotenciáljára is. Kritikai reflexiónak és irodalomtörténeti erudíciónak ilyen esetekben szoros kapcsolódásai vannak a jelenségek leírásakor, még akkor is, ha egyes nagy jelentőségű, kánonátrendező szépírói gesztusok adott esetben csak jóval később kapják meg méltó társukat az irodalomtörténet-írásban. Esterházy Péter 1979-es *Termelési regény*ének inherens Mikszáth-olvasata hiába alapozott meg egy, a korábbi értelmezési tradícióktól gyökeresen eltérő Mikszáth-képet, ennek az alapvetően poétikai

¹ Ennek módszeres végiggondolását 1. Kulcsár Szabó Ernő: *Történetiség – megértés – irodalom*. Bp., 1995.

karakterű, nem tematikus preferenciákat érvényesítő, módszeres irodalomtörténeti végiggondolására egészen Eisemann György 1998-as monográfiájáig kellett várni.²

Korábbi és jelenkori prózai művek egymásrataltságának a példázatát egyébként szintén egy új regényben találhatjuk meg: Márton László *Kényszerű szabadulás* című könyvében (2001) olvasható az az epizód, ahogyan Buda 1686-os visszavételekor a regény egyik szereplője, Dietz, a katonao orvos rátalál a később megírt történetét tartalmazó kézirat halm alatt az ott meglapuló török kislányra, Kártigámra (82. skk.) – s ezzel a regénybe vissz íródik Mészáros Ignác 1772-es, feltehetőleg egy (vagy több) német regényszöveg átírásá ból létrejött nagyepikai műve.³ Márton László regénye egy olyan magyar epikai tradíci óval lép dialógusba, amely szinte teljes egészében elfedett hagyomány, hiszen a szöveggköziség sajátos, 18. századi alakzatának tekinthető „magyarítás”, amelyet Mészá ros is alkalmazott, fordítósként értékelődött le a 19. századi, a romantikus értelemben vett originalitás és a nemzeti szempont egyidejű érvényesítésével létrejött irodalomtörté neti koncepciókban.⁴ A Mészáros Ignác regényében lezárt történeti időként megjelení tett eseménysort a *Kényszerű szabadulás* visszahelyezi abba a kontextusba, amelyhez a fikció szerint hozzátartoznék, s ilyenformán a *Kártigám* történeti indexe korrelációba kerül Márton regényének saját belső idejével, amely pedig éppen nem egynemű – gon doljunk csak arra, amikor ugyanennek a fejezetnek egy másik jelenetében az előbb emlegetett Dietz úgy megy le a Dunához, hogy útját a narrátor a Batthyány-tér jelenlegi épületeivel érzékelteti. (92.)

Ha a Kártigám nevű török kislány kibukkanását a saját történetét tartalmazó könyv lapok közül – némileg persze önkényesen – az újabb magyar prózára is érvényes metatörténetnek tekintjük, akkor nem közömbös, ki vagy mi bújik elő, s az sem érdek telen, hogy honnan. Hatástörténeti értelemben az újabb magyar próza azonban rendkí vül differenciálva van, s ezért egységes szerkezetben aligha írható le, milyen módon jeleníti meg viszonyát a saját maga által megkonstruált hagyományhoz. Az utóbbi évek ben például több értékes és érdekes tanulmány is foglalkozott Darvasi László, Háy Já nos, Láng Zsolt és Márton László tematikusan „történelmi regény”-ként is identifikálha tó nagyepikai munkáival, s így ez a műcsoport úgy válhatott kánonikussá, hogy bizonyos mértékig egységként jelent meg az interpretációkban. Az egység képzetének azonban meglehetnek a veszélyei a további interpretáció számára, hiszen a megszilárduló értelmezé si közmegegyezés, miközben – mint minden kánonalakítás alkalmával – a befogadás és a kizárás egyidejű műveleteit hajtja végre, ezeknek a – részben még csak születőfélben lévő – műveknek az együvé sorolásával különmemű, s külön-külön is jelenté ses írói szö vegalakítási módokat hozhat leegyszerűsítve közös nevezőre.⁵ Pedig az említett négy szerző szokásosan idesorolt regényei már csak azért sem moshatók össze, mert jelentő

2 Eisemann György: Mikszáth Kálmán. Bp., 1998.; az újabb Mikszáth-értelmezések közül ebből a szempontból feltétlenül megemlítendő még: Takáts József: Mikszáth-szövegek relativizmusa. *Holmi.* 1997. 1581–1590; Szilasi László: A Koperczy-effektus avagy miképpen fiadzhatja egy beszéd a saját apját. Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival, IX. fejezet. In: Uő.: A Koperczy-effektus. Pécs, 2000. 80–109.

3 Mészáros Ignác regényéről 1. legújabban Bodor Béla: Régi magyar regénytükör. Pécs – Bp., [2001.] 74–86.

4 A nagyobb összefüggésekre 1. Fried István: Irodalomteremt(őd)és és/vagy (mű)fordítás. Fordítói kétségek és bizonyosságok a 18–19. század fordulóján a magyar irodalomban. *Literatura* 1997. 286–301.

5 Erre lehet példa Sándor Iván eljárása, aki esszéiben és interjúiban kétszer is ezt – és csak ezt – a négy nevet említi a történelmi regény újabb szakaszának jelzésére: Sándor Iván: Rocinante nyomában. Bp., 1999. 49, 148.

sen eltérnek a hagyománykezelés módjában, sőt, a viszonyítási pontként megkonstruálható/megjelenített kánoni tradíció szerkezete is más minden egyes regény esetében.⁶ Jelentős különbséget látok például abban, hogy Háy János a romantika én-konstrukció-fához és nyelvkezeléséhez teremt távlatot, ráadásul két regényében egymástól is eltérő módon – míg a *Dzsigerdilen* (1996) a Jókai-életműhöz viszonyul,⁷ addig a *Xanadu* (1999) a romantika lírai szövegalkotását, kiemelten pedig Coleridge *Kubla kán*-ját „írja szét”⁸ –, miközben Láng Zsolt a *Bestiárium Transylvaniae. Az ég madarai* (1997) című regényében a 17–18. századi erdélyi emlékirat irodalmat destruálja, egy középkori műfaji tradíciónak, a Borges számára is inspiratív módon megújíthatónak bizonyuló *bestiáriumnak* a földézésével. Az még egyelőre nem látható világosan, hogy Láng készülő új regénye, amelynek részleteit folyóiratokban olvashatni, mennyiben lesz képes elkerülni a mechanikus ismétlés veszélyeit – annál is inkább, mert a korábbi részletközlések alapján az 1997-es regény struktúráját sem lehetett fölmérni. Ha mindehhez hozzászámítjuk Márton László visszanyúlását a *Kártigámhoz* vagy éppen azt, ahogyan a *Jacob Wunschwitz igaz története* című regényében (1997) a narratív szerkezet kialakításakor az elbeszéltség tudatát egy, a Heinrich von Kleist-i epikai modelltől aligha független, a 18–19. század fordulójának prózai modalitását stilizáló, kvázi-omnipotens szólam érzékelteti,⁹ akkor nyugodtan kijelenthetjük: ezek a szövegek aligha azonosak a tradíciókezelés szempontjából.

Ebből a nézőpontból azonban más, az előbb említett és alapvetően mégiscsak tematikus csoportosításba nem sorolt epikus művek is megszólíthatók. Maradva még egy pillanatra Márton Lászlónál: a nem főmű-igénnyel megalkotott, s ezért a megérdemelnél kisebb figyelemben részesülő *Árnyas fűtca* (1999) című regény a *Jacob Wunschwitz igaz történetében* kikísérletezett narratív modalitás egy kevésbé eltávolított történelmi esemény, a holokausztot és a deportálásokat megelőző, vészterhes pillanat felidézését végzi el, hangsúlyosan a képiség helyébe léptetve a szövegalkotást – a létrejövő regény pedig ilyenformán jóval tágabb érvényűnek mutatja ezt a poétikai megformáltságot, mintsem hogy csak az úgynevezett „történelmi regényekhez” lenne köthető, annál is inkább, hogy az *Árnyas fűtca* hangsúlyosan az események lezárhatatlanságát, a halottak árnyainak permanens jelenlétét érzékelteti. Krasznahorkai László *Háború és háború* című regényének (1999) innen nézvést a legfőbb érdekessége az, ahogyan nagyepikai formában reflektálni képes a keretszínek és történeti színek kettősségére felépített, 19. századi lírai drámára (vagy a regény átfogó ambíciójához talán jobban illő terminussal: emberiség-költeményre), *Az ember tragédiájára*.¹⁰ Esterházy Péter *Harmonia caelestis-e* (2000) két részre bontott szerkezetével az anekdotikus családtörténet dekonstruálására játszik rá;

6 Ezzel kapcsolatban nagyon tanulságos Szilasi László gondolatmenete: „minden, amit külön dob-tam”. Darvasi László: A könnyemutatványosok legendája. In: Uő.: A Kopereczky-effektus. Pécs, 2000. 211–232.

7 Legutóbb egyébként Török Lajos tett igen tanulságos kísérletet arra, hogy Háy János *Dzsigerdilenje* „felől” próbáljon meg újraolvasni egy Jókai-regényt: Török Lajos: A történelem (félre)olvasása. Jókai Mór: Erdély aranykora. In: Vándor szövevény. Az Alföld Stúdió antológiája. Szerk. Szirák Péter. Debrecen, 2001. 65–85.

8 Mindezt bővebben 1. Szilágyi Márton: Kristálypalota. Háy János: Xanadu. Föld, víz, levegő. *Bárka* 2000. 2. sz. 114–117.

9 Vö. Bengi László: Történelem és/vagy történetiség? Márton László: Jakob Wunschwitz igaz története. In: Uő.: Az elbeszélés kihívása. Bp., 2000. 117–125. különösen: 119. skk.

10 Mindezt bővebben kifejtve 1. Szilágyi Márton: A vég, amelyet nem lehet feledni (Krasznahorkai László: Háború és háború). *Bárka* 2000. 1. sz. 89–93.

a részben dokumentálható olvasói tapasztalatok alapján azonban a regény kétségtelen populáris sikere elsősorban annak köszönhető, hogy ez a szövegszervezői stratégia nem vagy alig tudatosul a befogadás során¹¹ – nehezen eldönthető kérdés, ebben mennyire játszanak szerepet a (többnyire egyébként rendkívül kimunkált) poétikai megformálásban megmutatkozó egyenetlenségek. Ezen a ponton talán egyszer nem lenne fölösleges végiggondolni azt sem, hogy Esterházy regényének a műfajt dekonstruáló intenciója vajon mennyiben rokonítható (vagy éppen: mennyire távolítható el) Garaczi László két leműr-könyve poétikai megformálásának radikalitásával/radikalitásától (*Mintha élnél* – 1995; *Pompásan buszozunk!* – 1998), különös tekintettel arra, hogy Garaczi regényei jóval nagyobb mértékben teszik lehetetlenné az önéletrajzként való olvasást, mint az Esterházyé.¹² Utalhatnék azonban Parti Nagy Lajos prózai műveinek az irodalmi előképek stiláris regisztereit sokoldalúan kihasználó sajátosságára éppúgy, mint Tar Sándor *Szürke galamb* című regényére, amely ugyan biztosan nem a szerző legjobb írása, ám a metafizikus detektívtörténet konvencióit beteljesítő és átértelmező jellege rendkívül figyelemre méltó. Még egy példát említve: Balavány György *A darázs* című novellája, amely – tudomásom szerint ez idáig csak folyóiratban jelent meg (Holmi, 1996. 1450–1474.) – a talált kézirat ötletére építve, egy (feltehetőleg) 18. vagy 19. századi német főúri kastély világában játszatra le az önazonosságot, valamint a normalitást és örültséget kérdéssé tevő történetet, mindezt – a magyar irodalomban eléggé társtalanul – Henry James *A csavar fordul egyet* című regényének retorikai formaelveire támaszkodva.

A fenti felsorolás természetesen nem kívánta az összes érdekes vagy jelentős epikai kísérletet számba venni – még csak a számomra fontos művek taxatív felsorolására sem akartam kísérletet tenni: csupán arra szerettem volna példákat felmutatni, hogy mennyire eltérő hatástörténeti folyamatokat tesznek láthatóvá az utóbbi években született szép- és prózai alkotások. Mindezek a szövegek valóban képesek arra, hogy ártrendezzék a magyar irodalom történeti korpuszának értelmezési kánonát: az újabb magyar próza igényes műveiben megtestesülő olvasási ajánlatok nyomán az újraolvasás és újraértés folyamatos munkájával szembesülhetünk – s ilyenformán aligha választható el egymástól a most születő magyar prózára irányuló érdeklődés a magyar próza tradíciójára vonatkozó kérdésektől. S így visszajuthatunk oda, ahonnan gondolatmenetem elindult: a tanácsstalansághoz. Mert bár a tanácsstalanság lehet igazán termékeny állapot is, ez csak akkor derülhet ki, ha megpróbáljuk reflexívvá tenni: s az is kétségtelen, hogy olyasféle alkalmon, mint amilyen ez a mai is, a feltételezett, ezen sorok írása közben számomra teljesen ismeretlen hallgatóság könnyen a feladat előli meghátrálásként (afféle „kényszerű szabadulás”-ként) érthette volna, ha a tanácskozás címében megígért téma helyett a magyar prózatörténet interpretációjának és rekánonizációjának általánosabb keretfeltételeit kezd-

11 Ezt jól mutatja az egyik, népszerű műsorújság könyvajánlatának alábbi néhány mondata is: „Szokatlan, sőt talán irodalmárhoz, kritikushoz méltatlan, hogy azt tanácsolom Esterházy Péter legújabb műve, a *Harmonia caelestis* című nagyregény kézbe vevőinek: a 712 oldalas könyv olvasását csak a 347. oldaltól kezdjük el. Félő ugyanis, hogy ha a szokásos, normális módon az első lapnál indítanak, a kusza, kavargó, követhetetlen logikájú, már-már értelmetlenségbe, szókáosza átcsapó posztmodern szöveg láttán csakhamar bosszúsán becsukják, netán félredobják a testes kötetet s nem jutnak el a valóban zseniális olvasmánynak számító második részhez.” E második részről pedig néhány sorral lejjebb azt olvashatjuk: „Gyönyörűséges és tanulságos, felemelő önéletrajzi olvasmány, egyedülálló Esterházy-biográfia ez a mű...” Erős Zoltán: Családi emlékmű. *Szines RTV*, 2000. 48. hét (nov. 27. – dec. 3.) 29.

12 Garaczi „önéletrajziságának” kérdéseiről 1. Kulcsár-Szabó Zoltán: Heidegger az oviban. Garaczi László: *Mintha élnél*. In: Uő.: Az olvasás lehetőségei. Bp., 1997. 195–208.

tem volna meg körülírni. Pedig – az eddig elmondottak fényében – az igazi probléma itt rejtezik. Ebben az értelemben ez az előadás nem más, mint hosszúra nyúlt digresszió – ám ez, ahogyan ezt a retorikákból megtanulhatjuk, elvezethet ahhoz is, ami eredetileg az előadás tárgya lett volna.

Bertha Zoltán

Magyarság és Európa

Németh Lászlóról

Magyarság és Európa viszonyát Németh László érték- és minőségelvű felfogása szerint sohasem a pusztá földrajzi szempontok jellemezhetik: hanem inkább a mélység és a magasság analóg, párhuzamosító fogalmai vagy metaforái ragadhatják meg e kapcsolódás lényegszerűségeit. A Németh László-i szerves világértelmezésben az erkölcsi, lelki, szellemi és kulturális elmélyülés, a történelmi tudatosság, a személyes és közösségi-nemzeti önismeret gyökeressége biztosíthatja az emelkedés, a magasrendűség, a növésterv, az emberi ormokat elérő üdvserű megigazulás esélyét és hitelességét. A mélymagyarságban és a mély kelet- vagy közép-európaiságban megmerítkező szellem szövetkezhet és fonódhat össze igazán az egyetemes kultúra morális és spirituális távlataival, az „európai vallással”, az „Öreg-Európa” felől sugárzó eszményeket megőrző és megélénkítő törekvésekkel. „Vannak, akik talán őszintén hiszik, hogy népiségünkben elmerülni s az emberiségben kitarulni összeférhetetlen dolog. Holott nemcsak hogy nem összeférhetetlen, hanem azonos. Mennél mélyebb vagyok magyar, annál igazabban vagyok ember. A legfranciább franciák, a legnémetebb németek, a legoroszabb oroszok voltak azok, akik az egész emberiségnek is mondtak valamit. A magyar radikalizmus, miközben népünk jellegéből többet értett meg s fejezett ki, mint előtte bármely magyar mozgalom, az emberiség számára is komolyabb szót formál” (*Magyar radikalizmus*); „nekünk magyaroknak azt kellene eltanulnunk; azt a történelmi önalakítást, melyben egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet egyet jelent és egyet akar” (*Dilthey, egy német tudós*) – hangzanak számtalan megfogalmazásban a humánus organikus természetére és kiteljesíthető örökérvényűségére mutató tézisek, annak az eszmei minőségparancsnak a jegyében, amely „ragyogó, nyugtalan éterlángszerű szellemi elemként” a görög s a nyugati civilizációt a többtől elválasztja” (*Negyven év*). A minőség tehát nem állapot, hanem folytonos erőfeszítés, újjáteremtő igény, az „excelsior!” fénye, amely az emberlényt mögülről, a mélységek alapzata felől ösztökéli és felülről hívja. Az erkölcsi és szellemi üdvösség antropológiai útja ez, a feladatként és kötelességként megélt emberi létezés isteni és szakrális dimenziókban szavatolt axiómája, az „akarat tövén” és a „belső hangban” – a lelkiismeret titkaiban – fölsejlő misztérium, egyben az értékabszolútumra utaló „Szent Lehet” emanációja és örökös öntökéletesítésre szólító imperatívusza. Szakadatlanul egymással birkózó adottság és lehetőség életküzdelmében, emberi tudásban, életjobbitásban, műveltségben, éthoszbán, igazságlátásban megszentelődő üdvprogram, a teremtettség egzisztenciális helyzete és esélye, teológiai műszóval: kontingenciája. Önmeghaladás és önbeteljesítés kölcsönös feltételezettsége, ragaszkodás a kitűnőség magasztó idealizmusához és az identitás megkötő realizmusához, önmegbecsülés és excelláció, önazonosság és transzcenzus együtteséhez. „Az ember természete szerint hűséges és ünneplő lény. Hú lelke hangjához, s ünnepre kész a világalóságokkal szemben. Minél erősebb hűségében, s minél később erre az ünnepi felemelkedésre: annál diadalmasabban ember. A kultúra addig nagy és egészséges, amíg kötni és emelni képes a hű és ünnepszomjas embert” – mondja a *Magyarság és Európa* című nagyvesszé, s azt is, hogy egyén és közösség termékeny harmóniájában még a termelés sem szakad el az ünnepléstől, a kultikus érzéstől: „a búza azonkívül, hogy kenyér: élet-halálnak is titka”.

S ha az önkritikus és kultúrkritikai szemlélet tükrében feltűnnek a embertörténelmi,

világcivilizációs romlások, krízisek, értékvesztések jelenségei, akkor Németh László egyszerre szolgál gyógyító javaslatokkal a magyarság, Európa és a világ számára. Mert a nemzeti megújítódás a bennszülötté, a gyarmati sorba süllyedő, szétszabdalt, kóros öntudatzavarban, „amentia”-ban szenvedő magyarságnak (amikor a magyar elvész a magyarban) úgy kínálja a fennmaradás, az önmagára és a legjobb lehetőségeire való rátalálás útját, hogy közben az önnön alapvető eszményeit is eláruló, az elmaterializálódás, az eltömegesedés és a tömegtermelés, a minőséghiány válságába sodródó Európának is kiutakat jelez. (Mert van pillanat, amikor csak ezt írhatja róla Németh László – 1939. szeptember 8-án, Gulyás Pálnak küldött levelében: „Az angolok és franciák pedig most megteszik, amire hülyeség, aljasság és gyávaság szövetkezve is csak ritkán képes: egy puskalövés nélkül bámulják Lengyelország pusztulását (...) nem vagyok többé büszke rá, hogy európai vagyok”). Magasztos, egyszersmind gazdaság- és társadalomfilozófiai, kultúrbölcseleti és -morfológiai racionalitással megalapozott elgondolás és célkitűzés magyarság és európaiság szintézisét úgy létrehozni, hogy a „kis nép, nagy sors” vagy a „kis nép, nagy lélek” ideálképzete, a példanemzet erkölcsiségének kilicítálása révén – méltó és önérzetes beleszólást, hozzájárulást és részvételt igényelve az európai folyamatokat illetően – „a kultúrának, melytől idáig csak megoldásokat kaptunk, mi adjunk új megoldást”, európai problémává duzzasztva a magunkét (*A magyar élet anatómiái*), mivel Európa itt van alattunk és bennünk: „otthonos elfogulatlansággal” „ittthon vagyunk Európában” – s így „jogunk van kérni és visszautasítani” is (*A kritika feladatai*). Látna például a hamis fejlődéselv buktatóit – hiszen a „haladásgondolatban éppannyi volt a tájékozatlanság, mint a magabiztosság. Annyira fönn éreztük magunkat, hogy körül sem néztünk, nem vagyunk-e lenn” (*Magyarság és Európa*).

Németh László sorskérdéseiből, az alkat- és lélektantól a történet- és valláselméletig, a természet- és társadalomtudományok teljességétől a mítoszértelmező univerzalizmusig ívelő „világképteremtő enciklopédizmusából”, a „minőség forradalmáról”, a „minőségtermelésről”, „Kert-Magyarországról”, az „új nemességről”, a „harmadik útról”, a dunai „tejtésvériségről”, az egymással összefüggő „mélymagyarságról” és „európai útról”, az osztálytalan értelmiségi társadalomról és a többről alkotott vezéreszméiből időtlen aktualitással körvonalazódik, bontakozik és kristályosodik ki az „emelkedő nemzet” elévülhetetlen koncepciója. Erkölcs és nemzet, ethosz és ethnosz összeépülésében, összefordításában vitathatatlanul válik humán méltóság és igazságosság alapkövetelménye – hogy (minden nép jogaira alkalmazhatóan) megvilágosodhassék Németh László szárszói példázatának értelme: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuaké? Ez a – harmadik oldal.”

A harmadik út modellje mindemellett olyan konkrét és teoretikus részletességgel kidolgozott konstrukciója Németh László gondolatvilágának, amely (Fried, a Die Tat-kör, Szabó Dezső nyomán, s Röpke vagy Moltmann gazdaságtanával is összevethetően) az erény, az érdemesség etikai tényezőit perspektivikusan egyeztetni a bizománybirtokos (félíg állami, félíg vállalkozói) tulajdonjog és termelési mód ökonómiai szempontjaival. Mindez biztosítja a szabad verseny korrekcióját, értékelvű átlényegítését, a kapitalizmus embertelenségig fajuló egyenlőtlenségeinek és a megvalósult szocializmus szabadság- és jogtípró diktatúrájának egyidejű elutasítását. Átmenet ez individualizmus és kollektívizmus, liberalizmus és államterror között, elkerülve mindkét pólus uralomra jutását; egyúttal a „szabadság-egyenlőség-testvériség” eszményhármasszintézis-teremtő érvényesítése. Egyén és közösség kiegyensúlyozott arányrendje szerint „a magántulajdon nem szentség és nem

rablás”, „hanem megbízás” és felelősség, a munka és érdem nélkül szerezhető és örökíthető privilégiumok és mamutvagyonok kiiktatását jelentve (*Helyzetkép*); s ha kapitalizmus és kommunizmus látszatellentétek mögött egyek anyag- és érdekelvűségükben, a tőlük merőlegesen eltérő, keresztény alapú értékelvekkal kialakítható a köztes és magasabb tendencia, szabadság és rend illeszkedése. Mert szabadság és rend nem eredendő ellentétei, hanem feltételei egymásnak, s „a szabadság nevet csak az a szabadság érdemli meg, amely az értékek örök égboltja alatt akar szabad lenni, s nem rend az, hanem rabság, amely az élet apró, természetes önkormányzatait nem tudja beilleszteni a maga tágabb tervébe” (uo.). (Hiszen látható, ahogyan a huszadik századi bolsevik etatizmus az „elvtársakból” „bólintó és hurrázó automatákat nevel”; másfelől „Platon óta” világos az igény a rendező elvekre – a liberalizmus „bozótjában” is.) A humanizált gazdaság pedig a „lelkek reformjának” energiájával működik, mert semmi bizalmunk sem lehet egy olyan gazdasági mozgalomhoz, amely „nem erkölcsi (a szó legnemesebb értelmében: vallásos) mozgalom is” (*A reform*). A harmadikutasság, a magyar út, az önálló „magyar műhely” – a külpolitikailag is érvényesített autonómia, az önrendelkezés, az identitásörzés, a mindennemű kiszolgáltatódást megakadályozó demokratikus közösségi társadalmiság – olyan elképzelés, amelynek világtörténelmi jelentőségét Bibó István így értékelhette: a népieknek, „túl a magyar realitáshoz való minden más mozgalomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az ti., hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdalo ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni”.

Németh László, akinek alapprogramja volt a szociális, morális és nemzeti igazságtevés (s például így összegezte ezt: „Társadalomban: népi középosztály; gazdaságban: kertgazdaság; belpolitikában: kelet-európai kis népek összefogása; művelődésben: mélymagyarság; vallásban: a keresztény vallásos érzés magyar formái”; „Magyar nézőpont, társadalmi fölszabadítás, új mélymagyar kultúra, európai küldetés”; „Mi, magyarok tehát nem azért akarjuk Magyarországot magyarrá tenni, mert így fajibb lesz – hanem mert igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb” (*Magyarok, kibékülni! Magyar radikalizmus*), pályájára visszatekintve is kiemeli: „Több mint harminc év múltán úgy látom, hogy a magyarság százados pusztulásának a tüneteként, előbb a helyzetérzést, majd a tudatot is elvesztette, mellyel egy nép új történeti körülményei közé jutva, irányt és teendőt talál. Én ettől a nemzeti amnéziától szenvedtem úgy, mint kortársaim közül tán senki sem, s ezt a tudatot akartam (...) a végszükségtől igazoltan, újrászóni” (*Negyven év*). Az európai minőségű és távlatú gondolkodás tehát nemhogy nem ellentéte, hanem éppen előfeltétele annak, hogy észrevételezzük és fájjaljuk a magyarság folyamatos és eddig le nem küzdött veszélyeztetettségét. Németh László megtanítja, hogy még „humanizmusnak is az a legigazibb itt, hogy egy elnyomott népnek hozzá hasonló sorsot és kultúrát küzdjünk ki. A magyar szellem és a magyar nép egymásra utaltabb, mint bármely nép s szellem: mert itt a szellemet csak a nép s a népet csak a szellem válthatja meg – az emberiségnek”, s hogy a „magyar ügy ma egész határozott, majdnem vallásszerű valami (...). Erre a vallásra kell átkeresztelkedniök, akik velünk akarnak maradni” (*Kisebbségben*). Mai szóval: az olyan globalizmusnak, amelynek kisépke sorvadása, nyelvi, kulturális és egyéb jellegű zsugorodása az ára – az ára így tehát lehet nagy, de értéke többé: nincsen.

Ács Margit

Az üdvös, a szükséges utópia

Németh László 1945 utáni tanulmányai

Még a Németh László életművével szemben igen kritikus (bár a tehetség nagysága előtt felizzó gyönyörűséggel hódoló) Szabó Zoltán is azt írta 1971-ben: „Ha más nem történt volna a Tanú oldalain, mint annyi, hogy fölveti a minőség elvét (...) elég sok már ez is. Ami felvetődött szilánkokban, s ha nem is rendszerbe, de rendbe állt, pusztán magyar érdekűnek is nézhettük annak idején. Elvégre a tájékozódás ösztökéje a szorongás volt. Azért, hogy ez a nép külön szín maradjon a népek palettáján, vagy külön szín legyen, mint volt. Ez a cél s a nagy félelem: a pusztulásé, hívta ki belőle a halmozódó terveket. A *nép Eötvös Kollégiumát*. Az elit szükségességét *újnemesség* néven. A *világi szerzet* életformaeszményeit. A *kertország* vízióit... Negyedfél évtizeddel rohant az idő előtt: most a fele világon hirdetik nagyjából azt, amit ő; mások más okból, más terminológiával. Minden valamirevaló történész és politika-tudós arra hajlik már, hogy a társadalmak élesztője az *intelligencia*, vagyis az elit... Szaporodnak, új tudománynév talárjában, az *ecologia* hirdetői... Majd negyven évvel a Tanú megjelenése után hallom, világnyelveken, hogy hamis mérték a nemzeti jövedelem mennyisége, a haladás csak azzal mérhető, hogy mennyire javít a produktivitás az emberélet minőségén.” [Kiemelések Sz. Z.-tól]

Nos, azóta újabb harminc év telt el, s Németh László társadalmelemzései, prognózisai és javaslatai – nemcsak az itt említettek, seregnyi más is – szinte még aktuálisabb. Tehát nem negyedfél évtizeddel rohant előre az időben, hanem – ez idő szerint – hetedféllel. S remélhetjük-e, hogy a következő harminc év elteltével végre csak történelmi érdekű olvasmánnyá válnak tanulmányai?

Iparkodom ezt remélni. De most könnyebb elképzelnem azt a jövőt, amelyben már sem igény, de még csak érzék sem marad efféle gondolatokra, sőt a történelemre se hederít más, csak néhány filmforgatókönyv író – mert kosztümös filmeket nyilván akkor is csinálni fognak.

Nem azért vagyok e tekintetben borúlátó, mintha – egyes újkonzervatív teóriák jegyében – netán én is tagadnám a haladás fogalmának a használhatóságát az emberiség történetében. Ahogyan Németh László és Szabó Zoltán értelmezte a fogalmat, az amúgy sem a gazdasági liberalizmus vagy a marxista ideológia „létező” képződményeinek felel meg, melyeknek magasabbrendűsége az előző állapotokhoz képest valóban kétséges. Ők az életminőség javulását firtatják, ha haladásról beszélnek, s ezt mindenkor érdemes felmérni és célul kitűzni. Hanem borúlátásomat az utóbbi tíz év élettapasztalata gerjeszti, az a tapasztalat, amelyet az „újnemesség”: a mostani elit megképződéséről, jellegéről, erkölcséről, színvonaláról szereztem, másfelől pedig az értelmiség társadalmi súlyának lehanyaglásáról, befolyása, aktivitása beszűküléséről. Nem szívesen mondom ki, hogy az értelmiség jelenleg válságban van, elsősorban éppen itt, az újdemokráciákban, amelyeknek megszületését pedig olyannyira várta és szorgalmazta – ámbár a jelek szerint egyetemesen is peremre szorul a globalizáció trendje szerint durván leegyszerűsített társadalmi szerkezetben. Alighanem tehát valóban válságról kéne beszélnünk, mégis ódzkodom a kijelentéstől, mert azt látom, hogy az értelmiség jelentős része sem csoportjaiban, sem

egyedeiben nem találja ezt a helyzetet problematikusnak: szíves örömet kiegozizik marginális szerepével, élvezi a kényszervakációt. Más része meg, csoportjaiban és egyedeiben, lázasan süpped bele a politikai életbe, akár csupán kedvenc újságjainak drogként való fogyasztásával, akár egy-egy párt „értelmiségi bázisának” számon tartott tagjaként. Ők a helyükön érzik magukat, biztosak fontosságukban, s feltehetőleg csak legyintenek: szó sincs semmiféle válságról, ugyan már! Legfeljebb a másik oldal, az nem vitás, eljátszotta a becsületét. No meg a példányszámok is, és a honorárium... Így hát inkább tartózkodom az idegborzoló diagnózistól, az általánosságok úgysem sok vizet zavarnak.

A mi generációink életét velejéig áthatotta a politika. A pártállami hatalom egyéni sorsunkra ráburjánzó sorsként predesztinálta szakmai előmenetelünket, életmódunkat, szenvedélyeinket és barátságainkat – ez közhely. De bármennyire fontosak, énünknek csak külső héjához tartoznak. A veleje: erkölcsiségünk. Németh László meghatározásával: az üdvösségösztrönünk követése, kibontása, amely a nem vallásos embernek is a „vallási” beágyazódást biztosítja önnön létébe.¹ Ezt az emberre mért legnagyobb feladatot mi voltaképpen méltatlanul lefokozott formában kaptuk meg: csak arról kellett döntenünk, hogy behódolunk-e a rendszernek, vagy szembeszegülünk vele. Ennek ellenére szükség volt egész egyéniségünk erőire, sokszor még némi hősiességre is a mindennapi feladvány megoldásakor: a (tőlünk) kikényszerített, (tőle) kicsikart kompromisszumok erkölcsileg elfogadható mértékének kidekázásához – mégis: ez is a hatalom primitív függőségébe zárt minket. Életünk legtermékenyebb és legfogékonyabb évtizedeiben szinte teljesen betöltötte szemhatárunkat a politika mint valamely barbár istenség, s ez főleg a humán értelmiséget és a művészek közül elsősorban az írókat béklyózta le, mert az ő szakmájukba volt leginkább bejárása a állampárti ideológiának, s ráadásul náluk az erkölcs is szakmai kérdés – a természettudós például jól elbújhat mestersége rezervátumában. Érdemes megnézni: a hatvanas-hetvenes években hány és hány irodalmi alkotás, film szerveződött a totális hatalom és a neki kiszolgáltatott ember konfliktusa körül! Hánynak volt szinte egyetlen ihletője avagy tétje, hogy megfricskázza a rendszer orrát! Ez utóbbi még a nyolcvanas években is számos irodalmi sikernek volt édes titka.

A rendszerváltozás első éveit ugyancsak a politika felségterületén töltöttük. Ez persze magától értetődő. Alighanem egyikünk sem adná semmiért, akik megéltük, azt az eufórikus közösségélményt, amely csak az '56-os lázhoz volt fogható, s amelyet eufóriává a szorongás csigázott, amikor megéreztek a ránk osztott történelmi szerep felelősségét. Mert attól még, hogy csak statiszták voltunk a rendszerváltozást kivitelező előadásban – s ennek jobbra magunk is tudatában leledztünk – a felelősség ránk nehezedett. És meg kellett tapasztalnunk a felkészületlenségünket. Hogy mennyi mindent: még saját vágyainkat is elmulasztottuk végiggondolni, képzeletben végigélni, elmulasztottuk a szabadlelkű ember magatartását kipróbálni. A kispályás meccs a Kádár-rendszer ellen megtévesztett minket: ott tulajdonképpen győztünk, vagy legalábbis döntetlent vívtunk ki, s ezért elégedetten rátehénkedtünk jó lelkiismeretünkre. Nem elég, hogy nem kutattuk mélyebben saját emberi lehetőségeinket, az elődök kész példáit sem ismertük eléggé, azokat, akik a maguk idején képesek voltak ellátni értelmiségi feladataikat a társadalom és

1 „Ha gondolnék olyasmire, hogy „filozófiám” tételekbe foglaljam, azok a nyugat-európai filozófián nevelt fülnék elég furcsán hangzanának. „Üdvösségügyed van, akkor is, ha azt, amit hitnek hívnak, elvesztetted. Az üdvösségürc nem kerülhető meg: egy az életteddel. Az életgyőzelem biológiai fejlődésünk s társadalmi szerepvállalásunk egyetlen, emberhez méltó célja. Föladása: az elkárhozás.” (*Interjú az életműsorozatról. Kérdező: Garai Gábor In: N. L.: A felelősség szorításában*, Püski, 2001.)

a nemzet munkamegosztása szerint: elmondták, hogy milyennek kéne lennie társadalomnak és nemzetnek. Mi – velük ellentétben – nem gyártottunk utópiákat, és ez hibának bizonyult 1989–90-ben.

Íme, megint egy provokatív fogalom: utópia. Épp a szóban forgó években hallottam gyakorta: „Most már elég volt az írókból. Tisztelet-becsület nekik, de már megtették a magukét, most komoly dolgok következnek, vége a fecsegésnek.” Bizony, ideálokból még annyi is sok volt a gyakorlati politika embereinek, amennyire a jelenlétünk emlékeztette őket. S akkor én most a megszerkesztett utópiákat hiányolom?! Hiszen ha lettek volna? Vajon nem éppúgy csalódnunk kellett volna népünk erkölcsi színvonalában, a demokrácia csapdáiban, a „szabad világ” érdekérvényesítő cinizmusában... s soroljam tovább? Barátainkban? Rokonainkban? Nagyjainkban? Hogy mi történt szükségszerűen, az erőviszonyok természetes nyomása szerint, s mi az általános értelmiségi és politikusi felkészületlenség miatt (azaz következménye: a pánik és tömeghisztéria miatt) – talán már soha nem lesz kibogozható ebből az évtizedből. Főleg mert egy következő kor történetét ez nemigen fogja érdekelni. Ez minket érdekel csak, akik „beáldoztuk” erkölcsi tőkénket a rendszer- és elitváltozásba, s e „tőke” nem úgy használódott fel, hogy ne kelljen több-kevesebb kifosztottságot éreznünk. A kifosztottságot csak súlyosbítja, hogy valamelyest kénytelenek vagyunk belátni a politikai gyakorlatiasság – a mai machiavelizmus – jogosultságát. A csalódásra vagy fásult közönnyel reagáltunk – a politika hovatovább szitokszóvá vált a szemünkben –, vagy új illúziók, új és új pártígérek után kapkodva. Mindkét magatartás lealázó egy üdvösségiharcot vívó szellemi embernek. Mindkét módon elszabotálja voltaképpen, hogy értelmiségi hivatását teljesítse: „mérőműszer” legyen közössége kezében (a metafora persze Németh Lászlótól való.) A közönnyben rejlő szabotázst nem kell magyarázni, de néhány szót kíván az illúzió és ideál különbsége. Nem egy töről erednek. Gondoljuk meg: éppen az illúziótlanság: a keserű kijózanodás állapotában alkotja meg az ember jobb része végső menedékét: eszményeit.

Kevesen csalódtak többet, nagyobbat Németh Lászlónál társadalmi ideáik esélyeit illetően. A friss politikai tapasztalatok tehát szükségképpen terelnek hozzá, akiről mai napig ajkbiggyeszítve szokás megállapítani, hogy hasznavehetetlen utópiákat építgetett – holott, mint az imént utaltam rá – hetvennél több év igazolja eszményei jó irányát, s minél távolabb került a világ a követésüktől, annál erősebb igény, annál szorítóbb szükség mutatkozik rájuk. S amit az idézett elismerés kimondásakor Szabó Zoltán nem tudhatott, mert ő csak a ’45 előtti tanulmányokat vette tekintetbe: a következő évtizedekben továbbépült a harmincas években kikristályosodott eszmerendszer, bár ezek az elmélkedő írások háttérbe szorultak a szépirodalmi műfajokba terelődött munkásság mögött. Sok köztük a töredék, az alkalmi írás, de egészében a három kötet, amit most a Püski Kiadó közre adott², végre hatásosan bizonyítja, hogy ezek nem a műhely melléktermékeiként születtek, hanem a tanulmányíró Németh László is tovább élt – korábbi teljesítményeihez méltón – még két és fél évtizedig, és egy olyan korban, amelyben még könyvtárakban sem volt hozzáférhető eszmerendszerének jelentős része, sőt, személye is veszélyben forgott mint „kútmérgező”-é, bámulatos elfogulatlansággal rezonált a világ történelmi léptékű folyamataira csakúgy, mint az emberi szellem ezekre való reakcióira: az új filozófiákra.

Németh Ágnes szerkesztői elve az volt, hogy tematikus csoportosításban, s nem időren-

det, vagy a korábban megjelent kötetek rendjét követve adja közre e két és fél évtized teljes termését. A tematikus szerkezet megkönnyíti, hogy a most égető kérdéseink felől: a politika és az értelmiség viszonyáról kifaggassuk Németh Lászlót. S nem csak arról, hogy ő maga mit gondolt a két mesterségről, egymásra való hatásuk esélyeiről, a fenyegető szerepzavarról, a tévedések, félreértések veszélyéről (minderről a második kötetnek mintegy fele, az *Álmainkra boruló történelem* című ciklus szól). Az életsorsával is vall ugyanezekről a dolgokról. Az első kötetet indító pályaképekben, vallomásokban mintegy modellt kínál egy ilyen üdvösségiharcot vívó értelmiségihez. Így teljes kép: tudnunk kell, milyen szorongatottságban, a világ és betegség által bekerítetten élt, amikor a Jó Úgy szolgálatában futtatta elméje munkára éhes, kifinomult szerkezetében világratárt gondolatait, s amikor lelkiismerete malomkő súlya alatt tette próbára őket.

Megszállott volt, de nem igaz, hogy Németh László ködevő idealista lett volna. A pályáját elemző visszatekintésben (*Negyven év*, 1965) azt írja egyik legderültebb hangú tanulmányáról, az 1943-ban született *Az értelmiségi hivatásáról*: „...semmi kétségem nem volt, hogy ez az ‘aranykor’ egyelőre nem fog bekövetkezni, mint az álreform idején az igazi reformért, megint fölemeltem képét: a 20. századi szocializmust sosem hirdettem ilyen kíváncsan, mint amikor nagyon valószínű volt, hogy a marxizmus eltorzult formája, a sztálinizmus lesz nálunk is évekre az úr.” S utólag azt is mekkora malíciával említi ugyanebben a szövegben: „a kelet-európai népek összetartozásáról írtam... A *Híd a Dráván* pedig, Ivó Andric híres regénycímét előlegezve néhány héttel azelőtt jelent meg, hogy a németek országunkon át Jugoszláviára zúdultak.” Ha nem a gyanútlan jóhiszeműség, vagyis a nem túl dicséretes naivitás volt az oka, hogy a politika valóságos rémtetteivel egyidejűleg plátói társadalomeszményeket dolgozott ki írói műhelyében, akkor marad a kérdés: miért? Miért vállalta ismeretei ellenében is álmait, reményeit?

Talán azért, mert nagyon is számolt a realitásokkal. Túlságosan is becsben tartotta a világ javulásának legapróbb esélyét is. A ránk – és személy szerint rá – zúduló diktatórikus terror nem tudta annyira elvenni látását, hogy a mindazonáltal mégis bekövetkezett kedvező változást a társadalom szerkezetében ne méltányolja. Ha van valami, ami mai olvasóit zavarba hozza, ez az alkukészség a Jó Úgy érdekében. Például 1956-os cikkeinek kiállása a szocializmus által végrehajtott társadalmi szerkezetváltozás mellett épp eléggé megnehezítik manapság azok dolgát, akik szeretnek univerzális orákulumot fabrikálni kedves íróikból, de az igazán nehéz falat a Szovjetunióba tett utazás s az alatta és utána írt/mondott szavai, s aztán a *Levél egy kultúrpolitikushoz*. Ez a vizsgálódás itt válik izgalmassá.

Egy töredékében – egyébként ugyanott, ahol pontosan összefoglalja, hogy mit ért szocializmuson³ – saját „politizálásának” is leírását adja: „Én azt néztem, hogy mik a kor bajai és lehetőségei, milyen modell – ország-, világmodell – oldaná meg, s hozná ki a lehetőségekből a legtöbbet. Ahogy később mondtam: az emberek legszebb és legjogosabb törekvései mélyén ott ül a Jó Úgy – ez az én pártom, amely számára a Jó Ország, Jó

3 „...Sztálin egy betűvel kendőzött despota. Amit én a jövő, 20. század szocializmusaként idéztem-tapogattam, az szocializmus volt a nagy elvekben: hogy az ember ne legyen ember gazdája, hogy tőke s birtok ne szólhasson bele a maga kényére az állam kül- s belpolitikájába, hogy a tudomány adta lehetőségek s az ember igénye a tervben találkozzék, hogy annak, ami eddig volt a történelem, az egy civilizációba tartozó nemzetek barátsága véget vessen; – de nem volt szocializmus: a betű merev uralmában álcázott zsarnokságban, az egyéni kezdeményezés letörésében, s akkori kedves szavam, a nyugati civilizációt letakaró és éltető ragvogás, a Minőség letiprásában.” (*Az én utam*, 1964.)

Világ ideáját el kell készítenünk. Amit legtöbbször emlegettek – hogy én a harmadik utat prédikáltam –, politikus elmék félreértése. Én harmadik oldalt mondtam – abban az értelemben, hogy a valóságban csak két oldal van – de a harmadik az, ami felé a platóni politikus tekint. De tán épp ez volt a szerencsém, hogy egy politikai indulatokkal elkötelezett világban így politizáltam több indulatot vonva magamra, mintha bárhogy, de politikus módon tettem volna.” Ez a töredékes esszé csak tizenhat évvel később láthatott nyomdafestéket, a *Levél egy kultúrpolitikushoz (Ha én miniszter lennék)* pedig, amely 1962-ben keletkezett, csak 1986-ban jelenhetett meg (és persze a felvilágosító országos körút, amellyel Németh Lászlót a levél írása kapcsán kecsegtették, örökre elmaradt). Az ember e tények ismeretében vonakodik egyetérteni az íróval, hogy az effajta politizálás akkora nagy szerencse volna, pláne hogy tudja: mai neofita erkölcsbírák kezében a Kádár-rendszerrel való kollaborálás fényes bizonyítékaként szerepel a fiókba parancsolt tanulmány. S ha ismerjük politikai természetű megnyilvánulásainak hátterét is: a szorongást a meghurcoltatástól, s ismerjük pályája megtörettetését, önjellemzőként olvasuk a sorokat, amelyeket a *Villámfénynél* hősről írt: „egy legendaként bontakozó élet csapódott az elkárhozásnak érzett falnak, az életét irányító eszme, a rábízott emberek igényeiben adott valóságnak.”⁴

Németh László számára a „Van”-ban mindig ott a „Lehet”. Ez filozófiai alapállásnak tökéletesen elfogadható. A gyakorlat azonban csak egyféle valóságot ismer: a használhatót. Mai terminológiával: a manipulálhatót. A magára mért politikai feladat (azaz a belső valóságkép) legveszedelmesebb ütközése az ő kötelességtudatát aljas módon kihasználó politikával a szovjet utazás volt. Az út elő- és utótörténetét Babus Antal a Kortárs 2001/5-ös számában kiválóan feltárta, s hitelesen bizonyítja, hogy Németh nevezetes pohárköszöntőjében semmi olyat nem mondott, ami ellentétben lett volna legmélyebb meggyőződésével, elvégre dicsérete és hangoztatott reményei annak a változásnak szóltak, amely a hruscsovi országban a sztálini korhoz képest bekövetkezett. Itthoni beszámolójában is a fő motívum az „értelmiségi társadalom” reményének felvillanása, s az egyik kis népnek, a grúzoknak az autonóm virágzása a néptengerben. Babus Antal interpretációja nyomán magunk is átérezhetjük a bunkócsapást, amely a betegen is népe szolgálatát megkísérlő írórt érte: hívei nagy része árulónak nevezi, a pártszolgálatosok pedig „leleplezik” benne az elvtelen dörgölődzést. Mai szemünkkel nézve egy megíratlan Németh László-dráma szinopszisa ez – megíratlan, mert bár az élményből született színdarab, s felbukkant a helyzet néhány eleme más drámákban is, a csapdába besétáló próféta alakja kimaradt az oeuvre-ből. De a felháborodás és a részvét mellett is érdemes figyelni arra, hogy ezúttal az értelmiségi társadalom ottani csíráinak észrevételezésében, valamint a kis népek szovjetunióbeli jó esélyeinek megállapításában ritka nagyot tévedett. Igaz, az utazásnak nem ez volt a tétje, hanem maga az írói becsület, s azt semmilyen sérülés nem érte. Mégsem árt tudatosítani: amikor nem valamely igazság megragadásáért küszködik az értelem, hanem minél elfogadhatóbb kompromisszumot keres a kimondás és a ki nem mondás között, elveszíti lényeglátását, jó ösztönét, belső mágnesűje tévedhetetlenségét. Ritkán adódik olyan kompromisszum, amely ezt az árat megérné.

E vázlatból, amelynek első állítása az volt, hogy Németh Lászlónak a 20. századi társadalmi és nemzeti sorsproblémákról adott jelentései döbbenetesen igazolódtak az elmúlt hetven év alatt, a legutóbbi állítása pedig, hogy „egy legendaként bontakozó élet” csapódott a valóság falának, korántsem Németh László megítéléséhez, pláne elítéléséhez

akartam eljutni. Csupán az elemi konfliktust akartam exponálni, amely az értelmiségi lét és a politikai közeg között szükségképpen létrejön.

A machiavellista politikával szemben Németh László megtalálja azt a modellt, amely „a politikát az erkölcs függvényévé igyekezett tenni.”⁵ Cromwell is esélyes lehetne Németh példatárában e szerepre, mert ő is üdvösség harcban álló ember volt, akit Isten ügyének védelme tett katonává majd politikussá, azonban ügye érdekében a „célravezető” – machiavellista – eszközök használatát is megengedte magának, s nemcsak erkölcsileg, gyakorlatilag is megbukott, mert mindenki képmutatónak tartotta. Gandhi az egyetlen, aki a szatiagraha, az igazsághoz való ragaszkodás elvét követte, s az igazságot fölé helyezte az érdeknek. Németh – noha drámát szentelt a nagyszerű kísérletnek – csendes malíciával veszi tudomásul, hogy végül ez az ügy is elbukott.⁶ „A hatalom fogásai, amiket most a Nemzeti Színház napról napra bemutat [a *III. Richárd* előadásáról van szó], voltaképpen igen egyszerűek. Csak az kell hozzá, hogy az ember, mint Gloster, eltökélje: mától gazember leszek. A fehér emberiség voltaképpen ezt tette. Amit egy államférfi nem tenne meg mint magánember, azt, mint politikai bölcsességet, nyugodt lelkiismerettel teszi meg mint politikus.” (*Gandhi* [Töredék], 1948). No igen, mondhatjuk némi túlzással, éppen amióta világ a világ. Van azonban valami, ami ez idő tájt, tehát 1948–50-ben aggasztóbbá és félelmetesebbé teszi a képet. S ez az emberiség újkori változásainak a beérése. „[Korábban] Az emberek, a legléghőbbak is, kénytelenek voltak fölfele élni, vagy legalábbis fölfele is élni, mint a futónövény, üdvösségük zsinórjához voltak kötve. A tudomány elvette egyéni létük méltóságát (...) ami egy embertől, Istentől számon tartott mű volt, a forrva, fejlődő anyag pillanatnyi buborékja lett. A technikai jólétnek, ha ugyan megjön, óriási ára van: fölösleges, a fejét szűkítő vívmányokért állati éberségét, az alkotás örömét, emberi autonómiáját adta cserébe. Az emberiségért küzdő elit eltűnik – helyükbe az állam szolgálói lépnek. A gépek mindent átvilágító, megdermesztő hatalmával ők igázzák le, s teszik egy absztrakció-termesszé Isten mását.” (*Újkor*, 1950.)

A hosszú idézet – nem győzők ámulni a dátumon: 1950! – magában foglalja feltett kérdésünk: az értelmiség és a politika viszonyának kulcsát. E szerint a politika és a politikus olyan amilyen, korunk nagy baja az, hogy nem tud erőszakos vagy cinikus pragmatizmusával szemben ellenhatást kifejtő elitet állítani. Az elit helyébe az állam szolgálói lépnek, vagy azok, akiket az állam szolgál, tehetjük hozzá fél évszázaddal később, bankok, multik és pártokat finanszírozó nagyvállalkozók gyarmatain élve. Az az elit hiányzik tehát, amelyik képes volna felismerni ma is, hogy hol van a Jó Ügy mint lehetőség a totális „Van”-ban. Amelyik tehát nem csak azokkal a szűkkeblű „Lehet”-ekkel számol, amiket a napi politika vigasztaló illúzióként odavet neki, hanem jól tudja, hogy „a politika a világtörténelem sodrásával szemben csak bogarak futkosása”⁷. Németh László, aki közügyekben vívódva az egyik „legpolitikusabb” írónk, egy 1965-ös naplójegyzetében azt írja: „Sajnálom az agyvelőket, akik a pillanatnyi politikai helyzet elemzésébe ölik tehetségüket. Már Bibót is sajnáltam a negyvenes években.”⁸ Én ezt valaha ellenszenvvel olvastam. Mi más van, mint napi politikai helyzet?! – kérdeztem a kiábrándult realista fölényével, holott csak az írásom elején említett kompromisszum-kidekázás banális gondját fetisizáltam.

5 A *Gandhi*-dráma naplója. 1957. február. In: *Utolsó széttekintés*.

6 U. o.

7 Az *Öszörvetség* olvasása közben, 1954.

8 *Utolsó széttekintés, A lélek tápanyagai*. Naplók. 1965. május-június.

Ma jobban megértem a messzebbre-följebbre tekintés igényét, mint egykor, s nem csak azért, mert tíz éven át megtapasztalhattam, hogy jó értelmiségi társaink mennyire csak politikusok lettek, amikor politikusok lettek. Ha nem lettek politikusok eléggé, nem biztos, hogy attól igazabb értelmiségiek lettek, pusztán csak politikusként hatottak amatőrnek. S nem is csak azért hajlok Németh László igazságára, mert '45 utáni tanulmányainak olvasása is rávezetett, hogy ő maga is: minél közelebb került a napi politikai gyakorlathoz, annál sebezhetőbb, kihasználhatóbb, tévedékenyebb lett. Hanem azért tudom már felmérni, miről beszél itt Németh László, mert kiszabadultam az alattvalói lét szuggesztiójából.

Végére is mi a hatalmi elit? Az államgépezet és a pénzvilág technokratái. Teszik a dolgukat, amint bárki más. S amíg tényleg a dolgukat teszik, s nem élnek vissza hatalmi eszközeikkel és helyzeti előnyükkal, addig nem illeti őket sem félelem, se gyűlölet. Hogy visszaélések nélkül is épp elég előny és privilégium jár együtt helyzetükkal, kétségtelenül aránytalan, már-már tragikomikusan az, s ezért nyugodtan irigykedhetünk is rájuk, de az már súlyos hiba, ha a hatalom infrastruktúráját túlbecsülve mint személyes becsük és erejük jelét kezeljük ezeket a kellékeket. Sikerhajzás korunkban amúgy is az a közvélekedés, hogy a gazdagság, az érvényesülés abszolút módon igazol mindent és mindenkit. S mi kezdünk meghajolni e közvélekedés előtt, amelyik rejtélyes fogyatékoságnak tartja a „haszontalan” értelmiségi foglalatosságokat, s a technokrácia normáit kéri számon a kételkedő-kutató elmén, a munkahipotézisei – vagyis álmai, utópiái – tartós elemeit próbálgató, tisztogató bölcselőn. A közvélekedést, a kordivatot nyilván nem változtathatjuk meg kedvünk szerint. De az már a mi lehetőségeink körébe tartozik, hogy megszabaduljunk kishitűségünktől, és öntudattal végezzük „haszontalan” dolgainkat, ugyanis rajtunk kívül senki sem képes rá.

Bár munkamegosztásról beszélék, korántsem gondolom ezt úgy, hogy a politikus politizáljon, az értelmiségi meg ne politizáljon. Sőt, éppen az elmúlt évtized csalódásainak következtében fellépő fásult közönyt tartom céhünk egyik nagy hibájának. Igaz viszont, hogy a másoknak meg a pártpolitikai taktikázásokba, napi játszmákba való elmerülést tartom, ami szükségképpen torkollik a csalódásba. Az üdvösség harcát vívó értelmiségi embernek társadalmi ösztöne kieléséhez nem ad megfelelő keretet a politika sablonokkal élő gyakorlata, tehát neki politikai gondolataival is el kell jutnia arra a szellemi, morális szintre, amelyen léte zajlik. Természetesen ez a szellemi-, morális szint nem képzelhető egyöntetű fennsíknak, amelyen Németh Lászlók ezrei sétálnak, zsebükben érvényes társadalmi diagnózisokkal és jövőképekkel. Azonban egy valami minden értelmiségi embertől elvárható: hogy „fölfele éljen”. Hogy az élete a maga módján „vál-lalkozás” legyen. Hogy megtestesítse a Jó Ügy igényét a legerényesebb környezetben is. Nem olyan nagy dolog ez. Tudom, hogy sokan így élnek, s még többen pedig igencsak hajlanának rá.

S ahogy a létminőség nem egyforma, kinél-kinél más és más arányai vannak, lehetnek a gyakorlati politizálásban való részvételnek és a távolságtartásnak is, más-más stratégiák szerint fejt ki közösségi énjét. Írásom elején Szabó Zoltán véleményét idéztem Németh Lászlóról. A Forrás 2001. áprilisi számában András Sándor tanulmánya hívta fel a figyelmet legutóbb a két „népi” gondolkodó eltérő életstratégiájára. Írása azért is érdekes, mert András Sándor érezhetően többet tud a Németh Lászlóról formált képről személyes beszélgetéseik, barátságuk alapján – és mert Szabó Zoltán egész munkásságából értelmezi véleményét –, mint amennyit e témáról az egykori fegyvertárs az emigráció

távolából papírra vetett.⁹ András Sándor Szabó Zoltánban a gyakorlatiasan gondolkodó társadalmi reformert állítja szembe Németh László kudarcra ítélt kísérletével, amelyben a szellemi platonizmus és a társadalmi reformszándék keveredett össze. E kudarc egyik megjelenési formája a Sziget-gondolat, s másik – Szabó Zoltán véleményét követi ebben is –, hogy Németh hatalmas tehetségét igába fogta tradicionális műfajú szépirói műveihez. Ellentétük András Sándor megfogalmazásában: „Amikor Németh László ‘a szigetre’ vonult, Szabó Zoltán *A tardi helyzett*tel, majd a ‘Szellemi honvédelem’ programjával a legszélesebb nyilvánosság elé lépett, megfelelő metaforával: a tengerhez fordult, hogy az feltámadjon. A szellemi elitet a német expanziós törekvések idején és összefüggésében sokkal szélesebb és lazább módon tartotta kívánatosnak, mint ami egy ‘világi szerzet’ lehetett.”

Csak a szembenállás jelzésére szorítkozom, még a vita magam módján való interpretálását sem kísérlem meg, nemhogy a kardoskodást valamelyikük nagyobb igaza mellett. A késői utód Szabó Zoltán egykori gyakorlatiasabb stratégiájának éppúgy nem látja történelmi sikerét, ahogy Németh László Certosáját sem vélheti a reformer győzelmének. Mégsem kerülhettem el, hogy Németh László bölcséleti politizálása mellé idevetítsem a gyakorlati-mozgalmi reformer értelmiségi lehetőségét is, aki a maga módján szintén opponense a politika önérvényesítő sablonjainak, a „Van”-nak, sőt hatása közvetlenebb, mérhetőbb, s sokak kedélyének ez nyilván jobban megfelel, mint bármily lakható szerzetesi cella. Ugyanakkor nem elvitatható annak az értelmiségi oppozíciónak a „haszna” sem, amely „a helyi, népi számvetést az algebra rangjára emeli.”¹⁰

Az értelmiségi üdvösség harcának valamennyi formája önbecsülésünket állíthatja vissza. S akkor talán presztízsünket is. De addig is: nem olyan rossz hely a sziget. Történetesen Szabó Zoltán is egy kis dél-európai szigeten vetette papírra Németh László-portróját. A leírás egyik sora úgyszólván jelmondatnak kínálkozik egy értelmiségi zászlóbontáshoz, szívesen ízelegetem és idézem: „Velük egy hajón előlük menekülök. A szigetre.”

9 *A tusakodó ember*, I. *College* (1971); II. *A la recherche* (1975). In: Szabó Zoltán: *Ősök és társak*, Az Európai protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, 1984.

10 *Interjú az életművállalkozásról*, Kérdező: Domokos Mátyás, 1969.

Kántor Lajos

Az erdélyi adó(sság)

(Németh László levelezésében tallózva)

„Megszoktam, hogy az írók, filozófusok, Homérosztól és Platóntól fogva mindmáig, Te magad is a *Tanúban*, *Iszonyban*, *Bolyaiban* és a többiben: valamit előadnak, amivel lehet egyetérteni vagy vitázni, vele úszni vagy ellenkezni. De ez a könyved merőben más lélektani szituációt, író-olvasó relációt teremt: aki olvassa, a Te fejedben bolyong, minden distancia nélkül. Hát ez is lehetséges? Sejtelmem sem volt róla. Félelmetes. – Ez teljesen független attól, hogy a benne mondottakkal egyetért-e az olvasó; de ha vitázik vagy ellenkezik, olyasféle, ahogy önmagával is gyakran összeütközésbe jut. Könyvedben csak úgy lehet járni-kelni, mint valaki lakásában.” Weöres Sándor köszöntö meg ezekkel a szavakkal Németh Lászlónak *A kísérletező embert*, 1964 januárjában. De ennél pontosabban nem lehet visszaadni azt az élményt sem, amelyet a *Németh László élete levelekben* kötetének olvasója átél, ha nem csupán kutatóként keres valamit a több ezer levél valamelyikében, hanem átengedi magát a szövegeknek, a helyzeteknek, járva-kelve az *Iszony*, *A minőség forradalma*, a *Galilei* írójának mindenkori lakásában. Sőt ennél bonyolultabb az élmény, mert ebbe a lakásba (ezekbe a lakásokba) azoknak a fejét is bele lehet képzelni, akik fél évszázad során szükségesnek érezték a maguk gondolatait – levelek és könyvek formájában – eljuttatni Németh Lászlóhoz, tőle persze választ is várva. Második lányának, Magdának panaszolja (1966 elején): „Végül a naponta érkező levelek – szabályos örültek, jól-rosszul leplezettek, gratulálók, kézirat-küldők stb.” (A levél nem található a nagy gyűjteményben, ez a *Levelek Magdához* 1988-as kötet 169. darabja.) Egyik író társnak (Jobbágy Károlynak) pedig így fakad ki: „...hiszed, vagy sem: naponta több időt fordítok levélírára (legalábbis mostanában), mint például harminc év óta készülő regényem, az *Irgalom* befejezésére. Ha Jókainak állítólag az egész ország segített, hogy regényeit megírhasa, engem – mintha összeesküdtek volna – az egész ország akadályoz. Ki az elrekvirált házát akarja visszaszereztetni, ki a fordításairól íratna esszét, hogy bizonyos jutalmat megkapjon, ki az öt gyerekére hivatkozva (melyből kettő igaz) csikar ki interjút belőlem.” Az általános panasz után tulajdonképpen megköveti a levél címzettjét: „A küldött könyvet persze akkor is meg illik köszönni.” És mivel Németh László tartja magát ehhez az illemhez, sűrűsödnek a felhők, hígulnak a szövegek: az élete utolsó húsz évéből fennmaradt, hozzá írt levelek némelyike – a *Németh László élete levelekben* négy kötetének részeként – csak mint kor- és kórtörténeti adalék érdemes az elolvasásra.

A döntő természetesen az, ami a Németh László-életmű tartozéka, „a Te fejedben bolyong, minden distancia nélkül” értelmében. A nagy vállalkozások korának lelkesültsége és hasonlóan nagy kiábrándultságok eluralkodása, időről időre. Tizenhét évesen „Egy ifjú, aki fölmege az Olymposra, hogy megnézzé, lagnak-e ott istenek.” Tizennégy évvel később, a *Tanura* készülve, Gulyás Pálnak vallja, nem kis önbizalommal: „...én vagyok a magyar ifjúság: vagyis annak, ami bennem lefolyik, le kell folynia még nagyon sok fiatal emberben. (...) Ma már meg merem fordítani, követelménnyé merem fordítani ezt a csodálatos hasonlóságot: a magyar ifjúságnak, ha becsülettel akar helytállni, bizonyos fokig hasonlítani kell hozzám, ha egyébben nem: szellemi magatartásban, a magatartás etikájában.” Kevéssel előbb még a teljes elhallgatást fontolgatta, most 1932

júniusában, az optimizmus és pesszimizmus harcol benne: „Mit várhatok most? Az inkvizíció modern eszközei hihetetlen változatosak. S ha ezt bírom is, kommunizmus, hitlerizmus, Bethlen s még mi nem lóg a levegőben! Te is »üldözési mániáról« beszélsz, s ezért nem ismétlem előtted, hogy nyíltan és burkoltan hányan ígértek nekem akasztófát. Ha az életem túlságosan kedves volna, bizonyára nem indítanám meg ezt a folyóiratot, viszont ha egyáltalán nem volna kedves, akkor sem.” A folyóirat végleges címét keresve pedig, újabb vallomás következik: „Vélemény, Kortárs, Szemtanú vagy egyszerűen Tanú, hisz elég kevesen tudják, hogy a tanú görögül mártírt jelent.” Egész életét – egész levelezését (a lányainak szóló leveleket csakúgy, mint a barátokhoz, tanítványokhoz címzettet) – végigkíséri e mondatba sűrített, tudattá fejlődött érzés: „A jó nem ér hozzám; a rossz megkeres.” (Történetesen Kristó Nagy Istvánt részesíti a keserű felismerésben.)

Az életmű önmeghatározását ugyancsak megtaláljuk a levelekben. Pályavégi összegzésként idézhető (a Veress Dánielhez írt sajkodi, 1969. júniusi hosszú levélből) „az érdeklődés vándorlása” csakúgy, mint az életcélként kitűzött világirodalmi kiegyenlítés; mémethlászloi fogalmazásban: „hogy az oroszok, skandinávok után a magyar irodalom is belépjen a világirodalom vándorló erdőégsébe”. A bartóki törekvést említi párhuzamként a maga kísérletének magyarázatában, Trianonhoz kapcsolva a magyar irodalom világirodalomba emelésének vágyát: „S nem menthető-e, ha a trianoni országdarabolás után a történelemtanár fia is erre keresi a beléoltott patriotizmus revánsát.” És tovább: „Mondjuk azt, ami igaz, hogy a világirodalom az új világcivilizáció feladatait vállaló irodalom – tehát megcsinálendő valami, melyet a bartóki modell, vagy ha úgy tetszik, Minőség-isten kultuszaként kezdünk el szemlélni, szervezni”. Idegen ettől a fel fogástól a divat, „a világirodalmi klubtagság” elfogadása. (Külön kitér a sznobizmus, a „művészetté fejlesztett hangulatszinálás” következményeire.) A divatot, a tapsot nemzeti irodalmi viszonylatban, saját személyére vonatkoztatva sem becsüli. 1963-as levélfogalmazásban (Jobbágy Károlyhoz címezve): „Az előadó-emelvényekről írsz, amelyek előtt tapsoltatok. Én semmit sem utáltam úgy, mint azokat az emelvényeket. Csak Móricz Zsigmond kedvéért léptem rájuk, hogy őneki segítsék, s mert időnként elhitették velem, hogy ott kell a hazát megmenteni. Az úgynevezett ifjúsággal is tisztában voltam, már a *Villámfény*nél idejében. (...) S nem is csalódtam bennük; ők csalódtak bennem nemzedékről nemzedékre; ezzel bizonyították az érettségüket. Ha valakinek nem tartozom hálával, hát a közben megöszült fiatal íróknak s literátoroknak nem. Ami lettem, az ő közegellenállásukkal szemben lettem.”

Nem a hála oldaláról tehát, hanem a letagadhatatlan tények közelítésével szólunk egy külön-adóról is, amely végigkíséri Németh László útját, Nagybányától a Farkasréti temetőig. Sepsiszentgyörgyi elkötelezett hívét, tanítványát, Veress Dánielt nyugtatgatja 1962 júliusában, ezekkel a szavakkal: „Te az Én Magyar Atlaszom egyik alakja vagy (félíg szín – félíg – bogáncsos kórkép is, hiszen mind csomorkányiak vagyunk); azontúl Benned rovom az erdélyi adómat, melyet ifjúságom óta lelkiismeretesen fizetek.” Ezt az „erdélyi adót” érdemes, ha csak néhány utalás erejéig is, a levelekből kimutatni. Bizonyára az Áprily Lajosnak „mint erdélyi vezéríró”-nak 1928 márciusában Budapestről Kolozsvárra küldött Németh László-levéllal kell kezdeni e vizsgálódást. A *Napkelet* irodalmi pályázatának selejtezésével megbízott fiatal író-kritikus kéri Áprily segítségét, népszerűsítse az erdélyi fiatalok körében a pályázatot. Fontos a kéréshez fűzött magyarázat (magyarázkodás): „Az erdélyi fiatalokra különösképp számítottok, bár nem vagyok az erdélyi irodalom fanatikusa, sőt egyáltalán nem ismerek erdélyi, csak magyar irodalmat. Számítottok, mert tudom, hogy Önöket – a sors paradox – kevesebb külső és belső gátlás

akadályozza, mint minket, akik a klikkszemponthoz ránk erőszakoló ellenirodalmi áram s a Jaj-ezt-sem-szabad mimózaság undora ellenében akarjuk az új igazságainkat elrebegni. A nagy szerencsétlenség, azzal, hogy rossz üzletté tette, féregtelenítette az Önök irodalmát. Nem gátfutás az érvényesülés, s nem önnön lelkiismeretük átugrása a gát. Épp ezért vagyok kíváncsi az erdélyi fiatalokra: van-e sok Tamási és Bartalis köztük?” Szeretne közvetlen kapcsolatba kerülni Tamási Áronnal. Ehhez a kéréséhez kapcsolja általánosabb irodalmi-irodalompolitikai, sőt politikainak mondható igényét, kérdés formájába öltöztetve egy demokratikus összefogás lehetőségének felvillantását: „Nincs mód rá, hogy az erdélyi írók s az ideát fuldokló fiatalok olyan táborba verődjenek, amely lassan magába szippantaná a nem író intelligencia demokrata, de magyar elemeit, s irányítója lehetne a középosztályra özönlő paraszt és munkás fiúknak? Úgy érzem, Önöknek kellene kezdeni. Nem mert erdélyiek, hanem mert – horribile dictu – hatalmasabbak.”

Hatalmasabbak? Hogy miként alakult Németh László véleménye ebben a tekintetben, arról a *Protestáns Szemlének* írt bírálataitól a *Magyarok Romániában* cím alatt rögzített úti tapasztalatain át a *Korunk*-beli vitákig sok minden kellene figyelembe venni (sajnos, ez utóbbinak, Németh László és Gaál Gábor a *Korunk* kérdéskörnek levelezési nyomai nem kerültek elő, külön kellene viszont foglalkozni a stószai kapcsolattal, Fábry Zoltánhoz fűződő barátságával). Tamási Áron bizonyára a „hatalmasok” között maradt meg Németh számára. Ennek bár nem esztétikai jellegű, igen fontos dokumentuma az 1956. november 26-i levele – a bizalom és az együttgondolkodás életbevágóan jelentős bizonyítéka. Az Írószövetség és 1956, Németh László erkölcsi magatartása és a politikai hatalom megítéléséhez alighanem nélkülözhetetlen ez az öt pontba foglalt szöveg.

A Németh Lászlót megszólító egykori erdélyiek és az íróból különböző válaszokat kiváltók sorában talán a legsűrűbben előforduló név e levélgyűjteményben a rádiószerkesztő és irodalomtörténész Fodor Ilonáé. Valamiképpen az ő levélváltásai is részét képezik az „erdélyi adónak”, minthogy a levelek a Bolyaiak öröksége, a megírandó Bolyai-dráma körül keringenek. A Németh László említette adó igazi begyűjtője azonban a mindvégig Erdélyben élő Veress Dániel; ő maga Németh László adója, már csak a másfél évtizedet összefogó oda-vissza leveleknek hála. Kettejük levelező kapcsolata senki máséval nem hasonlítható; nem csupán és nem is elsősorban a mennyiség (főként a Szentgyörgyről érkező levelek száma és terjedelme), hanem a helyzet specifikuma, a „kisebbségben” mély megélése üt át a sok személyes, családi mozzanatot is tartalmazó szövegeken. Ez a szinte kötetnyi levél őrzi az 1970. februári erdélyi út előkészületeit is, a marosvásárhelyi, a sepsiszentgyörgyi és a nagyváradai találkozásokat – és a ritka örömet, amelyre hazaérkezve is szívesen emlékezik vissza, felhőtlenül, az ünnepektől. Most a taps sem zavarta, a szeretetet és a tiszteletet érezte ki belőle Németh László – azt, amire tulajdonképpen mindig vágyott. „...ha a fáradtság leperreg rólunk, csak annál jobban tündöklök vendéglátóink szeretete, figyelve.” A *tündöklök* szó ebben a levélszövegben többet elmond, mint a köszönet egésze. Ha csak átmenetileg is, rövid időre, az 1928-ban Áprilynak küldött levélben fölvetett szövetség mintha megvalósult volna. Túl későn persze, mégis az irodalomtörténeti emlékezetbe illeszthetően.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

„A prózába vagyok száműzve”

Beszélgetés Németh Ágnessel és Lakatos Istvánnal

Németh László 1932-ben egyik, Gulyás Pálhoz szóló levelében írja: 20-25 számot akarok még a Tanuból kiadni, sajtó alá rendezni megelőző kritikáimat, három regényemet és színdarabomat. Kikerekíteni a verseskötetemet, s a legfontosabb: megírni életrajzomat. Sikerült-e az a szándék, hogy kikerekítse verseskötetét?

Lakatos István: Az kétségtelen, hogy Németh László költőnek indult, és nagy bánata volt, hogy ebből a költővé válásból nem lett semmi. Már az induló éveiben is sokat foglalkozott a költészet kérdéseivel, erről tanúskodnak egy Oszoly nevű osztálytársához írott levelek is. De hogy mennyire szeretett volna költővé lenni, sok más is igazolja, például a betegsége. 1971 után, amikor a hipertónia-betegség következtében féloldali látóterét elvesztette, sőt átmenetileg az írás-olvasás képességét is, és miután Juhász professzor úgy látta, hogy e képességek visszanyerése után várható állapotának általános javulása is, Németh László naponta végzett vékony füzetekbe írásgyakorlatokat, és ezek között lépten-nyomon előbukkannak megírt versek vagy verspróbálkozások. Az egyik ilyen gyakorlat során írta le a következő vallomást: „Tegnap (?) írtam egy verset. Rövid vers volt, alig két versszak. De ezen is több órát dolgoztam. Úgy látszik most már egyre nehezebben megy a versírás. A prózába vagyok száműzve. A versszakok egyre nehezen jutnak a nyelvemre. Pedig az volt a boldog korszak, amikor még aránylag könnyen írtam a verset. Ella megkereste két versemet, amelyeket én már elfelejtettem, de még ’22–’23-ban írtam. Csodálkozom, hogy milyen szép. Kár, hogy az akkoriban írt verseim nagy része elveszett, amit meg most írok rövid és szinte csak a kezdő betűkig terjed. Ha ezeket a verseket megfejtjük – és ez nem könnyű, hiszen az írása egyre rosszabb lett, egyre kevésbé olvasható –, kiderül, hogy a lelke mélyén változatlanul él benne az a szándék és akarat, hogy a verseiben is alkosson olyat, amely maradandó lesz. Nagyon érdekes egyik beírása, melyet akkor végzett el, amikor a *Széchenyi* című drámáját hallgatta a rádióban. 1973 februárjában írta egyik gyakorlófüzetbe a következő verset, csak az első két strófája olvasható el, a harmadik már olvashatatlan és értelmezhetetlen. A fáradtság és a figyelem lankadása következtében ezeknek az oldalaknak csak a kétharmadán olvasható az írása. Ez a vers így szól:

*Be van fejezve a darab.
Ki írta? Félve mondom: én,
Ha rossz és elvetendő is,
De büszkén vallom: az enyém.
Nem mutatom meg senkinek se,
Elég az, amit eddig adott.
Rég feléledt erőik folynak,
S azt érzem, hogy költő vagyok.*

Tizennyolc évesen azt írta Oszoly Kálmánnak, hogy el kell temetni a verseit, mint az

óvilágot, a beteges érzékenységet is, nincs helye a melankóliának, nincs helye a könnynek, „nem szabad könnyeken át imádni a magunk állította bálványokat, tiszta, szent tüzek kellene. A líra legyen újból a kor lelke. A tizennyolc éves fiatalember által eldobott lanthoz mégis mindig visszatért.

Németh Ágnes: Az biztos, hogy mindig költő szeretett volna lenni. Amikor a Nyugat novellapályázatát megnyerte, versekkel is megpróbálkozott, de négy-öt hónap után csak a *Mezőföldi táj* jelent meg. Nem volt nagy sikere a versekkel. A Válasz indításakor is elküldött Fülep Lajosnak egy halom verset, de szigorú bírálatot kapott, azt, hogy ezeknek a verseknek semmi közük sincs a lírához. A levelei rendezése során viszont megtapasztaltam, hogy ha egy költőnek írt, például Fodor Andrásnak, akkor sokkal gondosabban írt, mint ha prózaírónak vagy barátának írt. Nem véletlen az sem, hogy a barátai is költők voltak: Gulyás Pál, Pilinszky János, Fodor András és természetesen Illyés Gyula sokat jelentett neki. Már nagybetegen, 1972-ben írta a következő sorokat Illyés Gyulának 70. születésnapjára: „Ezt a gyenge verset küldöm Illyés Gyulának tisztelem jeléül 1972. IX. hó 14-én.

*Szerettem az igazságot,
Az igazságot, mely éget, perzsel,
S arról jön, honnét a vad szeleknek
Tisztító lángja fellobog.
Szerettem a nyugtalanság
Tisztító lángját, melyben az ember
Őseihez visszatér.
Nem bírom a tehetetlen
Füstölgő gőzt, mely lekonyul,
S ott, hol égnie kellene,
Hazugul a föld fölé borul.*

Egy verses drámája, a Sámson meg is jelent, sőt operaváltozat is készült belőle. Több ilyen próbálkozása is lehetett?

N. Á.: Nemrégem megtaláltam egy 1926-ban írt hétfelvonásos verses drámáját. A *Homályból homályba* című kötetébe viszont felvette a verseit, mert úgy érezte, hogy ezek nagyon szorosan hozzátartoznak az életéhez.

Ugyanilyen szorosan kapcsolódnak Németh László életművéhez a levelek, amelyekből egy jelentős részt nemrégiben rendezett sajtó alá Németh Ágnes. Az életműnek mely oldalát, vonulatát dokumentálja legplasztikusabban ez a többkötetnyi levél?

N. Á.: A '93-ban megjelent első kötet és a 2000-ben kiadott három kötet majd négyezer levelet tartalmaz, ennek ellenére nem teljes. Ugyanis az ostrom alatt házunkkal együtt levelei is elpusztultak, a költőzködések alatt is sok elkallódott, emellett édesapám nem is őrizte meg a leveleit. Néha még el is égette azokat, nehogy az írójának baja legyen abból, hogy kapcsolatban állt vele. Én sem tudtam minden levelezőtársát elérni, a családi levelekből pedig szándékosan csak néhányat tettem bele, és nem tartalmazza a kiadvány a kötetben már megjelent leveleket sem.

A hiányok ellenére azt mondhatom, hogy ez a regényfolyam jól fedi a kötet címét: Németh László életét levelezésén keresztül valóban megismerheti az olvasó.

Hogy melyik vonulatát emeli ki legplasztikusabban, így erre nem tudok válaszolni, hisz ő életrajzában, naplóiban élete jelentős eseményeit külön is megörökítette, ezek – természetesen – a levelezésekben is szerepelnek. Inkább azt mondanám el, hogy számomra milyen meglepetést jelentett a levelek megismerése.

Az első meglepetést fiatalkori levelei okozták. Nagy szerencsémre 17–18 éves korában a betegség, a szénszünet, a kommün miatt Németh László sokat vendégeskedett édesapja mezőszilasi családjánál, akik ezzel is segíteni akarták a háború alatt családfő nélkül maradt családot, s onnan intenzív levelezésben volt gimnáziumi barátjával, Oszoly Kálmánnal, aki meg is őrizte a leveleit. Ezekből a levelekből nemcsak azt ismerhetjük meg, hogy édesapám milyen komolyan készült az írói pályára, de beszámolt barátjának olvasmányairól, elküldte neki verseit, verses drámáját, és megismerhetjük gondolatait is. Egy 1919-es levélből idézek:

„Rengeteg keserűséget hoznak az utóbbi napok. Oda az ország, és én most kezdem érezni, mit jelent Európa utolsó rabszolgája országában élni. (...)

Nem tudom, mi a terved: maradsz vagy mész? Én főntartom ígéretemet, megyek professzornak, és ha nem lesz szükség professzorra, nevelősködöm, körmölök, és ha nem lesz szükség írnokokra, beállok gyári munkásnak. Mindegy. Mindegy. Ettől a rög-től nem válok meg semmiért. Csinálok, amennyit lehet; csinálom jól, rosszul, dolgozok, de itt élek, és magyar búzán élek. Most még jobban szeretem az én nyelvemet, Petőfi, Arany, Ady nyelvét, mint valaha, mert épp az én népem lesz az egyetlen nép, amely csak a nyelvében élhet. Én az utamon maradok.”

Hát bizony ez a hangvétel a mai fülnek egy kicsit patetikus. De ebben a levélben nem is ez az érdekes, hanem hogy a 18 éves fiú gondolkozásában megvannak későbbi gondolatainak a csírái: aggodás az országért, a magyar irodalomért, nyelvünkért, helyzetünkért a világban, és a végén a fogadalom, hogy egész életében ezért az országért fog dolgozni.

Korrajz vagy életrajz ez a levelezés-gyűjtemény?

N. Á.: A levelek alapján megismerhetjük Németh László életének és korának történetét, mert valójában ebből a sok levélből egy korrajz áll össze. Én tartalmuk szerint három csoportba sorolom a leveleket: (politikai) ügyek, barátok, olvasók.

Az első vonulata a könyvnek az ügyek: a művek megírásának, megjelenésének, kritikáinak története. Hogy csak néhány példát említsek: a *Petőfi Mezőberényben* című dráma megírása, megjelenése és utána a támadások, a háromszor betiltott *Galilei*-dráma pere, a *Magyar műhely* című tanulmánykötet, ami eredeti formájában soha nem jelenhetett meg, a *Széchenyi*-dráma betiltása, a *Ha én miniszter lennék* című tanulmánya, amelyik csak huszonnégy évvel megírása után jelenhetett meg, és persze az egyértelműen politikai viták: a népi írókról szóló állásfoglalás ügyében, vagy a Kádár–Németh levélváltás Bibó István megveretése kapcsán. Ezek az ügyek azonban kisebb-nagyobb mértékben, de mind ismertek voltak.

A második vonulata a könyvnek barátságainak, kapcsolatainak a története. A barátok a magyar irodalom jelei: Illyés, Illés Endre, Pilinszky, Veres Péter, Fodor András, Vekerdi László, a szlovákiai Fábry Zoltán, az erdélyi Veress Dániel, az újvidéki Herceg János, valamint vásárhelyi tanártársai, „a Sándorok”: Sipka Sándorék, Mátyás Sándor,

„a Ferik”: Grezsa Ferenc, Földesi Ferenc, – mind elfoglalt, komoly emberek, akik nem sajnálták az időt, mint ahogy édesapám sem, évekig ápolták kapcsolatukat, megosztották gondjaikat, segítették egymást bajaikban, részt vettek egymás örömeiben, sikereikben. Nem szégyellték érzelmeiket, számos „romantikus” színezetű levél is található köteikben.

S végül a harmadik rétege a könyvnek: az olvasói levelek. Az olvasók a '60-as években (s titkon remélem még, hogy még most is) nem csak esztétikai élményt vártak az íróktól, hanem tanácsot, útmutatást, példát, hitük megerősítését abban, hogy életük nem felesleges, nem elhibázott. Édesapám 1962-től a *Ha én miniszter lennék* című tanulmány elhallgatása óta tudta, hogy a létező szocializmus nem javítható; hiszen tanácsait nemhogy megvalósítani nem akarták, de még egy eldugott folyóiratban sem merték megjelentetni.

Ez az ő életében korszakváltást jelentett. Visszahúzódott a politikai jellegű kérdésektől, s minden figyelmét az egyes emberre irányította. A „hogyan élünk” egész életén végighúzódt, de ettől kezdve írásainak központi kérdésévé vált. Minden olvasói levélre válaszolt, néha egy egész művel is. Így keletkezett például a *Semmelweis*-dráma, *A két Bolyai*, a *Levél egy negyedéveshez*, a *Levél Olaszországba*, majd a százoldalas *A „vallásos” nevelésről* című tanulmány. Évekig tartja a lelket középiskolásokban, pedagógusokban, vidéki tiszteletesekben, háziasszonyokban, anyákban, külföldön élő magyarokban. Minden hozzá érkezett kérdésre igyekezett választ adni. S ezekből a kérdés-feleletekből kibontakozik egy korrajz, amiből a levelek olvasói nemcsak azt tudják meg, hogy élt egy magyar író, hanem azt is, hogy milyen gondokkal küszködött a magyar társadalom a Kádár-korszakban.

És milyenek voltak ezek az olvasók, milyen fontos volt nekik az irodalom! Például a Görgeyről szóló *Áruló* című dráma bemutatója után legalább tíz olvasói levél maradt fenn, de valószínűleg többet is kapott. Reagált a darabra Károlyi Mihálynétól kezdve a még Görgey térdén lovagoló idős Lieberman Tódorig számos ember. Voltak, akik dicsérték, mások a dicséret mellett megjegyezték, hogy azért egy magyar tábornokot is szerepeltethetett volna, volt, aki plágiummal vádolta, mert ő is írt hasonló felfogásban egy *Áruló* című könyvet, s megszólaltak Görgey rokonai is.

Nekem a kedves levelem mégis egy szegedi olvasójáé, aki a *Mai témák* című kötet pesszimista előszavának hatására írt egy levelet Németh Lászlónak: „Sokan tiszteljük, szeretjük, rossz olvasni, hogy csüggedt: hallgassa meg egy olvasóját.” S a levélben leírja, hogy az ő számára mit jelentenek Németh László munkái. A levél végére még odaírta: nem vár választ, de ha ez a levél egy kis örömet okozott, akkor elérte célját.

Ha a végén röviden kell a feltett kérdésre válaszolnom, azt mondhatom: az életművet a levelek sokszor közelebb hozzák, mivel Németh László gyakran leírja a művek keletkezéstörténetét, kétségeit saját tehetségében, a harcokat, amelyek egy-egy megjelenést, színpadra állítást kísérték.

Ami számomra teljesen új volt, hogy megismerhettem édesapám életének rejtett titkait, fiatalkorát, azt, hogy hogyan képezte magát, hogyan kötődött hazájához, mik voltak a fontos pontok életében, s ezek hogyan tükröződtek későbbi barátságaiban, olvasóival való kapcsolatában.

Lakatos István megírta – többek között – Németh László életrajzi kronológiáját is. Melyik volt az a néhány legfontosabb állomás, amelyik az író befolyásolta, alakította?

L. I.: Köztudomású, hogy Németh László tanulmányírói tevékenységét eléje helyezte regény- és drámaírói munkásságának. Nem egyszer nyilvánította ki, hogy regény- vagy drámakötetei helyett szívesebben látná tanulmányainak megjelenését.

A magyarságot és a minőségeszményt szolgáló tanulmányírói munkásságának két olyan krízispontja volt, amikor a kudarként megélt események a szépirodalom felé terelték. Az első a múlt század harmincas éveinek közepén, a Tanu-korszak végén következett be, amikor a beígért reformok elmaradása miatt vesztette el reményeit. A másik nagy csalódása 1962-ben következett be, amikor a *Ha én miniszter lennék* című nagy tanulmányának elutasítása bebizonyította előtte, hogy a deklarált szocializmus nem javítható meg. A publikálást be kívánta szüntetni, már csak magának akart írni, amint arra naplójában is utalt.

„Pályám nyilván befejeződött.” – írta 1969-ben, 15 évvel a hipertónia felfedezése után. A családtag és orvos Lakatos István, aki szoros közelségben nyomon követte az író életének utolsó évtizedeit, tanúja volt a bekövetkező katasztrófának is. Hogyan tudta az orvos-Németh László betegsége pontos ismeretében folytatni az író-Németh László szellemi életformáját?

L. I.: Életének, írói tevékenységének, egészségi okok miatt két fordulópontja volt, az 1969-es és az 1971-es évek. 1969 júniusában a hipertónia következtében elhatalmasodó érelmeszesedés miatt hirtelen az agyi vérrellátás elégtelensége lépett fel. A tüneteket a környezete is csak átmenetinek minősítette, és ezek elmúltával egészségesnek tekintették újra. Azonban Németh László szeptember folyamán írt két levele is igazolja, hogy a tőle kért írások már meghaladják erejét, és egy gyengének tartott műsorfüzet szövegével kapcsolatban is ezt írta: „Ennyi telt tőlem...” Az írásban már nem lelte örömet, súlyos tehernek minősítette. A társaságban hallgataggá vált, mert úgy érezte, hogy nem tudja már jól kifejezni magát.

1972. február 22-én egészségi állapotában döntő változás következett be: féloldali látótér kiesés, az írás- és olvasáskészség zavara lépett fel az általános rossz állapot mellett. A klinikai ápolás elsődleges célja e készségek gyakorlással történő visszaállítása volt, amitől állapotának javulását várták. A kezdeti nehézségek után, amelyeken az állandóan mellette tartózkodó feleségének szívóssága segítette át, másfél hét alatt az íráskészség nagyobb mértékben, az olvasásé kevésbé visszatért.

Megindító az a kitartás és igyekezet, amivel Németh László több mint négy éven át naponta végezte az egy irkaoldalnyi írásgyakorlását. Ezek közül a gyakorlófüzetek közül ma is több rendelkezésre áll, és áttanulmányozásuk igazolja, hogy az erőfeszítés nem volt hiábavaló: Németh László szellemi életében sokáig nem következett be a joggal várt szellemi leépülés. A naponta írt oldalakon a mindennapi élmények megörökítése mellett írotársairól, a magyarság problémáiról, a családi ünnepekről, az életrajzi adatokról és másokról is olyan frappáns, rövid esszék tűnnek elő időnként, amelyek arról tanúskodnak, hogy írójuk szókinccse, fogalmazási fordulatai, kifejező készsége megmaradtak, ha az agy asszociációs pályáinak részleges sérülése úgynevezett tárgy- és szimbólum-agnóziát tartott is fenn. Az előbbi a tárgyak és személyek látás útján való felismerését, a szimbólum-agnózia az olvasáskészség teljes visszatérését akadályozta.

A halála előtti utolsó hetek beigazolták Németh László közel húsz év előtti félelmét: végül is gyakorlatilag vakon halt meg.

Novotny Tihamér

Még mindig, kétszarvú szillogizmus és egyszarvú enklitika

Azaz: axiómák a még mindig BORGÓ (György Csaba) művészetének megértéséhez*

Mottók: „...amíg itt alszunk, ott meg ébren vagyunk, és így minden ember két ember.” (...). „Tlön legrégibb vidékein nem ritka az elveszett tárgyak megkettőzése.” (J. L. Borges: *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*) „...Salomét Dunsztán alakította egy tó partján, tó partján pedig azért, mert táncfigurái tükröződtek a zöld medencében, és így a legszemléltetőbben tudta bemutatni a zenei témák szimpla megfordítását, rák-megfordítását és a rák-megfordítás újra szimpla megfordítását. A tó másik oldalán hallgatók és hallgatónok kottákat, grafikon alakú vonalakat, kardiogram-koreográfiákat jegyezgettek öleiken szétterülő nyilakkal, de mindez nagyon nehezen ment...” (Szentkuthy Miklós: Dunsztán [924–988], Vita [Szentéletrajz]).

Borgó György Csaba eddigi életútját egy jellegzetes sorsú kelet-közép-európai művésznemzedék tipikus megtestesüléseként tarthatjuk számon. 1950-ben született Marosvásárhelyen, s ugyanitt a Bolyai Farkas Középiskolában érettségizett. „*Ha van valami, amire elfogulatlanul büszke lehetek: ez az.*” – írja önvallomásában. Ma Magyarországon, közelebből Százhalombattán él. A helyválasztás valószínűleg nem pusztán egzisztenciális kérdésként vetődött fel nála: tudniillik, saját bevallása szerint is az itteni vaskori „tumuluszok” az ottani, azaz a marosvásárhelyi „hármashalmokat” idézik fel emlékeztében, a régi Marosvásárhelyi Műhely, azaz a MAMŰ csoport tájművészeti akcióinak és „szecesszióinak” kedvelt színterét, közismertebb szóhasználattal a Vizeshalmokat.

A tőzgyökös magyar nyelvterületről származó, tehát eredetét tekintve Erdélyben megfogalmazódó, kiteljesedését azonban szétszórtságában megteremtő neoavantgárd csoport sokféle érdeklődést mutató művei meglepő formabontó és formateremtő képességről és anyagszemléletről, valamint újtószellemről tanúskodtak. Egyszerre volt jelen bennük a hagyományos és középszerű művészeti formáktól, maníroktól és megoldásoktól radikálisan eltávolodó, úttörő művészeti magatartás és a misztikus-mitikus, paravallásos, tájművészeti, néprajzi-népeleti, mindennapi-hétköznapi, viselkedés-lélektani-szociológiai, társadalmi-történelmi hagyományokra épülő újtradicionalista, „transsylvania” tranzavantgárd állapot. Európa keleti felének egyik sajátossága, hogy az úgynevezett modern neoavantgárd stílusirányzatok és expanzionista formabontó törekvések, sőt újabban a posztmodern eklektika is, még találkoztak és találkoznak az élő folklór hagyományaival. Páratlan lehetőség volt ez az úgynevezett „bartóki program” újbóli felkarolására és különös megvalósítására. Borgó György Csabáról azonban tudnunk kell, hogy nem cselekvőleg, inkább barátilag kapcsolódott a MAMŰ valamikori experimentális-expanzionista, akcionista programjaiba. Művészetét tekintve ő inkább „magányos futó” volt, és úgy tűnik, ma is az –, s talán nem keveredünk ellentmondásba, ha azt állítjuk,

* Borgó (György Csaba) kiállítása 2001. augusztusában volt látható a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban.

emellett aktív szervező. Ezt két tény is bizonyítja. Az egyik az, hogy a MAMŰ csoportnak az úgynevezett Vízeshalmokon végrehajtott 1983-as önfelszámoló-dokumentumelégítő tájművészeti akciója után, 1986-os eljöveteleig, leginkább ő szervezte az otthon maradtak kiállításait. A másik pedig, hogy 1992-ben összehozta a Túlso P'art nevezett, sokoldalú képzőművészeti csoportot, amely most is működik.

Szóval, Borgó volt „profi” birkózó, úszó, atléta, testnevelési főiskolás, református teológiai hallgató, mészáros, korongozó, modell egy művészeti népfőiskolán, autodidakta rajzoló, majd főiskolát végzett festő és tanár, önkéntes tejkihordó, rakodómunkás, irodista, lószőrbegyűjtő ügynök, suszter, alkalmi favágó és ki tudja még mi más (!), s hovatovább kosárlabda-szeretetéről és a vallomásszerűen űzött írói vállalkozásairól sem szabad megfeledkezni. „*Az élet olyan, mint egy fürdőkád, amelybe elfelejtettek lefolyót szerelni.*” – olvashattuk 1985-ben, Borgó enyhén szólva különös és ekkor talán még érthetetlennek is tetsző (!), ámde humoros „költői hitvallását” a Vajda Lajos Stúdió Pince Galériájában megrendezett, Magyarországon még csak (hiszen Romániában már ismerték őt) bemutatkozó jellegű kiállításán egy kis táblára írva, pont a lépcsőlejárattal szemben alkalmatlankodó téglaszlopra erősítve. A tárlatlátogatónak tehát nem volt más választása: szemének egyszerűen fönn kellett akadnia a kifüggesztett jelmondaton. De ki gondolta volna – hiszen ennek a feladványszerű metaforának ma is több megfejtése lehetséges –, hogy ez a kijelentés a jó értelemben vett művészi teljesítmény túlsordulására is vonatkozhat?! Mert bizony Borgó azóta sem zárta el a csapot, s csakúgy dől belőle a képkáprázatok ezer jelet hagyó újabb ezre! Fogalmazhatnánk úgy is, szapora varázslat az övé, ahol az alkotói fantázia, mint az élet misztériumának kiapadhatatlanul feltörő forrása, amely mintegy a lelki önmaga kiadásának megtermékenyültségében, s egyszerűen a saját szellemi mámorának felbuzgó kútjaként szaporítja képi világának burjánzó lényeit, leginkább egy olyan alaptörvény szerint, amit szimmetriaelvnek nevezhetünk.

A világ alapján véve tükörszimmetrikus – mondják a fizikusok. A szimmetria magának az üres térhelyzetnek a tulajdonsága. A (víz)tükör például üres térhelyzetet eredményez. Ha tehát a horizontális tükröződést 90 °-kal elforgatjuk egy kétoldali (egyből a kettőbe és kettőből az egybe mozgó), játékos szimmetriát kaphatunk. Nem lehet véletlen tehát, hogy Borgó [„háborgó” alias György Csaba, s ennek az előnévnek talán még több olvasata is lehetséges] Romániából történő áttelepedése előtt egyik kedvenc tartózkodási helye a marosvásárhelyi „Cementlapoknál” azaz a Bernády György-féle duzzasztómű Maros-partján volt. Itt azonban rögtön segítségünkre siet egy szemléletes fikció, amely a szóban forgó szubjektív „borgóízmust” stílszerűen szemlélteti. Tegyük fel tehát, hogy újra ott vagyunk a „Cementlapoknál”, nemcsak Borgó, de a szétrebbent „mamúsok”, a Vízeshalmok melletti másik, szintén közkedvelt kirándulóhelyén, az egykori legendák és anekdoták közismert színterén.

Előttünk csillog a megduzzasztott folyó tükörsima felülete: *„Tőle jobbra is, balra is egy-egy fa – mindkettő ágainak tükörképe ott látható a víz felszínén. Különös: mennyire hasonlítanak egymáshoz! A fák, az ágak és a levelek, amelyek a víz felületén tükröződnek vissza, megdöbbenően egyformák. És amíg ezen a szokatlan jelenségen csodálkozunk, a jobb oldali ligetből egy vadász lép ki. De mi az? Egyidejűleg a bal oldali ligetből is kilép egy vadász; mindkettő ugyanolyan ruhát visel, úgy hasonlítanak egymásra, mint két vízcsepp; mintha mindketten parancsszóra mozdognának, minden mozdulatot pontosan egyszerre végeznek. Még mielőtt elképedésünkől magunkhoz térnénk, szárnyak csattogása hallatszik, és a nádasból két*

vadkacsa reppen fel. Ugyanabban a pillanatban emeli fel mindkét vadász a fegyverét, egyszerre céloznak, majd eldörren a lövés. A két vadász mozdulatai olyan pontosan esnek egybe, hogy a két lövés egynek hallatszik. De mi történt a vadkacsákkal? Odanézőnk, és... és elálmélkodásunkra meglátjuk a magyarázatot: a táj közepén egy hatalmas tükör magasodik, felső szegélye egészen a felhőig ér, oldalt pedig a látóhatár széléig húzódik. (Nyikolaj Sejkov: Élet és szimmetria, Gondolat, Bp., 1987.)

– „NARCISSUSNAK [TEHÁT] MINDJÁRT TÉMÁJA IS VAN, ÖNMAGÁT FOGJA FESTENI. ÍGY FÜGGETLENNÉ VÁLIK A TÜKÖRTŐL. KÉSŐBB AZTÁN AZ EREDETI LÁTVÁNYHELYÉT ELFOGLALHATJA BÁRMILYEN MÁS, TÖBBÉ-KEVÉSBÉ KÁPRÁZATOS LÁTVÁNY, A FESTŐ EGYRE JOBBAN KILÉPHET A NARCIZMUS EREDETI SZÜKEBB KÖRÉBŐL.” – írja Vajda Lajos „személyiség szerkezetéről” Mezei Árpád. – Történt tehát, hogy Borgó 1985–86-ban felegyenesedett és „bozgorságában” magával hozta víz fölé hajoló álmainak emlékképeit – legelőször is Szentendrére. Talán ezért is mondta róla Ágoston Vilmos író, esztéta (már Magyarországon), hogy „Borgó [Romániában!] belenézett a diktatúra Kútba, és kiszolgáltatottan érezte, hogy nem életadó a víz, csak feltörő, mélybehúzó, agresszív”, s hogy a „szabadsága legfeljebb lebegésnek látszik”. Ágoston természetesen (lévén hasonló cipő a lábán) a „diktatúra kényszerképzeit” vélte felfedezni Borgó szimmetriájában, s azt, hogy a művész „a NAGY SZORÍTÓ SÉMÁK” kényszeréből, ahol „két pont között himbálózik a Lélek”, érthető módon szabadulni szeretne. Ezért, az „eredendően transzcendentális mozgás”, a „transzcendentális sóhaj” és a „tömény lebegés” képein! Mert az „egységes EGÉSZ” már „végérvényesen széttröött”. Igen ám, csak hogy túl vagyunk már az 1989–90-es nagy romániai „katakлизmán” és a marosvásárhelyi „botos” márciuson! – „Úgy rajzolok vagy festek, ahogy az Athos-hegyi és a montecassinoi szerzetesek írtak, akik azt hitték, hogy ahány vonalat húznak a pergamenre, annyi sebet ejtenek a Sátánon...” – vet számot önmagával az újabb helyzetben Borgó, és szimmetriája azóta is él és virul. Sőt káprázatosan tenyészik. Olyan ez, mint „valami dús, feltartóztathatatlan áradás, valamifajta sodró hömpölygés, hatalmas pulzálás, megállíthatatlan hullámmozgás”, ahol az „elképesztő leleményességű motívumkreációk” (ahogy Wehner Tibor fogalmazta egy helyütt, 1999-ben) szinte a delejes megigézetség állapotában tartják a nézőt.

A valóságban persze a szimmetrikus beépült és beépül az aszimmetrikusba, és Borgó sem volt mindig ilyen kiegyensúlyozott, ilyen kétoldalian szabályos. Korai munkáinak absztrakt jelei többnyire szabadon röpködtek, járták be a teret, bizonyos nagyobb formák és alakzatok köré csoportosultak, lendületben voltak – könnyed, gyors, firkaszerű viszonyban lévén a valósággal. Tanguy, Miro, Gorky, Camacho világa elégedetten mosolyoghatott Borgó transzylvan képrejtvényeinek történeteire, s talán a román Nistor Coita és a kortárs és barát, Elekes Károly korai grafikáinak röpködő képi spermatozoidáiból is jutott a rajzasztal szélére néhány eltévedt „magocska”...

Borgónál a fekvő téglalap alakú táblaképeket azonban fokozatosan kiszorították a négyzetes, illetve az álló téglalap alakú formák, s ezzel együtt megjelentek a középpontba összpontosított, a képzeletbeli vagy jelképileg érzékletessé tett, függőleges, vízszintes és átlós tengely mentén „megszerkesztett” motívumbokrok. (Példaként a *Kabát* című sorozatot említhetnénk.)

György Csaba tehát, 1984–86-ra már teljesen kidolgozta és lefektette igen karakteressé váló művészetének „szerkezeti” alapelveit, amelyre – mintegy zárt rendszert képző erővonalhálóra – felaggatta szertartásszerű logikával felépülő, profanizált magánvallásának emblematisz-szimbolikus jeleit, fantázia-tárgyait és élőlényeit. Vagy úgy is fogal-

mazhatnánk, hogy megalkotta a bizánci és az egyiptomi, valamint a keleti kultúrák mandala-ábrázolásaira, és szimmetriaelveire támaszkodó filozófiai koordináta-rendszerét, amelyet azután benépesített mindennapi magánmitológiájának teremtményeivel.

Borgó módszere, hogy megfosztja evilági létüktől a kiszemelt, valóságos tárgyakat és élőlényeket: a kabátból például eltűnik az ember, mintegy elhagyja saját fizikai lényét, és láthatatlan lelkületű, cselekvő energiaként átszökik a kabát önállósult s ezáltal módosult képi jeleinek egyikébe. A valóságos, tárgyatól elvonatkoztatott forma és szín önállósul egy új, egy más lényegű, szubjektív rendszer mértéke szerint.

Ugyanakkor absztrakt-geometrikus formái mértanilag kevésbé egzaktak, jelképileg többértelműek, helymeghatározó és térszervező funkciókat töltenek be. Ilyen például a kúp, a kút, a halom, a háromszög, a trapéz, a hatszög, a „zikkurat”, vagy a félgömb axiomatikus emblémája stb. Ezek a motívumok talán vallásos, majdnem mitologikus viszonyokat fejeznek ki az ember, a sors és az isten között. Természetesen mindez egy költői térben és időben értendő. Absztrakt-organikus formái pedig olyanok, mintha bizonyos biológiai testek és mozgó tárgyak, egy-egy időegység alatt folyamatosan rögzített, képlékeny és mégis megszilárdult alakzatai volnának. Úgy tűnik, mintha e lények fizikai lényegét más dimenzióban, érzékszervileg más módon észlelnénk.

György Csaba valószínűleg már korábban belátta, hogy az ábrázolás problémája ismeretelméleti és fizikai-filozófiai kérdés - s ahogy például Duchamp *a Nagy üveg*... című munkáján a saját maga által kidolgozott törvények és mértékrendszer szerint „ábrázolta” a „völegényeket” és a „menyasszonyt”, úgy ő is hasonló módszerhez folyamodott. E módszer két alapvető eszköze pedig:

1. A megfigyelő nézőpontjának módosítása a megfigyelés tárgyához viszonyítva avagy megfordítva: a tárgy megforgatása, mozgatása a rögzített nézőpont előtt.

2. A ténylegesnek a lehetőséggel való helyettesítése.

Borgó jelei azonban kevésbé spirituálisak – mindig egy dráma vagy tragikomédia elvont és szimbolikus szereplői is egyben. Izgó-mozgó, cselekvő absztrakt jelei anekdotaszerű figurákat és helyzeteket helyettesítenek, amelyek hol felfutnak a homályos istenségig, hol pedig elviszi őket a kiszámíthatatlan ördög. (Ezek jelképileg szintén többértelműek. Úgymint: „füstkígyó”, átdöfött füstkígyó”, „alef”, „ómega”, „potens bástya”, „Borgókút”, „kabát”, „fogas”, „kutya”, „telefon-bél-kagyló”, „gyűrű”, „phallikus formák”, „halom”, „méhkaptár”, „malom”, „szekér”, „borvizes palack”, „bot”, „sas”, „kígyóvadász”, „herold”, „kapitány”, „bozgor-angyal”, „Weis Gizi”, „hajó” stb.)

Természetesen szimbolikája is anekdotikus eredetű. Nála a harmónia színei a következők: Ember = barna. Az emberi léptek hangja = fekete. Emberi tisztesség = fehér. Macska = rózsaszín. A menyasszony szép arcát mutatja = kék. Sivatag = okker. Élet = zöld. Remény = kiszámíthatatlan...

Borgó György Csaba különös művészetét tehát a következő azonos intenzitású kulcsfogalmakkal tudnánk a legmegfelelőbben meghatározni:

1. *Szubjektív kozmológia*. Mert a filozófiai és paravallásos síkon megfogalmazódó énképének tér- és időbeliségét absztrakt jel- és szimbólum-rendszerekkel teszi képileg érzékletessé.

2. Az énkép-teremtés legfőbb vizuális-logikai segédeszközei pedig a következők:

a) *A szimmetriaelv*. Mintha az ember két keze egyszerre mozogna, egyszerre rajzolna, és a kisebb-nagyobb módosulásokat csupán az agyféltekék más-más beállítottságai diktálnák. (Lásd Nagy Pál [1979–1989] és Ady József [1950–1991] hasonló kísérleteit.)

b) A „*kétszarvú szillogizmus*”. Formai szempontból nézve az a vizuállogikai folyamat, amikor két „előzményből” jutunk el a „zárótételig”.

c) *Hermeneutikus dialektika*, amelyen a kép szín- és formafejlődésének ellentmondásokon és kölcsönhatásokon alapuló zárt, belső folyamatát kell értenünk.

d) Az „*egyszarvú enklitika*”, amelyen egy vizuális hangsúly melletti vizuális hangsúlytalanságot, vagyis egy saját hangsúly nélküli forrna megkettőzését kell értenünk egy képzeletbeli vagy egy jelképileg érzékletessé tett függőleges tengely mentén.

Mit mondjunk még? A művész emitt szenved, sírdogál vagy imádkozik, amott pedig játékosan pajzánkodik képi „legendáriumának” szereplőivel, s ha néha-néha aszimmetrikus is egy kicsit, – ezt elnézően megbocsátjuk neki. Mert ami ennél sokkal fontosabb, hogy leállíthatatlan jelhalmozó gesztusaival mintegy végtelen sokaságában szemléli a Létet, s ezzel az alkotómódszerével, nemcsak folyamatos áramlássá teszi – de Blaise Pascal módjára – „egységes EGÉSZ”-ként kezeli a VILÁGEGÉSZET. Tudniillik a fiatalon elhunyt matematikus és filozófus szerint: „AZ EGÉSZ TERMÉSZET A LEGKISEBB MEGREZZENÉST IS MEGÉRZI, S A TENGHER EGYETLEN KAVICS BEDOBÁSÁTÓL MEGVÁLTOZIK. ÍGY VAN EZ A KEGYELEMENBEN IS: A LEGKISEBB TETT IS AZ EGÉSZRE HAT KI. ÍGY TEHÁT MINDEN FONTOS.” – És Borgónál is egyetlen kép sem lehet fontosabb a másikinál, mert minden jel és jelszituáció azonos hangsúllyal van jelen az összes művében. Olyan költői világteremtés ez, ahol a művész a család- és kultúrtörténeti, sőt kultúrfilozófiai utalások „heraldikussá” tett nyelvezetén, a kereszténység előtti és utáni vallások átszemélyesített, emblematikussá tett szimbólumain, illetve a népművészet-, a templom-, és várépítészetből merített motívumok szubjektív elvonatkoztatásain keresztül, valamint az alkotói önkény és fantázia segítségével teremti meg egyetemes igényű mellérendelő típusú, szimmetrikus képi jelrendszerét. A képi valóságban persze minden egy kissé másként, vagyis szabálytalanabban alakul, akár csak az élővilág birodalmában, mert itt sem találhatunk soha tiszta „logikai” megvalósulást, azaz tiszta szimmetriát... és ez így van jól, hogy ne mondjuk, megnyugtatóan elbűvöl bennünket.

Az eddigieket összegezve tehát: Borgó művészetének világszemléleti alapjai és formajegyei ma is ugyanazok, mint a régiek, csak a bölcsesség lett nagyobb. Összetett jelképrendszereket kifejlesztő, elvont világa szinte természetes módon bontakozott ki az erdélyi református művészeti hagyományokból és a család teológiai nézetekben jártas, protestáns közegéből. Szubjektív „heraldikája” nemcsak magán-mitologikus jellegű, de szinte észrevétlenül olvasztja magába az úgynevezett „virágos reneszánsz” címeres leveleinek, a falusi református templomok kazettás mennyezeteinek stb. képépítkezési, képszerkesztési elveit és szimbolikáját.

A szubjektív „borgóizmus” tehát ma is létezik, mint a vissza nem vont vallomás, s bár a felfejtett szálak egyértelműen Erdélybe (Romániába) vezetnek bennünket, azért reméljük, Borgó számára itt is van és a továbbiakban is lesz hely az alkotásra, s nem kell „bozgorrá” válnia ahhoz, hogy megfesthesse *Jákob fia, Illés, a borvizes* szomorúan szép mennybemenetelét...

Figyelő

Gróh Gáspár

A kritika, mint irodalom

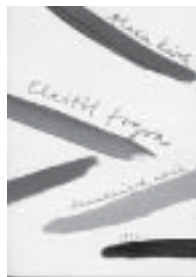
Alexa Károly: *Eleitől fogva*; *A szerecsen komornyik*;
Ugyanazon gyuradékból

„Paul Heyse, akinek Nobel-díjára már inkább csak a lexikonok emlékeznek, mondja egy Boccaccio-elbeszélés struktúrájára, mint a novella modelljére célozva: minden novellában kell lenni »egy sólyomnak«, Mészöly Miklós *Magasiskolája* (talán a legjobb, leggazdagabb jelentésű elbeszélése) tucatnyi sólymot röptet fel. Olyan tájak felé, amelyeket érdemes megismernünk.” – fejezi be egyik kritikáját az alighanem legtöbbször becsült író kortársáról Alexa Károly. Bizonyos értelemben azt is mondhatnánk: íróársáról, hiszen tanulmányai, kritikái nyelvezetükben, szuverén problémakezelésükkel, kivételesen gazdag szellemi élményfedezetükkel, revelatív erejükkel inkább emlékeztetnek az író-kritikákra, irodalmi esszékre, mint szakkritikákra, filológus kézen született szakmunkákra. Egyebek közt abban is, hogy mindegyikben ott van az említett „sólyom”, s jobbra nem is magányosan. A szakmai, filológusi perfekcionizmus becsülendő értékei pedig olyan primer irodalmi erényekkel együtt, s azok társaságában illendő szerénységgel húzódnak meg. De primer értelemben *irodalmivá* válnak ezek az írások a maguk történetével is, ami természetesen elsősorban a mai értelemben vett szellemi cselekményességet vagy lelki-intellektuális történetet jelent (pl. a Gozdsu tanulmányban), bár

olykor a kritika már-már a valóságos elbeszélés műfaji és cselekményességi elvárásának is megfelel (pl. Rózsás János könyvének ismertetésekor). Alexa számára – ahogyan Babits mondta – a kultúra: folytonosság, s nemcsak térben, időben, hanem műfajilag is.

A Kortárs Kiadó gondozásában az elmúlt években Alexa Károlynak három kötete is megjelent. Az *Eleitől fogva* címmel közreadott 1996-os tanulmánygyűjteményt 1999-ben *A szerecsen komornyik*, majd 2000-ben az *Ugyanazon gyuradékból* című kritikaválogatás követte. Figyelemre méltó, hogy mindhárom cím bibliai utalás, az első ugyan többszörös áttétellel. A címadás részben Alexának a biblikus magyar műveltséghez való bensőséges kötődését, részben a magyar református hagyományban oly jellemző nemzeti elkötelezettség vállalását bizonyítja. Ugyanakkor metafizikai távlatosságára, s a mediterrán-keresztény (erkölcsi) értékrend, s az egyéni és közösségi önmegvalósítást csak egységben lehetségesnek tartó keresztény-konzervatív etika képviselőre is utal.

Kortárs Kiadó, Bp. 1996, 226 o.

Mindez felér egy tüntetéssel: a köztereket ma meghatározó kritikában, kritikai nyelvben ezek a szempontok nem sok szerepet játszanak. Hogy a bármely mű *értékében* közvetlenül nem sok szerepet játszó elméleti háttérben a jelen divatos esztétika-ideológusai (Gadamertől Rortyig, Jausstól Ricourig) csekély szerepet játszanak, az önmagában is elegendő ok, hogy Alexa Károly elismertsége ellenére se legyen igazán a helyén. Eközben jól látható, hogy a szerzők korántsem ismeretlenek számára, s igen jól felkészült belőlük – csak éppen író-, irodalom- és olvasóellenesnek tartja, ha a kritikában a mű helyett a teória uralodik. Hátrányos megkülönböztetése persze szólhat másnak is. Lehet szellemi közállapotaink szétesettségének újabb bizonyítéka, s lehet a magas és fontos funkciókat betöltő szerzővel szembeni tartózkodás, az esszéista-kritikus közéleti-politikai szerepvállalása iránti ellenszenv következménye is. Voltaképp egyre megy. Mert a kiugró érték iránti vakság és közöny semmivel sem menthető, nem lehet rá magyarázat és ürügy a szerző személyével kapcsolatos ilyen-olyan eredetű, indokolható vagy éppen csak szellemi léhaságból származtatható ellenszenv.

Alexa tanulmányait olvasva nyilvánvaló, hogy azokban köznapai szenvedélyeknek, elfoglaltságoknak nincs nyoma. Ami indulat van bennük, az élővé, teljessé, hitelessé teszi a szövegeket, s empatikus és elemző készség hajtóerejévé válik. Másként mutatkozik meg ez a kritikákban, ahol a kisebb terjedelem, az alkalmibb témaválasztás több teret hagy a szubjektivitásnak,

határozottabban érvényesülnek személyes értékválasztásai, irodalmi kapcsolatai. Ez némely szerzők viszonylagos túlértékeléséhez vezet: nem elsősorban a megállapításokban (hiszen

nem jelentéktelen alkotók mellett áll ki), hanem abból a pusztán tényből adódóan, hogy a kritikus talán túlzott figyelmet szentel nekik, s elemzéseivel, figyelmével megemeli jelenőségüket. Választásaiban – s ezt maga is kimondja – nem feltétlenül és nem kizárólagosan értékszempontok dominálnak. Gesztusában kifejeződik valamiféle jóvátételi, de legalábbis kiegyenlítő szándék, amely az olykor pusztán a hagyományos lírai-epikai modell, a *pre-posztmodern irány* arrogáns elutasításával szegül szembe...

Úgy véli, hogy szükség van a kiugró értékek közvetlen hátországának fölmutatására is, nem utolsósorban azért, mert az elmúlt évtized új aránytalanságai közepette bizonyos ideológiai, esztétikai, formai köttődések karakterjegyből érték meghatározóvá váltak. Emiatt az irodalmi értékektől független determinációk egyes művek túlértékeléséhez, mások indokolatlan leminősítéséhez vezettek.

A szimpátia és annak hiánya, illetve az, hogy a jelenkori irodalomhoz való viszony egyúttal írókhoz, irodalmi körökhöz való viszonyrendszert is jelent, finoman rányomja bélyegét az értékelésekre. A kritika műfaji tágassága-képlekenysége ezt eltűri, s így a baráti vagy kevésbé baráti érzések is észrevehetőek, néhol tán bosszantóak, de nem bántóak. Az elfoglaltságok olykor más elfoglaltságokkal ütköznek, s végeredményben a kritikai élet egészében kellene, hogy egyensúlyba jussanak – hiszen így kerek a világ. Mindenesetre érdekes együtt látni egy kritikus elfoglaltságainak rendszerét, hiszen így születik olyan írás, amelyikben nem a létező művet dicséri, hanem azt, ami megszülethetett volna (*Kolozsvári Papp László: Holló úr*), de van, ahol empátia és szimpátia deficitje jegyében, de korántsem indokolatlanul a mű fogyatékoságait rögzíti, hiánylistát készít (*Parti Nagy Lajos: Sárboárdi Jolán: A test anygala, Garaczi László: Pompásan buszozunk*). Mindezek nyomán lehet Alexát szeretni vagy nem szeretni, de

Kortárs Kiadó, 1999, Bp. 208 o.

elfogadhatatlan az ebben kifejeződő ítélet, ha ez nem kritikai opusaira, hanem prejudikációra épül. Le kell tehát szögezni: az írásaitól esetlegesen megtagadott figyelem az ő kritikai munkásságát nem veszélyezteti, viszont hátrányt jelent az irodalmi folyamat egészének kibontakozását tekintve.

Nem pusztán azért, mert írásai megkehlhetetlenek (lennének) a tárgyuokról folyó további disputákban, s nemcsak filológiai okokból, hanem önsúlyukból következően. Mert a magyar irodalomtörténeti esszé legjelesebb hagyományainak megfelelően Alexa dolgozataiban egy direkt formában ki nem fejtett, de mégis jól érzékelhető, következetesen fölépített, koherens rendszer működik. Ennek, az írásai háttérébe-szövetébe rejtett-épített paradigmának pedig fölöttébb megszívlelendő tanulságai kínálkoznak a kritikai köztérket elborító, a posztmodern teoretikusokkal, fogalmi apparátusuk átvételével csak a maguk ürességét leplező felszínes fecsejvel szemben. Korosabbak még emlékezhhetnek a marxizmus Himaláján ugráló nyulacsckának és a síkság elefántjának nagyságát összevető Lukács György-i hasonlatra: csak hogy ma a marxizmus helyén más, a napi piaci kínálattól függő teóriák szerepelnek.

Alexa szemléletében megörződik az irodalom valóságos autonómiáját feltételező és szavatoló tágasság, amely változatlanul a műveknek tulajdonít egzisztenciális tétet. Ez az irodalomszemlélet éles ellentétben áll azzal a közelítési móddal, amelyik az irodalom szabadságát és autonómiáját úgy véli a legteljesebbnek, hogy az kiküszöbölő magából a valóságra vonatkoztathatóság (ítélete szerint lealacsonyító, parlagias, hétköznapiságba rántó) gesztusát. Alexa meggyőződése, hogy a pusztá irodalmiságra redukált irodalom a valódi világgal való kapcsolátát elvesztve nemcsak érdektelenné válik és kiüresedik, tehát irodalomként is kétségbevonható, hanem kitűzött céljától is távol kerül. Ha nem jelenik meg, hogy

mitől szabad, akkor szabadsága értelmezhetetlen.

Mindez aligha lenne érdekes, ha Alexa gondolkodásának ezt az alapelvét nem támasztanák alá olyan írások, amelyek a koncepció igazságát és termékenységet is bizonyítják. Egyébként olyan megejtő íráskészséggel, színesen és élményszerűen, rendkívüli invencióval és alapossággal ered a tárgyalt művek titkainak nyomába, hogy alighanem akkor is meggyőző lenne, ha nem lenne igaza. Ami frivol módon azt jelenti, hogy megfelel a legfőbb posztmodern kritériumnak: a szövegben oldja meg a feladatot. De éppen ebben van közvetett üzenete is: hogy az irodalomtörténet tudomány, de nem csak az, hogy a megírás biztonsága nem (végső) cél, hanem eszköz egy összetettebben szervezett rendszerben. Ez az írásmód egyszerre épít a képzett filológus tárgyszerűségére és anyagismeretére, és hódít az írói esszé megejtő könnyedségével, színességgel.

A keletkező és kibontakozó gondolat az olvasó előtt önálló életre kel, és szinte epikus izgalmat keltve fejlődik, indázik, kanyarog – amíg csak céljához nem ér. S aligha dönthetjük el, hogy ezt a célt az író vagy az általa teremtett gondolat jelölte-e ki. Alexa ugyanis bármilyen kategorikusan utasítja el a szövegirodalom kizárólagosságát, azt nem rossznak, hanem kevésnek tartja: a szöveg perfekcionizmusa szükséges, de nem elegendő feltétele a teljes értékű mű születésének. Másfelől közelítve: sokkal elevebben kötődik a való világához, mintsem elfogadja azt a redukciót, amit az a súlyos jelentésű ellentmondás híven kifejez, miszerint a *cyberspace sík*, tehát nem három, hanem két dimenziós. Úgy gondolja, hogy a valóság mélységének többletjelentéséről nem mondhatunk le.

Alexa írásainak titka mégsem az írás, hanem az olvasás-készségben keresendő. Kivételes olvasói kedve nem ismer időbeli, műfaji, valamely ízlésirányt preferáló

vagy kirekesztő korlátokat. Legfontosabb mércéje a mű kvalitása, de nem zárkózik el attól, hogy az úgynevezett irodalmi közmegegyezés (van ilyen?) szerinti élvonalon kívüli hősöket válasszon kutatásai tárgyául. Figyelme kiterjed a mű teljességében megjelenő értéken túl az irodalmi folyamatban, a történelmi összefüggésekben megjelenő helyi értékre is. Vagyis mindenre, ami valamilyen módon az emberiség szellemi önépítésében, az alkotásban önmagát konstituáló szellemi előrehaladásban szerepet kaphat. És abból a csöppet sem véletlen esetlegességből adódóan, hogy munkálkodásának kitüntetett kerete egy nemzeti kultúra, természetes módon adódik számára a „magyar műhely” kínálta tájékozódás tágassága és otthonossága. Ami, talán mondani sem kéne (de kell), nem bezártságot, hanem egy autonóm gondolkodásmód nyitott koordináta-rendszerét jelenti.

Hamvas Béla Öt génuszát elemezve (*Az öt [plusz egy] génusz*) írja: „Kis nép vagyunk, s mint a többi hasonló nagyságrendű *populáció*, nemzetébe zárt és zárkózó. Számunkra minden katasztrófa nemzeti katasztrófa-ként hordozhat csak jelentést, a történelemből semmi más nem fontos, csupán az, ami a mi sorsunkat könnyíti (olykor) vagy nehezíti (általában).” E gondolatok kapcsán hívja föl a figyelmet arra, hogy milyen ritkák Hamvas írásaiban a magyar hivatkozások, pedig gondolkodásának fókuszában a magyar sorskérdések mindig megjelennek: „azért is jó lecke valamennyiünk számára, mert bizonyságok sorát tárja eléünk, ...a nemzet ügyei csak nemzetfölötti ideálok felől értelmezhetők. *Magyar szorongásaink a civilizált és a civilizációtól szorongó ember szenvedései.*”

A történelem visszatérő eleme, s alighanem latens vezérfonala is az Alexa-gondolko-

dásmódnak. Az ő történelem fogalma nem esik teljesen egybe azzal, amit e kifejezésen köznapilag, első olvasatban érteni szokás. A történelem önmagában tartalmatlan, egyfajta, az időbeliséggel összefüggő, üres dimenzió, aminek ezen a szinten (annak ellenére, hogy a kritikus eminens feladatának tekinti, hogy vizsgálati tárgyát ezen belül elhelyezze) nincs még jelentése. Cseres Tibor Foksányi szorosáról írva (*Színvallásra szorított történelem*) ki is mondja ezt: „A történelemnek *önmagában* nincs jelentése. *Ami megtörtént és elmúlt, az csak az utólagos kiemelés és megfogalmazás gesztusában jut el ahhoz, hogy önmagával azonossá váljék.* A kiemelés invenciója – aminek alapja és előzménye természetesen az áttekintés és a rendezés – az első lépés a sugalmazható *történetbölcseleti* álláspont kialakításához.”

Mindez Alexa irodalomfelfogását is jellemzi, s ebből következik kritikus credoja is. Feladatának a kiemelés, áttekintést, rendezést tekinti, s ebből következően rendkívüli elmélyültséggel tekinti át a témájának hatósugarába tartozó művek világát. A maga olvasatát történelmileg is megalapozza, és bebizonyítja, hogy egy adott mű annál gazdagabb jelentésű, minél tágasabb kontextusban értelmezhető. Ezért természetes, hogy elsőként megjelent kötetében nemcsak kritikai, hanem irodalomtörténeti dolgozatokat is közreadott.

Ezekben is megmutatkozik, hogy nemcsak a történelem és az irodalom jellemzője, hogy az interpretáció változatos formában válnak valóságossá. Érvényes ez az egyes emberi történetekre, magukban jelentéssel nem bíró (akár irodalmi) tényekre is. Az ezekkel való számvetésre, értelmezésük gazdagságára olyan tanulmányok alkalmából figyelhetünk, mint a „...*ki le tépte láncát...*” című kísérlet (ebben az örület romantikus szerepjátékának adja távlatos elemzését, vagy a *Világkép és novellaforma a XIX–XX. század fordulóján* címet viselő dolgozatra, amely ugyancsak rendkívül gon-

Kortárs Kiadó, Bp. 2000. 192 o.

dotagazdagsággal és lehengerlően széleskörű olvasmányélményről tanúskodva rögzít egy igen összetett irodalmi korról egységes képet kínáló víziót.

Hasonló, de sok szempontból több, amit a Gozsdu Elek levelezésének áttekintése, elemzése, értelmezése („*Kertetek egyenesen Istennel határos*”) során és ürügyén valósít meg. A tárgyat fölényes biztonsággal ismerő, elmélyült filológus, a kor szellemi folyamatai közt megejtő otthonossággal mozgó művelődéstörténész, a rendkívüli empátiás készséggel rendelkező műelemző együtt jelenik meg ebben az írásban is, hogy ezeket az önmagukban is teljes körű vizsgálódást feltételező, rendezett ismeret-halmazokat íróilag is egységes vízió foglalja össze. Ugyanezeket az erényeket fedezhetjük fel Tompa Mihályról írt tanulmányában („...*ki voltam homályban, most vagyok setétben...*”). S ilyenkor derül ki, hogy az igazi literátori bravúr nem a legnagyobbakról való írások nagyszerűsége, hanem a mögöttük lévő, a klasszikusok mögötti szürkülő zónában jegyzett alkotókról írni úgy, hogy kitűnjék az ő nagyszerűségük – mely egyben fogyatékosságaiknak tükré – is.

Látható, hogy tanulmányainak kritikáinak elhagyhatatlan része a sokszor megdöbbentően alapos, a mű keletkezéstörténetét, motívumrendszerét, közvetlenül átlátható és árnyalt asszociációkkal rendkívül gazdag hivatkozási rendszert-hálózat teremtő kitekintés, amely természetes kapcsolatot teremt a kultúra egyetemes rendszerével. Gondolhatunk itt olyan remeklésekre, mint amilyen a Láng Zsolt *Bestiarium Transylvaniæ*jéről, a *Jadviga párnájáról*, Háy János *Dzsigerdilen*jéről született. Úgy koncentrálnak egyetlen műre, hogy közben az egész irodalom érdekli.

A rendkívül alapos motívum-kutatás az Alexa-tanulmányok egyik figyelemreméltó erőssége. E vizsgálódások során a nem a hatások, átvételek szokványos, mindenképp a szerző okosságát és műveltségét bizonyító és a figyelmet a lényegről elterelő,

fontoskodó vizsgálódással foglalkozik. Ezek az érezhető élvezettel folytatott motívum vizsgálatok, kitekintések nem öncélúak, hanem azt a szellemi konstellációt vázolják föl, amelyek a mű születésétől függetlenül is fennállnak, de amelyekhez a mű kapcsolódik, s éppen úgy módosul tőle, ahogyan változtat is rajta. Megejtő példája ennek, ahogyan Bodor Ádám Sinistra körzetének földrajzi-metafizikai színhelyeit Jókai (egyik) tájvíziójához kapcsolja. E gesztussal nemcsak arra utal, hogy a balkáni, s a Balkánon keresztül az ortodox-fanarióta világ, illetve a közép-európaitól élesen különböző kultúrkör hatol Európa szíve felé, s tépi-roncsolja annak fejlettebb viszonyait, hanem – csöppet sem mellékesen – Jókait is rehabilitálja. Eközben úgy tűnik, szinte fél kézzel, lazának ható mozdulattal úgy igazolja Bodor írásművészetének, modell alkotásának egyediségét, hogy oda rakítja mellé a *Régi jó táblabírákat*, Mikszáth *Gavallérokját* („ahol is a kedélyes expozíciót és a mélabúsan ironikus epilógust leszámítva, egy teremtet és mesterkéltségekkel teljes rezervátum *állaga maga a cselekmény*”), az *Iskola a határon*t, Danilo Kis, Szilágyi István és Krasznahorkai László világát. Mert valójában Alexa nem a motívumra kíváncsi, nem a *tárgy felszíne* érdekli, hanem a mű, amely nem légüres térben születik és hat, hanem kontextusában, a (magyar) irodalom egészében, egyetlen organikus képződmény önmagában is egyetlen és organikus darabjaként. Ezért hat természetesnek az a látszólag extravagáns és ennek megfelelően esetlegesnek tetsző ötlet is, hogy bizonyos újabb munkákat a 19. század közepének, Jósika Miklós és Kemény Zsigmond bárók traktátusainak szempontjai szerint vizsgál: „*vannak-e ma is érvényes regénypoétikai észleletei, ... érdemben összekapcsolható-e a »Jósika-« és a »Kemény-olvasás« Grendel, Bodor és Czákó (vagy bárki más mai elbeszélő) új munkáival*”. Ami azt is jelenti, hogy nemcsak az olvasatok fontosak számára, hanem az iro-

dalomértelmezés alapvető kérdései. Valósan posztmodern és elméleti kérdésfelvetés ez – s az (itt nem tárgyalhatóan összefüggésben) válasz egyszerre elméleti és gyakorlati.

Alexa egyszerre gondolkodik és mozog az irodalom és a mű relációjában, s megejtő természetességgel, egyetlen gesztusban definiál (irodalom)történeti helyet, immansz műértéket, értékkel és értelmez. S teheti ezt azért, mert kivételes érzékenységgel rezonál az alkotás egyediségére, rejtelmes sugallataira, minden lehetséges, valószínű és imaginárius értékre. S ezáltal nemcsak az alkotónak, a műnek, az irodalomtörténet- és kritika-írásnak tesz szolgálatot, hanem az olvasónak, a közönségnek is: megőriz valamit annak a szépséges utópiának valóságából, mely szerint az irodalom és általában a művészetek többet jelentenek maguknál, élni segítenek, koruk sejteltetésen teljes tükörképét adják és így tovább.

És ezért megköszönhető: írásai szakmai jelentőségükön túl maguk is a művek mellett, műalkotásként (is) értelmezhetők. Ezt egyébként Alexa *írói* nyelve is indokolja. Nem az értekezések száraz pontossága (pontos szárazsága) jellemzi, úgy pontos, hogy közben plasztikus, metafizikai távlatokra utaló, jól olvasható, színes. Mondatritmus teremtő hagyományait idézi, szövegének polifón zártsága, logikai befejezettség és folytathatósága, árnyalatainak asszociatív méltósága igen gyakran Mészöly Miklós szépprózájával rokonítja.

Írásaival a tanulmányban és kritikában teremti meg azt a folytonosságot és egységet tradíció és modernitás (sőt, posztmodernség) között, ami az irodalomból kiveszni látszik. S ennek a célnak szolgálatában

képes arra is, hogy az irodalommal kapcsolatosan a közéleti-politikai elfogultságok fölé emelkedjen, mert a politikai harcok ugyan megoszthatják a társadalmat, de a szellemi élet, akár tetszik, akár nem, a tagadhatatlan törésvonalak ellenére is oszthatatlan: szakadozottsága, töredezettsége is része az egységes kompozíciónak. Elfogulatlansága nem azt jelenti, hogy nincsenek határozott és érzékelhető szimpátiái, értékpreferenciái. Nyilvánvaló, hogy azokat az írókat és műveket részesíti előnyben, akik hozzá hasonlóan elfogadják és értéknek tekintik a nemzeti közösség, a nemzeti kultúra tényét, kereteit. De ebből nem következik (sőt, éppen a kultúra nemzeti kereteinek tiszteletéből következik!), hogy arra is figyel, ami túl van e prioritás határain, de mert magyarul és itt születik, a maga prioritásaitól, célkitűzéseitől függetlenül jelen van a *nemzeti* kultúra kontextusában. A kultúra, a művészetek felfogásának azonban a honi sajtósági viszonyok közepette politikai konnotációja is közzismert. Alexa maga is tudja ezt, sőt, a nemzeti (kulturális) karakter kitüntetett elemének tekinti, egyetértőleg idézve Prohászka Lajost: „Azt lehet mondani, hogy nálunk a politika az önmagáért való autonóm kultúrterület és a kultúrának minden más ága tőle függ és a benne való részesedés arányában érvényesül.” Annál nagyobb érdeme, hogy a szűkebb értelemben vett irodalomról értekezve a politikai szimpátiáik és kapcsolataik szerint tőle távol álló alkotók munkáit is természetes módon tudja a maga számára fontos értékek és művek világához kötni. Mert a novellák, és általában az írói művek (mint az Alexa kritikák is!) sólymainak fészük van, nem pártkötődésük.

Benyovszky Krisztián

„Szövegeinkkel együtt magunkat is rakosgatjuk”

Thomka Beáta: *Beszél egy hang*

Thomka Beáta új kötetének jellemzése és értékelése kapcsán nem vonatkozathatunk el a szerzőnek a kilencvenes évek közepétől kezdve kifejtett szerkesztői-szöveg-gondozói-koordináló aktivitásától (*Az irodalom elméletei*-sorozat, a *Narratívák*-kötetek, a *Kép, fenomén, valóság* c. gyűjtemény), ami nagyban meghatározza azt a tematikus keretet, amelyben a könyv egyes fejezetei mozognak. Ismerősnek tűnnek továbbá a korábbi monográfiákban, esszé- és tanulmánykötetekben alkalmazott jellegzetes elemzési eljárások, valamint az a tudományos megszólalásmód is, amely a terminológia pontosságát a kommentár nyelvének figurativitásával képes mesteri arányérzékkel ötvözni. Jelen kötet szerkezeti felépítése, makrokompozíciója Thomka Beáta egy korábbi esszéjének (Homiliák az *Emlékiratok könyvéhez*) megoldását juttathatja eszünkbe. A szerző ebben az elemzésében (mely egyébként Balassa Péter Nádas-monográfiájának ide vonatkozó fejezetét, annak struktúráját is megelőlegezte) a címbe emelt műfaji megnevezést a fogalom eredeti görög jelentésében használta: együttlét, egymás közti társalgás. Ezzel egyrészt hangsúlyozta az interpretátor szövegtől való érintettségét, az olvasói világ mozgósításának szükségességét és megkerülhetetlenségét, másrészt egy olyan műfaji formát választott, amely a maga lényegi kompozíciós elvénél fogva mutathatja fel a megértés dialogikus jellegét, az elemzett szöveggel és a hozzá társított egyéb művekkel való párbeszéd teljesen sohasem lezárható folyamatát, az értelemképzés stációit. A könyvhétre megjelent kötet beszédhelyzete ismétel-

ten ennek a műfaji tradíciónak a folytatásaként hat. Ezt erősíti a könyv záró mondata is: „Maradjanak e mondatok a különféle elbeszélő programokkal párbeszédet kezdeményező kötet nyitott berekesztésének kérdései” (211.). A *Beszél egy hang* – kihangosított belső beszéd, dialógus a narratológia, poétika, retorika, ikonológia, historiográfia, kulturális antropológia, narratív pszichológia tárgykörébe tartozó elméleti szövegekkel, illetve, ezeken keresztül, irodalmi és képzőművészeti alkotásokkal. Nemcsak az állítások és az értékelések, hanem ugyanúgy a kérdés és megkérdőjelezés, a töprengés, a mérlegelés és a több irányból is átgondolt következtetések gondolateseményeit felmutató *olvasónaplóval* van dolgunk. Olyan szöveggyűjteménnyel tehát, amely az idézés, a parafrázis, az egyéni kommentár műveleteinek egymásba való átjárásából, összefonódásából születik, amelyet fragmentumszerűsége, mozaikos felépítése ellenére is a metaforikus koherencia szálai szerveznek egy „másfajta” egésszé, olyanná, melyben a linearitással szemben inkább a körköröség, a sokirányú gyűrűzés válik szervező elvvé.

Mint már az előbbiekből is kiderült, a kötet egymásra épülő fejezetei a deklarált *interdiszciplináris dialógus* jegyében születtek. Thomka számára az egyes (határ)tudományágak között a poétika és a narratológia képezi

Kijárat Kiadó, Bp., 2001, 212 o.

azt az „archimédieszi pontot”, ahonnan aztán rálátás nyílik a többi területre is. Ezt a kitekintést, a szomszédos területekkel való kommunikációt olyan művészi jelenségek, műfaji kategóriák és antropológiai állandók jobb, árnyaltabb megismerése teszi szükségessé, mint az elbeszélés eljárásai, a történet és a cselekmény, a fikció és a történelem különbsége, a történelmi regény fogalma, a nyelv figurativitása – kiemelten a metafora szerepe, az imagináció, a képiség, az emlékezés, az időtapasztalat és a térképzetek. Ennek a bonyolult, mindkét (és több) fél számára nyereséges műveltsorozatnak a keretében töltheti be, Thomka szerint, a poétika a „metodológiai önreflexió szerepét... a jelenkori történetelméletben” (160.), különösen az *interpretáció*, *elbeszélés*, *metafora* és a *fikció* kategóriáinak köszönhetően; a retorika így vált újra kiterjeszthetővé „különbféle elbeszélő formák, tradíciók és életgyakorlatok terepére” (170.) és indított el egy élénk „diszciplínaközi tájékozódást”; a narratológia fontos szempontokkal szolgálhat a képi elbeszélés, képi textualitás elemzőinek, a kép ebben a felfogásban mint „szövegként is szerveződő és történetmondásra alkalmas rendszer” (79.) értelmeződik, felléphet akár mint egy nyelvi pretextusra adott képi válasz vagy irodalmi művek születését generáló „imaginárius referencia”-ként (92.) is; a folklór egyszerű epikai formái is az irodalmi és a köznapi elbeszélés magyarázó és megvilágosító erejéről adnak számot; a pszichológiát érdeklő személyiség pedig a megélt történetek egymásutánjában ugyanolyan módon megalkotott, megkonstruált és folytonosan (át)szerveződő egység, mint a fiktív elbeszélések hőseinek, fő- és mellékszerplőinek *élettörténete*.

A dialogikusság elvének érvényesítése Thomka könyvében nem felszínes citatológiát eredményez, hanem elsősorban a szerzőt izgató kérdésekre adott lehetséges válaszok mérlegelésében, idézésében és

kommentálásában ölt textuális-elbeszélő formát. Thomka nem ragad le egy elméletnél sem, legyen az akár egy radikális vélemény felvállaló, akár egy mérsékeltbb retorikájú teória, mindig igyekszik megőrizni szellemi nyitottságát, rugalmasságát, a megértésre és a másság elfogadásra való készségét, igyekszik kipuhatolni egy-egy rendszer erős és gyenge pontjait egyaránt, hogy aztán szembesítse egymással a különféle véleményeket és levonja e „találkozások” konzekvenciáit. Egyszóval: használja a szövegeket, és nem válik a kiszolgáltattottjukká. Éppen ezért tartom beszédesnek Thomkára vonatkoztatva is azt, amit ő maga a kötet talán legtöbbet idézett és interpretált szerzőjéről, Paul Ricoeurról mond: „a történetmondás filozófusa, a diszinkciók és elfogadások, megnyitások és összefonódások, lezárulhatatanságok és nyitott berekesztések teoretikusa...” (210.). Erre az értelmezői magatartásra, tudósi attitűdre vezethető vissza az is, amit a kötet egyik fontos elméleti-módszertani hozadékanak tartok. Nevezetesen azt, hogy a szerző némely megállapítása hol közvetlenül, de inkább közvetve óv bizonyos elméleti tételek kritikátlan leegyszerűsítésétől és alkalmazásától, az elméleti és kritikai diskurzusban elfogadott, bevett, és olykor már már dogmaként kezelt és számon kért teorémák problémátlan elfogadásától. Három példa. Nem biztos, hogy olyan magától értetődő a metaforikus olvasat elsőbbsége a referenciális-mimézis elvű interpretációval szemben. Nem mindig az előbbi olvasási mód gazdagítja inkább egy szöveg értelmezési lehetőségeit, hisz a metafora a parabolához (182.), ehhez az elsősorban tanítói vagy vallási funkcióval ellátott műfajhoz kapcsolódik, amelynek sokkal inkább érdeke, hogy lezárja az elbeszélte példázatot egyféle jelentését, mintsem, hogy új horizontok előtt nyissa meg az utat. A retorika tapasztalható kitágulásával egy időben megmutatkozott ennek az expanciónak az egyik véglete is, amit Ricoeur *tropológiai*

inflációnak nevez, s ami a kritikus, a rétor és a történetíró szerepeinek felcserélhetőségében nyilvánul meg (168.). Ezzel függ össze aztán a narrativizmus álláspontja is, amely egyenlőségjelet kíván tenni a történelem és a fikció közé, a történetírást pedig a retorika problémáira szűkíti le. Ezzel az állapottal szemben Thomka a következő kifogásokat emeli: „A metaforikus történetfilozófia létjogosultságát nem lehet kétségbe vonni, ám csak közvetetten hat a történetírói gyakorlatra: a narrativizmus a história és az irodalom téves párhuzamából született. A történelem nem azonosítható szövegminőségekkel, mert az irodalmi fikciókkal ellentétben mindenkoron egy szövegen kívüli tárgyat illet, ez pedig a valós múlt... Az episztemológia kritériumának felcserélése az esztétikaival a történetírói gyakorlat ténybeli kötöttségeinek felváltása a művészi szabadsággal” (186-187.). Egy másik példa lehet a retorika kisajátítására az, ha az irodalmi szövegeket kizárólag egy dekonstruktív retorika működési mechanizmusaira vezetjük vissza. Ez ugyanis azt eredményezheti, hogy a „logikát elbizonytalanító tropológia...a végén voluntarisztikus retorikává válik, ami egy dekonstruáló antilogikára korlátozódik. Ám ha egyszer erre a dekonstruáló antilogikára bízta magát, nem tud többet határt szabni a fokozódó *tropológiai inflációnak*”, (196.). A kötetben szereplő interpretációkról is (*Harmonia caelestis, Jakob Wunschwitz igaz története, A könnyymutatványosok legendája, Egy ember élete*) elmondható, hogy nem különálló fejezetek, hanem egymásra kölcsönösen fényt vető, kérdező-felelő viszony van köztük, ami nagyrészt a megértésük érdekében mozgósított, az őket megelőző és követő fejezetekben is artikulált elméleti ismeretanyag strukturáló és összeforrasztó erejének köszönhető. Thomka Beáta a konkrét művet mindig a történeti poétika hagyományába ágyazottan írja le és elemzi, igyekszik körülrajzolni a szövegek architextuális telítettségét, klasszifikáló

megállapításaival olykor már-már kimerítve a műfaji kód működésének szemléltető nyomait. Ugyanilyen pontos, árnyalt és lelkiismeretes a fikatív és történelmi események egymásba való átjárását szervező narratív stratégiák, és a regények stílusregisztereinek leltározása is. Külön kiemelném az *irodalmi transzkripciókról* adott rövid, ugyanakkor sokrétű anyagra támaszkodó, szintézisértékű összefoglalását (39-40.), melyet aztán produktív módon kapcsol be Márton László, Darvasi László és Esterházy Péter művének megértésfolyamatába. Találónak tartom továbbá azt a stíluspárhuzamot is, amit Borges, Paviæ és Kiš műveit elemezve villant meg manierizmus és posztmodernizmus között.

A könyv módszertani és stilisztikai értekei közé tartozik, hogy a prezentált sokrétű ismeretanyag „nem üli meg a szöveget”, nem eredményez impozáns, de nehézkes filológiát, hanem az egyéni értelmezés szűrőjén áttranszformált tudás egy szellős, ugyanakkor *metaforikus járatokkal sűrűn átszőtt-összekapcsolt szikár kompozícióba* rendeződik, s mindezt egy tömény, kihagyott mondatokkal élő, a lényeges kontúrokat fogalmilag és figuratív egyaránt felidéző *átpoetizált nyelv* közvetíti. Az olyan egyéni, invenciózus rátalálások, mint „szöveg szemcse”, „műfaji és tematikai déja vu”, „belső műfaj”, a „vágás”, „törés”, „metszés”, „visszahajlás”, a „fúrás-faragás”, „súlykolás” és „prézelés” mint művészi eljárások, az irodalom „felüljárói”, „aluljárói” és „belső járatai”, illetve a különösen gyakori, mozgás-dinamizmus-pulzálás-alakulás mozzanatait kifejező szavak (az epikai folyamatosság „képlekeny”, „mobilis” jellege; az értelmezések „hullámozása”; „cikázás”, „vibrálás” a szövegek között; az irodalmi folyamat mint „hőmpölygő” hatástörténeti folyam; a narratívum „szétoldó”, „leépítő” folyamatai; a helyek „működése” stb.) nemcsak a szöveg élményszerűségének lexikális mutatói-előhívói, hanem ugyanúgy

a fogalmi árnyaltságot, a finom szemiotikai és poétikai nüánszokat kifejező szavak is. Ez az írásmód olyan átmeneti szövegtípust eredményez, amiről V. Gilbert Edit is mint a „kritika-esszé-értelmező tanulmány mezsgyéjén” létrejövő, a dialogikus, kérdező, reflexív olvasást jelenetező, a műtől való megérintettséget is vállaló és kifejezésre juttató olvasónaplóról beszél (*Gyűjtőpontban*, Kalligram 2001/7-8, 34-35.). Elmondható tehát, hogy a kötet a tanítani és a gyönyörködtetni elvének egyaránt eleget tesz.

Az előbbiekkal szorosan összefügg az a beállítódás is, ami az elméleti (poétikai és narratológiai) kérdések kezelését illetően Thomkát jellemzi, s ami túlmutat a könyv szigorúan vett tudományos érdekeltségén. Arra gondolok itt elsősorban, hogy a szerző által tárgyalt, elemzett teoretikus problémák nem maradnak meg az izolált pro-

fesszionális tudás határain belül, hanem fontos *antropológiai dimenziókkal* töltődnek fel. A cím számomra erre is utal: az egyes fejezeteket olvasva végig érezzük, hogy *beszél egy hang*, ami egy személyhez tartozik, s amihez pedig tartozik egy olvasói világ is. Nyilvánvalóvá válik, hogy az elbeszélés, a tér, az idő, a nézőpont, a szerző, szereplő, fikció és a történelem, az emlékezés nem csupán műfaji-elbeszéléseleméleti kategóriák, hanem létezésünk, mindennapi életgyakorlatunk „tartozékai”. Az élet „történetként, a személy változásaitól függő, átalakuló, szüntelenül újra összeálló és módosuló történetként értelmezhető... az alany identitása lényegében *narratív identitás*” (204.); „Az elbeszélő forma a cselekvés történeti jellegéből következően a saját cselekedeteink és mások cselekedetei megértésének és értelmezésének alapformája” (207.) – a „szövegeinkkel együtt magunkat is rakosgatjuk” (10.).

Németh Zoltán

Provokáció: az olvasás kényszere

Hazai Attila: *Szex a nappaliban*

Egy olyan írást, amely a *Szex a nappaliban* című novelláskötetről szól, azzal a mondattal lehetne a legkézenfekvőbb módon indítani, hogy Hazai Attila kétségkívül az utóbbi évek magyar irodalmának egyik legellentmondásosabb egyénisége: pontosabban nem Hazai Attila, az életrajzi szerző ellentmondásos, hanem a szövegei. Ha még inkább pontosítani kívánjuk ezt az állítást, akkor a következőképpen redukálhatjuk megállapításunkat: a Hazai-szövegek felé irányuló recepció, Hazai Attila szövegeinek olvasásai rejtenek magukban olyan ellentmondásokat, amelyek megválaszolása, vagy legalábbis tematizálása az olvasó számára saját értékhierarchiájának (legalább részleges) tudatosításával kecsegtet.

Úgy tűnik, a Hazai-féle szöveg narrációs stratégiáinak vizsgálatához elengedhetetlen a minimalista vagy újrealista kontextus legalábbis vázlatos felrajzolása. Ez a kontextus, amelynek intertextuálisan nem a magyar irodalmi példák lehetnek az utaltjai, hanem az amerikai próza '70-es években bekövetkező változásai, nem tekinthető át egységes horizontból. Azért nem, mert a Hazai-szövegek esztétikai kódjai egészen más szöveghelyeken lépnek működésbe, mint például Tar Sándor újrealistának nevezhető prózájában, vagy Grendel Lajos legutóbbi két regényében, amelyek szintén realista és minimalista attitűdöket vonultatnak fel. Hazai némely szövege ugyan fenntart egyfajta referenciális kódot, amelyek működőképesnek is tűnnek, ez a referenciális kód azonban steril marad a történet során, nem telítődik jelentéssel, azaz az olvasót nem vezeti sehová. Sem a realista írásmódban gyakran bejáratott ka-

tartikus jelentéstartományok felé, sem a példázat lehetőségei felé.

A referenciális kód passzív térben olyan alakok és helyzetek bukkannak elő, amelyek a '90-es évek frissen kialakuló magyar fogyasztói társadalmára utalnak: úgazdag vállalkozók, könnyűdrogokkal élő, éjszakázó egyetemi ifjak, rockzenészek, takarékos, elszegényedő nyugdíjasok tűnnek fel Hazai novelláiban. Bár meredeknek tűnik, megkockáztatható, hogy a jelenlegi magyar prózairodalmat tekintve Hazai írásaiban találkozhat az olvasó a leginkább azonosítható módon a kilencvenes évek magyar társadalmának kasztjaival. Vagyis mindvégig ott kísért a Hazai-novellák olvastán az az érzés: ezek az írások nem jöhettek volna létre a '90-es évek Magyarországa nélkül, ott van mögöttük ennek az évtizednek a levegője, életérzése.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a Hazai-szövegek esztétikai jelentéseit a durva azonosítás lehetőségében kellene keresni. A referencialitás kódja inkább a Hazai-szövegek csapdájaként működik, amelybe a gyanútlan olvasó akkor sétál, ha nem veszi észre az üres és statikus (referenciális) kód elhalasztódása során fellépő ironikus és parodisztikus jelentéstartományokat. A kód statikussága a cselekményben fellépő váratlan, meglepetésszerű elemek dinamikájánál fogva váltja ki a parodisztikus jelentést. Ez történik a kötet első novellájában, a *Vigyázz Pöttyiben*, amikor az utazás unalmas egyhangúságát az a váratlan struktúr-

Balassi Kiadó, Bp. 2000. 192 o.

lis elem töri meg, hogy Pötyi kiesik a mikrobusból. Az olvasó által természetes módon elvárt cselekvéssor (hogy tehát a társaság megforduljon, s megkeresse a szerencsétlenül járt Pötyit) elhalasztódik, a bal esetet követő párbeszédnek arra utalnak, hogy mintha minden szereplő tudatában ott lenne valamilyen nevetséges gát, amely egész egyszerűen nem engedi az utazókat arra gondolni, pontosabban azt a cselekvéssort végrehajtani, ami ilyen esetekben elvárható volna, azaz hogy visszamenjenek Pötyiért. A szabadság hiánya által implikált parodisztikus jelentések a novella utolsó mondataiban válnak teljessé, Feri monológjában: „Hetente ötször fogok erősíteni! Utána pedig pezsgőfürdőt veszek és sok gyümölcsöt, salátát, rostos táplálékot, barna rizst fogyasztok majd! Még az idén megtisztítom, kipucolom a szervezetemet az utóbbi évtizedben bekerült káros anyagoktól – gondolta...” (14.).

A *Keserű szerelem* című novellában az ígéretesen induló banális szerelemi románc és az általa elvárt eseménysorok egészen addig nem függesztik fel az ártatlan olvasást, míg ki nem derül, a szöveg témája valójában nem a szerelmi kapcsolat (illetve annak a címbe jelzett „keserű” befejezése), hanem valami egészen más. A statikus történetben hirtelen egy váratlan elem jelenik meg, s általa a cím kétértelműsége lepleződik le. A „keserű” Piri hüvelykúpjának ízére utal, s ezzel a történet egy teljesen váratlan strukturális fordulatot vesz. A parodisztikus jelentést csak fokozza, hogy a szöveg végigviszi az ártatlan olvasás kódját, s azt éppolyan üresen találja a történet végén is, mint annak folyamán: „A további négy napban minden nap(!) találkoztak, és nemsokára szerelmesek lettek egymásba.” (22.) Vagyis a történet üres kódja által implikált olvasás sehová sem jutott, nincs megoldása: a banális történet a szövegen túl is folytatódik, nincs vége. A keserű íz hüvelykúp által jelzett konnotációja azonban éppen a váratlan elem megjelenésével kap

sajátos „perverzítást”: ha ugyanis végiggondoljuk a keserű íz vándorlásának útját Piri hüvelyétől Feri nyelvéig, majd onnét Piri nyelvére, úgy éppen ez a „keserűség”, pontosabban annak útja válik a tartós szerelmi kapcsolat zálogává. A váratlan szemantikai elem tehát megint csak nem indít elvárt (a cím által jelzett) cselekménysort, éppen ellenkezőleg: a címbe jelzett keserűség a kapcsolat tartósságának biztosítékává válik.

A *bivaly, a tigris és az oroszlán* című novellában a cím által jelzett egyértelműség, olvasói kód áll szemben a szereplők, pontosabban Rezső olvasatával. A váratlan elem azáltal lép be a történetbe, hogy míg a cím két ragadozó állatot tematizál, illetve a személtelen narrátor (aki helyzeténél fogva kényszeríti rá az olvasóra saját értelmezését) egyértelműen tigrisről beszél, addig kiderül: Rezső az, aki képtelen eldönteni, tigriseket vagy oroszlánokat látott-e. Vagyis a cím a történetben reálisan nem létező helyzetre utal: hiszen abban csak vagy az egyik, vagy a másik ragadozó szerepelhet. Innét érthető Feri kérdése: „Miért, szerintetek mi a lényeg?”, illetve Gergő kérdést megelőző válasza: „Az a lényeg, hogy itt vagyunk!” (32.) Gergő mondata éppen arra utal, hogy a szereplők nincsenek az igazság közelében, Feri megismételt kérdése pedig a félreértelmezés mindenkori erejét demonstrálhatja.

A címadó novella mögöttes kódja is a Hazai-novellák gazdag táptalaját belengő unalom toposzával telített, jelen esetben „újjgazdag” konnotációkkal. A váratlan, megoldást kínáló elem megint csak szokatlan módon jelentkezik, a szexualitást jelentő majom képében. Azaz a történet megint csak eltéríti azt az olvasói kódot, amely az aktusban látná az unalom feloldását. A közösülés a majom és a narrátor felesége között valósul meg, azaz a dinamikus elem semmit sem változtat a szöveg elején felvetett problémán. Az aktus különlegessége annak egyediségére is utal: az egyszeri aktus semmit sem változtat a felrajzolt újjgaz-

dag világ belső problémáin. A paródia nem az állat esetlen mozgásán alapul, hanem annak a világnak a parodisztikus „törvényein”, amelyet az állat megjelenésével mintegy felfed.

A referenciális és parodisztikus kódok közös nevezője a kötetben az üresség, amelynek segítségével más irányokba is kiterjeszthetjük olvasásunkat. Az üresség poétikája Hazai műveiben a szerialitással is érintkezik. A tucatszámra feltűnő lapos jellemek, banális filozófiai problémák hasonlóképpen íródnak Hazai szövegeibe, mint ahogyan Andy Warhol rakta fel arcait és levesedobozait a vászonra. A hasonlóságot az is biztosítja, hogy Hazai novellái sem közelíthetők meg a klasszikus esztétikai kategóriák segítségével, azaz a szépség eltűnése mellett annak ellentéte sem válik tapinthatóvá: e szövegek tékje egészen máshol keresendő. Mintha afféle halálszövegek jönnének létre: olyan szövegek, amelyek célja mindenféle jelentés kioltása (legnyilvánvalóbban *Az ötlet* vagy a *Stílus* esetében, de ez a megállapítás Hazai egész kötetére kiterjeszthető). Ezért nincs értelme a perverzitásról mint negatív minőségről sem beszélni: ez a kategória a textusban feloldódva mindig a konkrét reális kód lehetőségeként jelenik meg, azaz valószerűsége természetessé válik (nem úgy, mint például de Sade regényeiben). Perverznek inkább azt tarthatjuk, hogy a szövegnek mintha mindig csak egy darabját kapnánk: a történetek nem jutnak önmaguk végére, nincs megoldásuk, kitépott lapok egy másik, jóval hosszabb szövegből (s erre talán nem a legmegfelelőbb kifejezés az, hogy Hazai novellái nem poentírozottak). Vagyis retorikai szempontból a parcialitás trópusával szembesítik olvasójukat.

Az üresség kódja által felülírt kódok abban a térben mozognak Hazai írásaiban, amelyeket Baudrillard elnevezése nyomán a szimulakrum terének nevezhetünk. Csak ennek a kódnak a figyelembevétele nélkül tarthatóak Hazai novellái realisztikusnak.

A szimulakrum tere azonban eltakarja és banálissá teszi a jelentések világát, kioltja a lehetséges jelentések tömegeit. A jelölő-jelölt kapcsolat esetlegessége, a jelentés-kioltás poétikája megfigyelhető Hazai novelláinak első csoportjában is: például Pötyi valószínűsíthető halála nem von maga után olyan eseménysort, amely elvárható lenne, illetve, másfelől nézve, a Pötyi balesetét követő események a halál jelentésségének kioltását textualizálják. *A bivaly, tigris és az oroszlan*ban a vérengző tigrisek által felkeltett „iszonyú durva” jelenetsor csak a a képernyőn szemlélhető: Rezső, Gergő és Feri világa a hétköznapi céltalanságba, azaz a jelentés-kioltás egyedül érvényes területére vezeti a durva, felkavaró élményeket. A kötet címadó novellájában és a *Keserű szerelemben* a szex konzervatív olvasata válik lehetetlenné. A szex nem céljá, hanem eszközzé válik, éppen ezért nincs benne semmi perverz. A szex (nem létező perverzítása) által rendeződnek megnyugtató módon a szereplők közti viszonyok, válnak rendezetté, de egyúttal kioltódnak azok a jelentések is, amelyek – a romantika kódjának felhasználásával – felforgató erőt biztosíthatnának számára. A szubverzív erő kimosódása a szexualitás jelentéstartományából azzal a következménnyel jár, hogy az aktusok leírásakor gyakran a komikus, parodisztikus hatás lehetőségei felé mozdul el a szöveg. A szimuláció által kimosott metafizikus jelentéstartományok után a szexualitás toposza csak nevetséges formában emlékeztet saját hajdani erejére, szubverzítésára. A megvalósult utópia jelenik meg a szexleírások nyomán Hazai szövegeiben: a mindent szabad logikája szervezi a pozitúrákat. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy a szex éppúgy a hétköznapi élet működésének kódjait veszi magára, mint például a vacsora elkészítése, egy bevásárlóköri út vagy a reggeli ébredés.

A jelentés-kioltás műveletei még nyilvánvalóbbak azokban a Hazai-szövegekben (a kötet egy másik csoportjában), mint

A mosoly felosztása, A logika felosztása és Az élet felosztása, amelyek eleve a jelentés értelmességének lehetetlenségéből indulnak ki, s olyan szimulált környezetet állítanak elő, amely önnön lehetetlenségének kiterjesztését beszéli el. Az így létrejövő „poszt-beszéd” túlhalad a metafizikai, értelmesnek tételezett textuson, s még ironikusan is alig értelmezhető: a jelenlét nyilvánítja ki akaratát, végtelen szövegeléssé nyújtva az időt.

Az *Irma néni leejti a kukoricakonszervet, Karcsi bácsi leejti a kolbászt, Kati néni leejti a habszifont* című írások (a kötet szövegeinek harmadik csoportja) a referencialitás üres kódját textualizálják. A nonszensz életképek olyan abszurd olvasási technikát kívánnak a befogadótól, amelybe valószínűleg nem sokan képesek belehelyezkedni. A permanens értelmetlenség blőd helyzetei azonban paradox módon éppen azt a szimulált teret és világot építik fel, amelynek tapasztalatával az olvasáson túl maga is találkozik, sőt benne léte lehetőségeire ismerhet.

A jelentéskioltság szimulációs technikájára ismerhetünk a kötet szinte minden szövegében. Ezek a szövegek csak imitálják a szépirodalmi stílust, de éppen így imitálják a magas irodalomból származó megszólalásformákat is: vagyis olyan eldönthetlenségi mutatókkal operálnak, amelyek az olvasás elbizonytalanítását vonhatják maguk után. Jellemző erre a *Zebrák és éttermek* bevezetése: „Akinek nincs múltja vagy csak mindent elfelejtett, vagy eszébe jutnak néha dolgok, de nincs megelégedve az emlékezetével, a sorsával, a jelenlegi állapotával, annak bizony keserű a pillanatok bágyadt füzére. Leginkább el kell gondolkodni azon, hogy merre megy a világ, merre megy a csapat.” (102.) A magas irodalom szempontjából ígéretesen induló, mély filozófiai gondolatok lehetőségeit fölvető, érzékenységre játszó szöveg a második mondatban hibás grammatikai szerkezetbe, tartalmilag pedig egy oltári közhelybe simul. Ezek az áltudományos eszmefut-

tatások is szerepet játszanak abban, hogy Hazai kötetét végigkíséri egy olyan irányultság, amelynek megjelenési formája egyfajta pszeudotextus lesz. Pszeudotextus alatt olyan szövegeket értek, amelyek valamilyen metafizikai tartalommal bíró szöveget imitálnak, de már az imitációban potenciálisan benne rejlő ironiát is csak imitációként tematizálják, vagy gyakran még úgy se. Ez a pszeudotextus magáért a jelenlétért jön létre, a beszélés, a mondás folyamatossága, rendje vagy éppen kényszere hívja elő. Bármikor elkezdhető és folytatható, bármikor felfüggeszthető és abbahagyható. Leginkább a kötetzáró (a kötet írásának negyedik lehetséges csoportja) *A lélek feszültsége*, a *Gondolatok*, a *Stílus*, a *Zebrák és éttermek* építik fel az így értett pszeudotextust, de többé-kevésbé szinte a kötet összes novellája, valamilyen formában, törekedik egy ilyen réteg megkomponálására.

Tény, hogy – éppen a szövegbe épített említett pszeudotextusok révén – Hazai majd minden írása valamiképpen a megszokottat támadja, fenntartva egyfajta anarchisztikus jelentéstartományt szövegeiben. A majommal lefolytatott közönség megjelenítése (*Szex a nappaliban*) éppúgy teret adhat az elutasító olvasói attitűdnek, mint *A szar* című opusz, amelyben a szar büdösségének problémájára keresi a választ 21 sorban, vagy *Az ötlet* című, Örkeny-egypercesekre reflektáló szöveg, amely érdektelen információival nem is annyira az abszurd, ironikus-groteszk jelentéstartományokat szólaltatja meg, hanem inkább az üres kód abszolút uralmát terjeszti ki a szöveg poétikája fölé.

Hazai szövegei minduntalan azzal a kérdéssel szembesítenek bennünket, hogy mit várunk el az irodalomtól, milyen elvárásokkal közelítünk a művészet, a szépirodalmi szöveg felé. Azért is provokatívak ezek az írások, mert több értelemben is a határon helyezkednek el. Nemcsak arról van szó, hogy ezek a novellák keverik a magas

és az alacsony irodalom regisztereit, hanem arról is, hogy sokszor próbára teszik olvasójukat. Megbomlanak például az ok-okozati viszonyok, s ez azt eredményezi, hogy a legtöbb novellában (mint például a *Vigyázz Pötyiben*, az *Emberrablás a Dob utcában*, a *Reggeli Cruzban*, vagy *A széles hátú férfi esete* című írásokban) az olvasó nem szembesülhet a lejátszódó események következményeivel, kénytelen a szövegek végi ürességet saját kreativitásának lehetőségeivel betapasztani. Éppígy provokatív lehet a szex tematizálása is bizonyos olvasói attitűdök számára, hiszen a gátlástalanság természetes állapotként való bemutatása erősebb hatást képes kifejteni, mint akkor, ha a szöveg a gátlástalanságot a természetelensséggel hozza kapcsolatba. Ebben az esetben ugyanis a perverziók közé száműzve kitessekelné azt a hétköznapi életből, a hihetőség alakzataiból.

Talán nem túlzás az a megállapítás sem, hogy Hazai novellái a határokon helyezkednek el. Legtöbbször a normalitás és az extrémítás közti határon egyensúlyoznak, az elvárhatóság, az ígéret, illetve a beteljesülhetetlenség témáit variálják. Nyugodt, laza stílusa – annak ellenére, hogy a szereplők lelkiállapota zaklatott lehet – egyfajta cinizmust közvetít: nyugodt, laza örületet. Ezzel a cinizmussal veti alá kísérleteknek a szereplőket: mi történik akkor, ha Irma néni leejti a kukoricakonzervet, ha Karcsi bácsi leejti a kolbászt, ha Pötyi kiesik a mikrobusból, ha Árpai állja a szavát... Ezek a különös kísérletek általában parodisztikus jellegűek, s csak a kísérlet tematizálásában emlékeztetnek a naturalista analízisre, a zolai kísérleti regényre. Néha sajátos kémia lengi körül a Hazai-szövegeket, belső folyamatok kémiaja, manipuláció a különféle drogokkal; az *Egy vérrög története* pedig teljes egészében a Hazai-féle kémianak, kémiai látásmódnak van alávetve.

A tudományos beszéd imitálása egy másik stílusminőség. Hazai Beavis és Butthead módján dekonstruál, mint példá-

ul *A mosoly felosztása*, *A logika felosztása*, *Az élet felosztása*, *A szar* vagy *A lélek feszültsége* című novellákban, s ezzel akaratlanul is egyrészt abszurd hatást kelt, másrészt a felszíni, vagy éppen felszínes olvasást erősíti, hiszen a szöveg arra játszik, hogy az olvasó ne vegye komolyan az állításokat, a felosztásokat, egyszóval azt az analízist, amelyet a szöveg eljátszik. Ebből a szempontból olvassa magát a szöveg *Az élet felosztása* című novellában: „A megértés tisztázatlansága tehát tágítható, megszakítható és elérhető keretek között zajlik, ráadásul hatékony módon tágítható.” (89.)

A poszthumanitás baudrillard-i elképzelése irányítja Hazai szereplőit is. Az európai humanista klasszikus ideálja, az öntudatos, cselekvő ember képe kimosódik a Hazai-szövegekből, s helyébe a steril gépember lép. Hazai szövege nyugodt szívvel löki ki szereplőjét a huzattal az autóból, majommal hágatja meg a feleséget, szedi szét a testet, akár fizikailag, mint az *Egy vérrög történetében* vagy mentálisan, mint a *Dávid a vonaton* című opuszban vagy *A rózsaszín por* című drogos szövegben. Telitalálatok tehát a címek: nemcsak a logika, a mosoly és az élet osztható fel tetszés szerint, hanem a test és az agy is.

A szimulakrum-emberek története azonban nem különlegeseek. Mivel a szimuláció kora a megvalósult utópia, ezért Hazai hősei és maga a Hazai-szövegvilág is mindig a centrumban van („Itt a centrumban még nem tudom, még nem lehet tudni, mi fog következni.” [*Zebrák és éttermek*, 103.]), a centrum poétikája szervezi a narrációt, ezért is érezheti úgy az olvasó, hogy Budapesten vagy valamilyen nyugati városban (a *Gondolatok* például Frankfurtot tematizálja) játszódna a történetek. Hazai novellái nem akarnak nagyot ütni, nagyot mondani: hiszen a szimuláció centrumában vannak, s a szövegek a kimondás vágyával, annak feltupírozott akarásával éppen provincializmusukat bizonyítanak. A megvalósult utópia ideológiája az egész

kötetet belengi: minden úgy van jól, ahogyan van, minden éppen úgy van jól, ahogyan éppen van. A legfontosabb életminőség az élvezet (uniós próza), az élet élvezete, de steril, hideg formában, nyoma sincs hedonizmusnak. A hedonizmus a cinizmus-sal kapcsolódik össze, s alakít ki új minőséget.

Hazai szövegei egyáltalán nem mellőzik a pongyolaságot és a hibás mondszerkesztést mint lehetőséget: „De Karcsi bácsi ennek ellenére mindig úgy válaszolt erre a maga által feltett kérdésre...” (92/93.), „Erre még ment egy nagyobbacska kört az őszi napsütésben, végig a vastagabb (szélesebb? – megj. N. Z.) utcákon...” (93.), „Leginkább el kell gondolkodni azon, hogy merre megy a világ, merre megy a csapat.” (102.) A blőd okoskodás poétikája a közvetlenséget szituáló pseudoreflexív megszólalásmódokkal keveredik: „Valami feloldódik, összeáll. Ön és te, mit gondolkodnak erről? Milyen a stílusom? Hogy vetem fel ezt a problémát, mely engem olyannyira izgat? Ez most persze személyes ügy, talán személyesebb írás, mint a többi. Vagy nem? A többi is elég személyes, csak másképpen. Most Önök hol vannak? Most én hol vagyok? Melyek ezek az érthetetlen, ám elképzelhető határok közöttünk? Te mit gondolsz erről? Vannak benyomásaid?” (106.) Mintha a nyelv közvetítő, kommunikatív erejét kiküszöbölve lehetne képes megszólítani az olvasót – ezt a paradox, abszurd lehetőséget imitálja a szöveg. Vagyis a szöveg fő irányává az a groteszk szituáció válik, amelyben a szöveg, hogy elérje az ideálisnak tételezett közvetítetlenséget, megpróbálja megsemmisíteni, kiiktatni önmagát, a szöveg retorikai feltételét, hogy túllepve önmaga retorikai megalkotottságán kapcsolódhasson össze szerző és olvasó. Ez az abszurd vágy voltaképp a szöveg halálvágya, a tökéletes referencialitás és egyúttal a tökéletes értelmezés vágya. Hazai szövegeinek referenciális aspektusait itt kell keresnünk: önmaga poétikai megalkotottságának

kiküszöbölésére használja fel a szövegen túli tapasztalat dimenzióit, a referencialitás felforgató lehetőségét: „István a Dob utcában lakott egy viszonylag levegőtlen földszinti lakásban, melynek egyetlen ablaka az udvarra nézett. A ház fala piszkos világoskék, az udvar köve pedig sötétbarna vagy mályvaszínű volt, a faszt se emlékszik már.” (61.) Harakiri-szövegekké válnak: mintha a szöveg abból a célból jött volna létre, hogy ne legyen, hogy elháruljon a szerző és olvasó közül. Hogy egyúttal feltáruljon és elháruljon. Hogy kiküszöbölődjön a szöveg mint határ, mint az elválasztás, az olvasótól való megfosztás tudatosításának eszköze: „Hogyan kezdjem el? Mit tegyek elsőként? Mondjam azt, hogy átment a zebrán? Mondjam azt, hogy átmentél a zebrán vagy hogy imádom, megőrülök érte? Persze olyan értelemben, hogy nem örülök meg, hanem nagyon szeretem. Elég ennyi. Egy nagy frászt. Ebben a pillanatban azt sem tudni, hogy te miféle, s én miféle vagyok. Valahogy közel kellene kerülni a közönséghez. De van itt olyan? Közel szeretnék kerülni a közönséghez, a közönségességhez, az én közönségességemhez. Azt szeretném, hogy mellettem állj vagy ülj, és merjem kinyitni a számat és mondani valamit.” (102.)

Ha a szöveget kiiktatva bele tud mászni az olvasóba, úgy a szerző elérte utópisztikus célját: eggyé válik az olvasóval. A retorika kiiktatódása válik feltételévé ennek az egyesülésnek. Talán ezért annyira szegények poétikai értelemben Hazai szövegei? A minimalista narráció talán képes kijátszani a denotációt a konnotáció ellenében, mint azt *Az ötlet* című szöveg próbálja? „Három pár együtt nyaral, aztán két nap múlva az egyik pár lelép. A szomszédom vesz egy puskát, hazaviszi, megkér, hogy segítsen neki belőni, leülök és gondolkodom. Egy fiatal lány bevásárol délután, este lecsót főz, kétszer elvágja az ujját, megjön közben barátnője, leülnek a konyhában és beszélgetnek.” (97.)

Hazai szövegeivel szembesülve folyton felvetődhet a kérdés: miért fontos ezt olvasnunk? Miért olvassuk ezt még mindig? Gyakran teljesen érdektelen témák, didaktikus és leíró részek váltakoznak egymás után. S ilyenkor ott érezzük a narrátor örömet, ahogy élvezi, hogy pertraktálhatja olvasóját. Mintha Hazai írásainak nem lenne érdeke, hogy az irodalmiság, a kánon, a hatalom folytatásai legyenek, mint a megszokott szépirodalmi szövegek. Innét érezhető Hazai szövegeinek irodalomellenes éle: az önmagába írt nonkonformitás trópusa.

Ez az a trópus, amely szinte minden szövegben potens: a provokáció retorikája. Nem túlzás tehát azt állítani: csak az válik Hazai bennfoglalt jó olvasójává, aki képes kitenni magát e szövegek provokációinak.

Ebben az esetben azonban Hazai szövegei végtelenül kiszolgáltatottak is. Hiszen egyrészt kötődnek arra a mindenkori kánonra, irodalmiságra, amely ellenében képesek csak az önmeghatározásra, s éppígy kiszolgáltatottak saját narrációjuk provokációjának is. Ez utóbbi ugyanis önmagát emésztheti fel legelőször.

Faragó Kornélia

Megnyilvánulás-formák

Solymosi Bálint: Detonáta

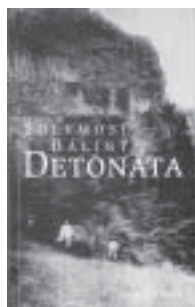
Az alcím architextuális jelzése szerint elbeszéléseket és kisprózákat tartalmazó kötet három ciklusra tagolódik. Első hét szövegét a „lábjegyzetek” folyamatos számozása sorolja egy egységbe, illetve az, hogy a számok nyomán közösen hoznak létre egy nyolcadikat. A „jegyzetanyag” egy új, idegen karakterű összefüggésrendszert formáz, rendre ebben találja magát az így egyszerre több (a fikció szerint eltérő időpontokban keletkezett) szöveget is építő olvasás. Ezek szerint hét folyamatosnak tetszőből, egy, a szaggatottság látszatát mutató szövegben futnak össze a szálak. Mintha ebben már ellenkező előjellel hatna és szétjátszó szerepet öltene a szövegsort egybefogó, egyben tartó számozás, a paratextuális jellegű komponáltság eredményeként ugyanis a számok 21 szegmentumból állónak mutatják a *Jegyzetet*. Egységképzete a számok közbeékelésével vizuálisan valóban megkérdőjeleződik, a szétszórt és elaprózott narratív technika helyett – folyton lezáródó és lábjegyzetszerűen újrakezdődő szövegdarabokat váránk – azonban mintegy elvárásunk horizontjából kimozdulva, egybefüggő, a számok figyelembe vétele nélkül is jól olvasható történet alakul ki. Így a számok elsorvasztott hagyományos lábjegyzeti funkciója és talányos szerkezeti pozíciója egészen szokatlan módon erősíti fel a kereső-kérdő beállítódást.

Alapkérdésként mégis az merül fel, hogy végigjártsszuke a felkínált textuális térjáratot?

E sajtászerű hiányszerkezetekből

a hiány-betöltés vágyával lépünk ki újra és újra. A lábjegyzettechnikát ezúttal azonban nem a keresés-találás szokásosan megnyugtató dinamikája szervezi: a kissé megemelt számok kivezetnek ugyan a szövegekből de nem a szokásos célzattal. Kilépésre hívnak fel, úgy tűnhet, kiegészítést, eligazítást ígérnek, közvetve azonban a folyamatosan jelen lévő, körvonalazhatatlanul izgató hiányt tudatosítják, mélyítik. És segítenek számszerűen nyilvántartani, hány-szor járjuk be mégis a szövegek közötti relációt. Meddig teszünk eleget a nehezen beazonosítható célú átkapcsolási felhívásoknak? Mikorra látjuk be, hogy a számok csupán újabbnál újabb hiányfunkciókat hoznak működésbe? Meddig él bennünk a remény? Minek a reménye is?

Olvasás közben, egy idő után kénytelenek vagyunk a kérdésességre mint valami alapjellegzetességre figyelni, annál is inkább minthogy a kérdés témája a szövegben szó-tárilag-nyelvileg is explikálódik. A kérdésesség kultiválása mindvégig a keresés esélyének fenntartását szolgálja. A keresési esély megőrzése, fenntartása (és nem a keresés célhoz érése) a „megnyilatkozási” program része. Már az *Ágak egy hamisciprusról* (1995) című kötetben felmerült a „kínosan precíz keresés” gondolata, a keresése, amely arra irányul, hogy az én „ön-maga történéseire leljen”. Helyenként most is úgy tűnik mintha a „kérdőző mondatok egyedüli, kizárólagos ténye volna csak” az életvilág. Az elbeszélő tér-idő- és tárgyszemlélete azért figyelemreméltó, mert a kérdés-válasz formájú dialogizáció lehetőségét is felvillantja. „A figyelem pompázatosága, teljessége, ha tudod, melyek azok a tárgyak, melyek nem választások hanem a tér saját

Orpheus Kiadó, Bp., 2001.

válasza és az idő saját válasza arra a kérdésre –, hol vagy? és mi történik?” A tér és az idő a tárgyvilágba oltja az egzisztenciális kérdéseket illető válaszát. Természetesen ebben a koncepcióban a válasz arra szolgál, hogy továbbfolytassa a kérdezést. Ez az egyedüli továbbvihető kérdés. Ami igazán lényeges, az a továbbkérdezés retorikája. Ez a poétikai beállítottság a nyitottba való irányulás különös gyakorlatává, a dolgok kérdéssel való megnyitásának gyakorlatává kívánja avatni az olvasást. Nehezen értelmezhető módon ugyan, de azt hiszem, termel hozzá elégséges olvasói érdeklődési energiát.

A beszéd alanyának pozíciójára pályázó figura önmaga értelmezhetőségéhez is kérdésalakzatok sorában kísérel meg eljutni: „Hogy mégis én emlékeztessen magam? Mire? Magamra? A másikra?” Olvasásunkat az én és a másik („Idegen tudat volna? Hangalak?”) egymást moduláló jelenlétei irányítják. Az énképzésnek a mai próza ismeretében már szinte köznapi természetességgel ható bonyolultságai, az én „mássá” írása. A megkettőződésből, megsokszorozódásból sarjadó Másik az én számára „az önmagából kilépés eshetősége”. Nem is annyira önmagára ismer a tükörképben/tükörképekben mint inkább arra a bizonyos én-idegenre. Az önmagától való eloldódással biztosíthat egy olyan perspektívát, amelynek az osztatlan én nincs a birtokában. Mert lehetséges, hogy valóban csak a másikunk részletei vagyunk a másság eltört tükreben.

A megkettőződésből eredő önmegértés egyik toposza, a mai irodalomban már túlságosan nagy terheltségű tükör is kérdések sorát veti fel: „Ezt én írom, és nem ő mondja. Én? Az arcomat nézem itt a tükörben. Ő mit mond?” A homogén szerkezetű önzonosság lehetőségeivel szembeni kétely és az állandó önértelmezési kényszer teszi, hogy az én-idegen (a vendég, az ismeretlen, az árnyalak) dimenziója, a kettős állapot, az interferenciális én, az individuális-

ban rejlő duális, a titkos másság és a tükrö-topika számos eleme újra aktív jelentésű. Próza- és versbeszédében megnyilvánuló kontinuitás jeleként, Solymosi Bálint átvezeti korábbi köteteiből. Amikor a szövegek ezeket a korábban is hangsúlyosan jelen lévő, a mára már megszokott értésmódokat rögzítő kérdésköröket exponálják újra, hatásukat az ismételt megjelenés felhívó erejének és a beszédszerűen-élményszerűen dinamikus beszédépítés frissességének köszönhetik. Amellett, hogy az önfelismerés, az önmagától elkülönülő én, az elbeszélhető azonosság kérdéskörét illetően vissza-vissza kapcsolnak a korábbi prózákhöz („Maradtam, megmaradni a témánál.”), *A múltéger* (1992) című verskötethez is kötődnek, minthogy a Bacsó Béla által jellemzett idiomorfikus írásmód lényegi jegyeit is érvényesítik: „Az írásmód lényege, hogy a cseppfolyós életáramlás egy előre nem rögzíthető pillanatában bekövetkezik egy „saját”-sajátos *de nem elsajátított* alakzat-képződés, kikristályosodás, melyen áttűnik az én – *valahol és valamiként*. Ebben az írásban látszólag háborítatlan fluiditásként mozdul a történet, mígnem egyszer hirtelen csaknem észrevétlenül kikristályosodik a *más* időt és teret együtt-láttató alakzat.” (Jelenkor 1992/6.)

A két prózakeret kapcsolódási pontjai egyszerre sugallják az átviteleket és az áthallásokat. Azonban minden kötődésen túl, az új könyv néhány vonatkozásban megnyerő biztonsággal módosítja az *Ágak egy hamisciprusról* című kötetben sajátának tudott, erős identitású prózavilágot. Ezúttal az alany problematikája úgy is felmerül, hogy az én-beszédet (az előbbi kötetet teljességgel ez uralja) te-konstrukciók egészítik ki, olyan osztott énré utalva, amely saját reprezentációját az önmegszólítás olvasási alakzatát aktivizáló kettősség keretében véli megoldhatónak. A változást jelzi az is, hogy egyszerűsödött az elsődleges és másodlagos elbeszélőkre, a közvetített beszédekre, az egyénített figurák sorában

megjelenő én-változatokra épülő narratív technika. Jelentősen erősödött viszont az ún. személyes jellegű műfajok jegyei mentén való olvasás lehetősége. A kötet első szövege (*A vendég*) pl. egy Emily Dickinsonhoz szóló „levélféle” egy szintén őt érintő korábbi levélírói helyzetről, az emberi idő, az emlékezés és felejtés viszonyának értelmezhetőségéről. Megjelenik egy önéletrajzi olvasatot sugalló, de sajátosan nyitott jellegű beszédminőség is: nyitottságát a sokirányú kérdésség tartja fenn. Az írott önleletrajzi szituációból adódóan a szövegek több helyen is közvetlenül hangsúlyozzák az írás aktusát, az írás és írói identitás megképződésének kölcsönösségét: „Miféle életrajz volna a tiéd? Valami ha történt is veled, már törölted. Mindent töröltél. Nem, semmit sem töröltél. Néha úgy hiszed, hogy mindent és semmit, közben; *miközben írsz.*” – *Önarckép (kis keretben)*.

A ténylegesség és lehetőségesség elkeveredése, a valószerűnek valószerűtlen materiaként való megjelenítése, a képzelet és az elbizonytalanított emlékezet harca a dominanciáért az auto-fikció egy sajátos változatát állítja elő. Ami formát nyer az „vázlataiban elgondolva, figyelem, szándék, körülhatárolható akarat híján” jön a világra. A hihetetlenül zsúfolt, különböző időkhöz és léthelyekhez tartozó életpillanatokkal, megsemmisítő érzésmozzanatokkal telt prózai világ finoman sejteti, a hiány esztétikájának elsajátítása első lépésben a jelentésviszonyok, a jelentés-összefüggések ki nem dolgozásában mutatkozik meg. Az alakulásmód érzékletes hasonlatban definiálódik: „mint amikor szél támad, kerekedik, és nem történet”. Vannak bizonyos rendezési tervek, állítja a beszélő és állhatatosan cipel a teleologikus sejtelmek terhét.

A meglehetősen dinamikus gondolatáradatban erős statikus hangsúlyokat formál, különös csönd-réseket üt („meghallasz egy évszámot akkor olyan hosszú s irtóztatóan nagy csönd támad benned”) a sok, olykor zárójellel elkülönítve feltüntetett, kérdőjel-

lel – (’74?, ’95?, ’98?). Ma (kérdőjel) az ember (kérdőjel) Magyarországon (kérdőjel) egyszerűen nem ébredhet fel.” (*Emlékszesz? – Büntetőnovella*) és a kérdésség szövegkörnyezeti jelentéseivel elbizonytalanított emlékezeti tényező, a dátum. Ilyenkor a beszélő egyáltalán nem, vagy csak hiányosan mondja ki a felidézés beszédaktusait, az emlékező narratíva nem alakul, nem formálódik a maga teljességében szöveggé, nagyrészt az évszám által bemozdított olvasói képzetek szabad terében marad. A fantazmatikusan szabad egymásra következők pulzáló tartalmába a kötet végéig következetesen belejátszanak a dátumok szerint/dátumszerűen hordozott biografikus életidő, a differenciálatlan-alaktalan közösségi emlékezeti világ „irtóztatóan nagy” csöndjei. Minduntalan azon kapjuk magunkat, hogy saját megértő távlataink által befolyásolt múlt-fragmentumokat helyezünk el benne.

A kötet további kilenc szövegét mindezekelőtt az tartja egységben, hogy mindegyik élén fénykép áll. A szavak és képek közötti összetett kapcsolat, a szöveg-képkombináció vizuális-médiális teljesítménye új olvasásmódot követel. Az elbeszélés első pillantásra a nyelvi kiegészítés funkciójában jelenik meg, „képaláíró” szövegminőséget sejtet. A kép elsőbbségét azonban csakhamar elhalványítja a verbalitás dominanciája. Itt a személyességet kitüntető, konfesszionális beszéd alapjellemzője, hogy vizuális élményből kibontakozó nyelvben konstituálódik. A képek és a szavak, a képek és az olvasás együttműködését kezdeményező kilenc szöveg mindegyikében fel kell ismernünk a vallomásság gesztusait: „Nézni, az is micsoda egy confessió!” A textusnak a vizuális előd-szöveggel való viszonyában egyes elemek az önreflexió és önreprezentáció jeleiként működnek: „A megnyilvánulás akaratával (nem önkifejezésről beszélsz az önarckép egy más rendű »ügy«, közel sem önkifejező, nem ábrázol semmit és ha ábrázol is valamit »ügyetle-

nül» csak és kizárólag önmagát ábrázolja) szóval a megnyilvánulás akaratával együtt különös szemérmesség is úrrá lesz az emberen mintha valószerűtlenül pontosra, vagy egyáltalán túl konkrétan sikerülne akármi kijelentése önmagáról...” *Önarckép (kis keretben)*. A szó-kép interakcióban összetartozó szövegek, a „néző” diszkurzív tevékenységének építői funkciója mellett a metanyelv ideáját is megjelenítik. Solymosi Bálint nyilvánvalóan arra a látási szokásra alapoz, amely, mint tapasztalhatjuk, szomjúhozza a verbalitást. A néző-olvasó képzeite is bevonja a néző-író pozíciója, amint a fotográfiát a névtelenség közegéből átemeli az irodalom „neves” világába és megmutatja, hogyan oldható fel, illetve hogyan bonyolítható, hogyan mélyíthető egy fotóművészeti mediális jellemző, az anonimitás problémája. Nevesít és arctalanít. Az arcvesztés, az arctalanítás, az arc felismerhetetlenségének témája több ízben is felmerül, a leghatásosabban természetesen vizuális betétek (a kötet egyik ilyen képe Andy Warhol portréfotója – *Portrait of Joseph Beuys* –, a másik „Baranyay András rózsaszínre színezett fotója”) kifejezőmódjához kötődően. Az esztétikailag jelentős fotó-kép, a jó szöveg mélyén, mindig jelen van egy semmi-, hiány- vagy irrealitás-alakzat. A negatív is megjelenítheti a hiány rejtett alakját: „a negatív mint látencia”. A negatív a rejtett tartalom, az ellipsis retorikai figurájának látható megjelenése. A jelentés-értelmek eltávolításának, szétmosásának eszköze egy hasonlóság elvű rendszerben: a mintha és az akár jelentéskörében maradni, legfeljebb a hasonlításig eljutni, de sohasem az azonosításig. A manipulált képhatás (arctörlés, mozdulatfotó)

az életlenség esztétikája („az életlenség fokozza a látvány örületességét”) mentén találkozik Solymosi poétikai elképzelésével.

Abban a semmiben, abban a hiányzó helyben („az érinthetetlenség gyökerénél a megadó hiány”) gondolkodnak a szövegek, amelyet Baudrillard a barthesi punctummal azonosít. Mindegyikük alkotó életét meghatározza a „részletekhez kötődő élő mozdulatlanság”, együttes gesztussal emelik a kötet élére a címmotívumot (kép- és szövegcímként is fölmerül a *Detonáta*, sőt cikluscímként jelzi a fotóval bevezetett szövegek szorosabb együvé tartozását). Mert hogyan is fogalmaz Barthes? „Valamilyen részlethez (*detonátorhoz*) kötődő élő mozdulatlanság-ról lehetne beszélni: egy hirtelen robbanás kis csillagot vág a szöveg vagy fotó üvegén”. És hogyan Solymosi? „Sokkalta inkább attól kellene félned, hogy nem ismersz majd magadra többé eme mozdulatlan elmozdulásban, vagy eme elmozduló mozdulatban –, mintha ennek az írásnak az »énje« meg a kutya egymás idejére utazna. (Pont.)” Pontozott fotókból sarjadó pontozott szövegek. Poétikai formacéljuk az a bizonyos „saját»-sajátos, de nem elsjátított alakzat-képződés”, a barthesi fogalomkörben maradvá, a stúdium-tartalom, a megmagyarázható, a kódolt kiszorítása, a pontozott tartalom, a punctum javára, amely elemi erővel szúr belém, sebet üt, megfog, felkavar. A „bizonytalan, sima és felelőtlen” érdeklődésnél többet hivatottak kiváltani. Következésképpen a stúdium-mezőnek nevezhető világos tartományból a *Detonáta* mindegyik szövege kifelé törekszik. Ezért nehéz beszélni a kötetről, és ezért érdemes elolvasni.

Valastyán Tamás

Hol dobog a regény szíve?

Bálint Péter: Alföldi portrék

A szív regénye – amint ezzel a munkacímmel kezdtem tünődni Bálint Péter új regényén, hamar rá kellett jönnöm, hogy e fordulat bár hatásos, nem eléggé pontos. Nem is a túlzott (és túlzó) általánosítás, megragadhatatlanság és szentimentalizmus, már-már közhelyszerűség tesz problémát, sőt ezen jellegzetességek miatt még indokolt is lenne munkacímem a regény felvállalt mindennapiságra való vonatkozásából, az emlékezés és a mesélés révén megvalósítandó világ-rekonstrukciójából, illetve ezen ambíció mentén a vulgárisnak és az emelkedettnek ugyanazon körben történő megjelenítéséből eredően. A probléma az, hogy a szív metaforája feltételez egy centrumot, egy mindent szervező közép-pontot, ami a lehetséges hibákat, zavarokat, töréseket eleve kiiktatja, tehát az elevenségtől fosztja meg a regény nyelvét s világát, attól, amire utalni kíván. Ugyan Bálint Péter művének narrációs eljárásrendjétől nem áll távol egy ilyen középponti szerveződés – a mesélő és az emlékező kitüntetettsége is ezt erősíti fel, mi több, szerkezetileg is beszélhetünk a centrális felépítettségéről, amennyiben a narrátor, az emlékező-író önmagáról a legtöbbet az ötödik fejezetben, azaz a regény középső részében mondja el –, efelől tehát rendben

lenne a cím metaforája, mégis amikor a szív motívuma előkerül a műben, legtöbbször „rakoncátlankodó szívhangok”, „elhagyott szívzörejek” képeiben tűnik fel, ütem- és ritmusza-

vara jelző értékű: „A szívem mindig jó előre jelzi a várható eseményeket; ütemesebb kalimpálásából vagy elcsendesedéséből következtetni tudok a baljós vagy kellemes fordulatokra” (142.). A szív központi szerepe a vér áramoltatásában egy korpuson belül, azaz az én centrum jellege az emlékezés és mesélés áramlásának előidézésében egy regényvilágon belül – voltaképp tagadhatatlan, ám még motivikusan a zavar, az esetlegesség elő-előkerül a műben, s ez felvillantja a világ nyelv általi elbeszélésének, ábrázolásának lehetőségét, a totálisan ugyan megvalósíthatatlan, ugyanakkor *töredékességében* csakis a nyelv által kivitelezhető megformálását, azaz megalapoz egy lehetséges világrekonstruálást, addig a narratív kibomlásrendben, az *Alföldi portrék* retorikájában és szemléletében e sui generis lehetetlenség, illetve töredékesség már nem jelenik meg.

Bálint Péter egy helyütt fondorlatos fordulattal szövi regényébe az angyalok és a narrátorok hasonlatosságáról szóló ismertét, mondván: „az angyaloknak nincs nemük, miként a regények narrátorának sem” (27.). Bálintnál a narrátor nagyon sokat tud, ismeri az angyalokhoz hasonlatos androgün mivoltáról szóló fordulatot is, de mintha túlzón és mindig a tudása vezetné, még akkor is, amikor pusztán rá kellene hangoztatnia e nemtelenségre, hagynia kibontakozni ezen elementáris hiányból, ebből a teremtés előtti semmiből regénye világát. Ehhez persze a szerzőnek helyenként s időnként valamiképp el kellene tüntetnie, vagy legalábbis gyengítenie, zárójelznie kéne elbeszélő-emlékező-mesélő énjét, de hát éppen ez az, amit nem kérhetünk és nem várhatunk el tőle, hiszen a nagy mesélők-

Múlt és Jövő Kiadó,
Bp., 1999. 248 o.

höz hasonlóan ő is emlékező énjé múltidéző s rekonstruktív szemlélete révén szeretné s próbálja megteremteni pulzáló univerzumát. Bálint Péter azon írók közé tartozik, akik nem táplálnak gyanút a világ nyelv általi totális ábrázolásával-megidézhetőségével kapcsolatban, pontosabban szerint a nyelv esetlegessége nem kezdheti ki a világ maradéktalan rekonstruálásának lehetőségét, ezt mint olvasója tisztelem benne, ha persze – mint olvasója – e hitét és ambícióját nem tudom is maradéktalanul elfogadni. Bálint hisz abban, hogy a szavak valamiféle mágikus burkot vonnak a dolgok, események köré – ugyanis csak ekként merülhet el az előbb említett gyanútlan-ságban-naivitásban s alkothatja újra világát –, ily módon el is oldják azokat a „pusztán megjelenés”-től és „pusztán megtörténtség”-től, az emlékezés és a mesélő-mesei megidézés révén pedig már ezen eloldottság aktivizálódik s jelenítődik meg. Ám ekkor már ennek a regényes aktivizálódásnak, mondhatni, semmi köze nem lesz a rekonstruálandó vélt vagy valós „létevalóság”-hoz: az írói teremtmény sikere azon áll vagy bukik, hogy ezt az eloldódást mennyire képes legitimizálni művében. Azaz hogyan jeleníti meg világa eleve-másságát.

Bálint Péter már indulásakor, az *Örvény és fuga* című első regényével jelezte: írói létmódja közegéül a nyelvi-világalkotói székepszis helyett a mesélőkedv teremtő erejét választja. Választását kritikusai enyhén szólva fanyalogva fogadták. E fanyalgás fő oka – mint arról már szóltam – a nyelvi székepszis érintetlenségéből, a világ és a nyelv reflexív kapcsolatának, töredékes-romlott, a hiány motiválta viszonyának Bálint által kevésbé interiorizált-reflektált jellegéből adódik. Bálint első regényéről írott kritikájában Bényei Tamás pl. azt állítja, hogy „az állandó konfliktust tagolatlanság és ta-

goltság, a kavargó életanyag közvetlen visszaadása és művészi egésszé alakítása között”¹ az írónak voltaképp nem sikerült megfelelő formarendben feloldania, azaz természetlenül feszültségként maradt meg a narrációban. A kritikus a „fikciónyszerűen megjelentetett általános emberi” szintjét hiányolja a túlságosan is kiépülő „abszolút személyes” és „mitologikus-transzcendens szint” mellől, márpedig regényről lévén szó, e hiány az írói vállalkozás kudarcát eredményezi.² Thomka Beáta, aki higgadtabban kritikus, sőt az *Örvény és fuga* szövegét s világát helyenként affirmatívan szemlélő bírálatában „kissé régies szenzibilitásról” beszél, melyet egyebek közt az a meggyőződés is táplál, „melyet nem ingatott meg a dolgok elbeszélhetőségét illető kétely”, és elismeréssel szól a regény formáját s világképét összetartó „vitathatatlan egységről és szervezőségről”³, összességében szintén illuzórikusnak véli Bálint regénykísérletét. Ugyanakkor míg a kilencvenes évek elején ezt az írói választást, az emlékező, „életmesélő” én által uralt nyelvi szerveződésű írói alkotásmódot és -szemléletet úgy tűnik, illethette erős kritika egyrészt az ún. prózaforulaton, tehát a kontingens, nyelvi reflektáltságú történet- s világalkotási modellel cizellálódott, másrészt (és főképp) a kánon-elvet favorizáló kritikus szemlélet felől, addig ma már meglátásom szerint (s hozzáteszem, üdítő módon és szerencsére) a pluralisztikus regényvilágok s az ezeket szintén sokrétűen és különböző alternatívákat elfogadva megfűtő kritikus fogadtatás-befogadás idején, azaz egy immár szelölősebb alkotói és kritikus térben az ilyen jellegű kritika ugyan lehet releváns, azonban az pusztán egy szál abban a színes, gazdagon szőtt szöttesben, ami ma véleményem szerint az irodalmi nyilvánosság. Észrevételezésemmel persze nem akarom gyen-

1 Bényei Tamás: *Bálint Péter: Örvény és fuga*. Alföld, 1990/10. 91.

2 Vö: l. m. 93.

3 Thomka Beáta: *Az epikus emlékezet* (Bálint Péter: *Örvény és fuga*). Holmi, 1990/9. 1068., 1069., 1070.

gíteni a bálinti regényvilágokat jogosan illető kritikák erejét és érvényességét – egy írói produktumot is számos szempontból érinthet bíráló –, ugyanakkor igenis hangsúlyozni szeretném annak a beállítódásnak a megtörténtét, melynek alapja a különböző esztétikai, történeti stb. alternatívák lehetőségességét affirmáló írói és kritikai szemlélet. Ma ugyanúgy lehet írni az alkotó elme erőinek játékát szabadon és gazdagon kihasználva – hogy csak taláломra említsek pár példát – történeti regényt, mint metaforikus-kísérleti prózát, egyként releváns barokk nyelvi és szemléleti hagyományra építeni és mondjuk romantikus-ironikus prózapoétikai elveket előtérbe helyezni. Illetve zavartalanul – bár ez után a határozószó után azért tegyünk egy kérdőjelet, ugyanis a tisztázó igényű, egészséges viták hiánya igen zavaró – megfér egymás mellett az irodalmi művek s alkotásfolyamatok elemzésében-megítélésében mondjuk a kánon-elvet favorizáló vagy épp a befogadó pozícióját hangsúlyozó, valamint az értelmezés során a mű mű-létének nagyobb teret engedő vagy éppen élményesztétikai alapokon tájékozódó kritikai szemlélet. Hívhatjuk mindezt akár az irodalmi műfajok és kritikai ízlések posztmodern állapotának is. De nem is az elnevezés a lényeges, amiért eme szemléletváltást és perspektíva-bővülést Bálint Péter esetében olyannyira fontosnak érzem hangsúlyozni, az az általuk úgyszólván szabadabb kritikai tér és távlatosabb hatástörténet létrejötté azon hagyományok és szépírói elvek, motivációk láttatására, amelyek Bálint prózáját indulásától fogva meghatározzák. Pusztán megemlítés szintjén: e próza kialakulásában és formálódásában leginkább francia hatások dominálnak: elsősorban is a prousti emlékfestő narráció gazdagsága s a gide-i vallomásos próza bensőségessége; de pl. Thomas Mann azon alkotómódszerének Bálint általi átfordítá-

sát vagy megszürését is ott érzem a szövegek mögött, amelyet röviden úgy tudnék jellemezni, hogy ugyanazon kontextusban, sőt ugyanazon mondaton belül egyszerre van jelen a nagy ívű történések leírásának, valamint a legapróbb lélekrezdülések ábrázolásának az intenzitása; a magyarok vonatkozásában pedig mindenekelőtt Szentkuthy mindent kibeszélő, a dolgokat s a gondolatokat metaforikus hálóba gabalyító s hatalmas műveltséganyaggal megjelenítő nyelvét szükséges még e helyt megemlíteni, illetve Füst Milánnak a prózaformálásban lírikus természetet és bölceleti érzékenységet egyként érvényesítő írói szemléletét.

Hinni a nyelv alkotói-teremtő erejében, merni alámerülni a még magának valamilyen formát, nyelvet kereső káoszba, ráhagyatkozni a még formátlan emlékezés szertevívő áramaira, ambicionálni egy korszak, nevezetesen a hetvenes-nyolcvanas évek és „a rendszerváltás előtti kaotikus időszak” személyes és történeti megjelenítését, ugyanakkor minden egyes szóval, mondat tal adózni a mese mágiájának, a varázslat távlatának és a képzelet gazdagságának – mindez ugyanúgy árulkodik valamiféle elemi naivitásról, amiként jelez egy határozott írói programot: nyelvből, káoszból, emlékekből újraépíteni egy világot. Ez persze még kevés ahhoz, hogy e klasszikus regényalkotói szándékból sikeres hülomorfikus megvalósulás kerekedjen. Ugyanis Bálint Péter is elmondhatná Novalisszal, aki, mint ismeretes, nem volt híján regényterveknek: „Világokat építeni – ez nem elégíti ki a mélyebbre hatoló értelmet”. Szükséges ugyanis valami megragadhatatlanul és mégis érezhetően-érzékeltetően meglévő többlet, amit történetesen Novalis „szertető szívnek” nevez, mondván, hogy az „elégti ki a törekvő szellemet”.⁴ Azaz általa lehet sikeres a szándék megvalósítása. Bálintnál – hogy igazodjunk az ismételten előbukkanó szív-metaforikához – a törek-

4 Novalis: *Virágpor* (Weiss János fordítása). Műhely, 1997/2. 22.

vő szellemet mintha a nyelv és a hit egybe-
kapaszkodó és együttesen tovaáramló rit-
musa (ritmuszavara – sic!) elégténé ki. Ez
a ritmus vagy ritmuszavar köszön vissza,
helyesebben íródik bele, találja meg az üte-
meket, kalimpálásait, elcsendeseéseit a
regények narrációs kibomlásrendjébe(n).
Nála talán ez az a bizonyos többlet, ami
helyenként valóban bravúros részleteket
eredményez, ha mostani művében teljes
egészében nem tudott is a megjelenítő- és
ábrázolóerőben hatni.

Bálint Péter eddigi műveinek recepció-
ja kevésbé figyelt fel nyelvnek és hitnek a
narratív kibomlásban betöltött szerepére.
Gondoljunk csak a jelentős mértékben elő-
forduló biblikus motívumokra vagy a re-
formátus vallásszemlélet és életvitel eleme-
inek mesélésbe-, történetbe-szövésére. Ez-
úttal nincs mód kitérni e téma bővebb ki-
fejtésére, csupán utalnék fontosságára az
új regény némely motívumának, részleté-
nek rövid értelmezése erejéig. És főleg ab-
ból a szempontból térek ki rá, hogy mennyi-
ben segít megérteni, árnyalni ezt a kritika
szemében olyannyira ellentmondásos meg-
ítélésű prózanyelvet és -szemléletet. Tud-
niillik véleményem szerint hit és nyelv
szövevényes viszonyának narrációba építé-
se nem csupán azt a bizonyos többletet
eredményezi Bálint regényeiben, hanem az
időnkénti sikerületlenségek forrása is.
Ugyanis midőn az író a nyelvet és a hitet
valamely – Paul de Man kifejezését köl-
csönvéve – „narratív fonállal” szeretné össze-
fűzni, szembe kell néznie azzal, hogy ekkor
a nyelv ábrázolóereje és uralhatatlansága,
illetve a hit megtartóereje és valamiképp
mégiscsak az uralság, a birtoklás képzeté-
vel párosítható (azonosítható?!) entitása
között teremt viszonyt. Mindez elképesz-
tően nehéz írói feladat: hit és nyelv termé-
keny feszültségben tartása vagy egy olyan
metaforikus tér teremtése, ahol egymást
tartja meg e két radikálisan különböző tag,

nos egy ilyen egyensúly létrehozása igazán
fokmérője lehet az író ingéniumának. Bá-
lintnak sikerül néha ezt az egyensúlyt elér-
nie. Az *Alföldi portré*knak rögtön az elején
van egy szép jelenet, amikor is a főhős nagy-
anyja a mellette épp elalvó nagypapa szemé-
ről leemeli a szemüveget és kiveszi kezéből
a Bibliát, amiből „esténként a kijelölt igé-
ket” szokta olvasgatni a nagypapa, s miután
mindezeket az apró mindennapi szokásos
műveleteket elvégezte a nagymama s az
Úrtól nyugodt, békés álmot kért hitvesé-
nek, visszajuttatta „fejét a párnájára, s a pla-
fonon keresztbe futó repedést fürkészte,
akárha a törésvonalon át az örökkévalóság
titkaiba pillanthatott volna be” (11.).
Kierkegaard mondja egy helyütt, hogy a hit
olyan belső bizonyosság, amely a végtelen-
séget anticipálja.⁵ Nos az idézett részben
ez a belső bizonyosságból kibomló végte-
lenség talált plasztikus nyelvi formát a
mennyezetten végigfutó törésvonal képében,
valamint a feltételelesen fogalmazó s a lehe-
tőséget hordozó dikcióban. Itt a nyelv meg-
zabolázhatatlan ereje, a benne rejlő, végte-
lenségre hangolt „kifejezés-nélküli” vélemé-
nyem szerint finom egyensúlyba kerül a hit
belső bizonyosságából felsejlő végtelennel.
Erők, egymásra hatások olyan feszült egyen-
súlyáról van szó, mely különös módon végtelen
nyugalmat, harmóniát áraszt – s
mindennek nem utolsósorban az örökké-
valóság titkainak megpillantását lehetővé
tevő repedés, törésvonal metaforika az alap-
ja. Valami elemien valóságos, elemien ta-
pasztalati, érzéki-érzékeltető dolog (a pla-
fonon végigfutó repedés) révén válik meg-
jeleníthetővé az abszolút megidézhetetlen
és a priori (az örökkévalóság titka). A rés
metaforája azért találó, mert rajta át egy-
ként áramolhat mind a nyelv uralhatatlan
végtelene, mind a hit belső bizonyosságá-
ból fakadó végtelen. Gershom Scholem
fogalmazza ezt meg gyönyörűen egyik nyelv-
elméleti szövegében, amikor azt írja, „hogy

a nyelvben valami olyan is közvetítődik, ami messze túlmutat azon a szférán, amely a kifejezést és a megformálást lehetővé teszi; (...) minden kifejezésben ott lebeg, ott rejlik valami kifejezés-nélküli, ami (...) átsejlik a kifejezés világának résein”⁶. Persze regényről lévén szó, ennek az átsejlésnek textuális eredetűnek kell lennie, a kifejezés-nélküli a nyelv, a szöveg révén az, ami, a textus bontja ki magából, formálja meg a *nélküliséget* is, mert az már megoldatlanságokat jelez, ha valamiképp idegenszerűen, a szöveget mintegy megerőszkolva próbálja meg ábrázolni az író a titkot. A narrátor hitének is textuálisnak kell lennie, miként világi és kifürkészhetetlen titkai is szövegszerűek.

Ugyanakkor a hit s nyelv kölcsönkapcsolatában létesülő egyensúlytalanság prózapoeitika szempontból sem elhanyagolható problémákhoz vezet. Ha a hit és nyelv közötti termékeny feszültség megbomlik – tehát nem jön létre az írói ábrázolás sikerességéhez olyannyira szükséges többlet –, akkor vagy az egyik elem (a nyelv) esetlegessége és öncélja, vagy a másik (a hit) bornírt bizonyosságmániája kerekedik fölül s lép fel szövegszervező erőként. (Azaz pl. a narrátor hite már nem pusztán textuális.) Ez a zavar a narrációban természetesen különféle módokon és formákban jelentkezhet. De azt elmondhatjuk általánosságban, hogy ilyenkor majdnem kivétel nélkül a megjelenítő erő plasztikussága és az ábrázolás hitelessége szenved csorbát. Ezen azt értem, hogy a szöveg nem képes velem, az olvasójával elhiteni, amit megjelenít. Nem bomlik ki előttem, általam, nem szövődik körém, nem tud magába fogadni az a világszegmentum, amibe olvasóként bele szeretnék kerülni. Mondhatjuk azt Félicien Marceau egyik gondolatát parafrázálva, hogy nincs kommunikáció köztünk (már-

mint a regény és a befogadója közt). Tudniillik Marceau azt mondja, hogy „mihelyt van kommunikáció (de legalábbis mihelyt a kommunikáció felkelti érdeklődésünket, illetve örömet szerez), hitelesség is van”⁷. A regény negyedik fejezetének vége felé felléptetett különös alak, a „Krisztus”-nak becézett különös figura ábrázolása például szerintem nem képes az előbb említett érdeklődésen vagy örömen alapuló kommunikáció kezdeményezésére. Ez a közösségből kirekesztett, becenevével is a különösséget, magányosságot, egyfajta elragadtatottságot hangsúlyozó, involváló, tehát megint csak egy szilárd bizonyosság alapot hordozó és képviselő alak nem tud nyelvben, nyelvi méltóságában, megjelenítettségében is ugyanolyan különös, magányos, elragadtatott lenni, mi több, általános érvényű (helyenként persze szép, szellemes és mély értelmű) bölcsességek szócsöveként jelenik meg. „Krisztus” elragadtatottsága és magányossága csupán panelekben és sémászerűen ábrázolódik. Nem bomlik ki az olvasó előtt, nem hitetődik el az összeroppanása vagy folyamatos kirekesztésének roppant érzése: „Egyszer egy görög hetéra típusú nővel szeretkeztem, azt mondta, a gyönyör pillanatában kéket látott. Megörültem tőle.» Mellére ejtette tojásdad alakú fejét és öklét összeszorítva motyogta mintegy önmagának: »szeretem az embereket, van egy gerezd fokhagyma a zsebembe, olyan szívesen megosztanám valakivel«, s a köröttünk állók nevettek rajta, valaki meghívta egy pohár sörre, »sose búsulj, egykomám, vígan halunk meg.«” (106–107.) A gyönyör pillanatában kéket látó hetéra képe telitalálat, de sajnos nem képes ellensúlyozni a szituáció ábrázolásának sikerületlenségét, amelyről a megjelenítés harsánysága és többek között a nyelvi panelek, közhelyes fordulatok mesélésbe szövése miatt beszélhe-

6 Gershom Scholem: *Isten neve és a kabbala nyelvelmélete* (Bendl Júlia fordítása). In: *Uő: A kabbala helye az európai szellemtörténetben*. Atlantisz, Bp., 1995. 106.

7 Félicien Marceau: *A regény szabado*n (Molnár Katalin fordítása). Európa, Bp., 1983. 90.

tünk. Harsány megjelenítést emlegettem, ami itt aránytalanságot jelent, a „Krisztus”-alak jellemzésére választott szituációhoz véleményem szerint inkább illő csendes, visszafogottabb kibontakoztatás hiányát.

Mindezek a problémák összefüggésben vannak az új mű címében foglalt portré esztétikai fogalma, illetve a regény műfaja közti aszinkronitással. A portré hagyományosan (tulajdonképpen irodalmi értelemben is) okkasionális, alkalmi jellegű. A regény ezzel szemben épp az alkalmiságtól eloldódni, eltávolodni próbáló diskurzus – ha ezt általánosságban merész lenne is megfogalmazni, Bálint regény-imágóját mindenképp jellemzi egy ilyen anti-okkasionális vonás. Nos, a portré alkalmi jellege és a regénynek úgyszólván az örökkévalóság titkába beíródni megkísérlő vonása közötti aszinkronitás is hozzájárulhat azoknak a zavaroknak a kialakulásához, amikről pl. a „Krisztus”-alak kapcsán is szó esett már. Azt persze nem állítom, hogy lehetetlen lenne bravúros és szép irodalmi portrékat írni, ehhez viszont vagy az említett aszinkronitást kell(ene) játékba hozni, mintegy reflektálni rá, vagy találni, mozgósítani egy ötletet kivédendő a terméketlen, a prózát s az epikumot kikezdő feszültségeket. Az író választása ugyanakkor a portrét illetően annyiban legitim, hogy egy református kis közösség mindennapjait, templomépítési törekvéseit jellemzendő az individualitást helyezi előtérbe, és hát a protestantizmus, mint tudjuk, a személyt, a személyiséget a hitéletben sokkal inkább hangsúlyozza, mint a katolikus vallás – a portréban pedig épp az individualitás juthat plasztikusan kifejezésre, miként azt például Gadamer is hangsúlyozza vonatkozó okfejtéseinek egyikében: „a portréban a lefestett személy individualitása jelenik meg”⁸. Bálintnál egyébként az ötlet is meglenne, tudniillik hogy

egymás mellé illesztett portrékból, vázlatokból álljon össze egy lehetséges egység. Csak hogy a portrék füzéréként felfogható regény egészét tekintve a plasztikusságban formát nyelő individualitás és a szerkesztési elvként érvényesített vázaltszerűség sem képes kivédeni a próza s az epikum időnként érezhető megfáradását. Néha határozottan az volt az érzésem a mű olvasása során, hogy a portré maximum a kisregény műfaját bírja el, egy ilyen nagyobb ívű vállalkozás, mint az *Alföldi portrék* is, ezt óhatatlanul megcsínyli.

Ugyanakkor e hiányosságokért némi képp kárpótolhatja az olvasót Bálint Péter mesélőkedvének intenzitása, illetve ezt az intenzitást biztosító emlékezésének eleven-sége. Bálint narrátora merész, önmagával szemben is kíméletlen s őszinte emlékező és profi mesélő. Ebben a vonatkozásban prózapoétikai és -technikai értelemben is megtalálta a megfelelő arányokat és megoldásokat. Ugyanis bravúrosan megszerkesztve és előadva sorjáztatja az emlékeket. Olykor csupán egy-egy retorikai fordulat vagy hívó szó jelöli ki a szöveg sodrásának irányát (az ehhez hasonlóak pl.: „Ha már az angyaloknál tartunk, eszembe jut...”), többnyire azonban mesélés és emlékezés egymásra vonatkozását, egymás-általíságát a próza önmagából mutatja fel, hordja ki, a tudatos komponálásnak, a mesélés elkalandozó diskurzusának és az emlékezés sokszori irányíthatatlanságának hármas fonataként, vagyis inkább – regényről lévén szó – szöveteként. A leggyakoribb emlék- s meseszöveg eljárást Bálintnál úgy lehetne röviden jellemezni, hogy valamely motívum fölmerül egy történet vagy személy bemutatása kapcsán, s ez a motívum hívja elő a másik történetet vagy egy másik személy jellemzését, s végül ilyen vetélő-momentumok egymásra következése adja ki

8 Vö: Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (Bonyhai Gábor fordítása). Gondolat, Bp., 1984. 113. Gadamer igaz, hogy a kép létrangja kapcsán fejti ki gondolatait, s képzőművészeti kontextusban adja elő érveit, de hozzátézi, hogy „a helyzet irodalmi művek esetében is” hasonló. I. m. 114.

a regény textúráját. Ezek közül az egyik legsebbebb az ötödik fejezet elején szövődő képs emléksorozat, melyet a főhős megke resztelésének s az ünnep időpontjának („fagyos januári nap” [112.]) a momentuma indít el, aztán Brueghel *Betlehemi összeírása* című festményének felidézésén s érintőleges elemzésén át, továbbá ennek kapcsán azon keresztül, hogy a főhős élete és sorsa kilátástalanságán morfondírozik – tudniillik művészettörténetet és rajtot tanít egy vidéki gimnáziumban s ezt képtelen inven ciózan és motiváltan csinálni, ráadásul egzisztenciálisan és szakmailag is elszigetelődik szűkebb környezetében – eljutunk a gyerekkori csikorgó telek leírásához. Ez esetben ugyan létrejött a tél tematika révén egy viszonylag homogénebb szövegvi lág, a homogenitás nem feltétlen sajátja a meseszöves és emléksorjáztatás folyamatá nak. Olykor épp a sokszínűség és a képek, motívumok, történetek széttartása teszi érdekessé a textust.

Az *Alföldi portrék* legelején a narrátor kissé patetikusan „invokálja” saját szívét, legyen segítségére a mesélés, írás, emléke

zés, valamint a kifosztottság, üresség, ide genség érzésének összeegyeztetésében, azaz végtére is tegye lehetővé, hogy megszület hessen a mű. Ha regénypoétikai szempontból ugyan tisztázatlan marad is, hogy hol dobog a regény szíve, tudniillik az emléke ző-mesélő énben, a narrátorban, a szerző ben vagy a mű textúrájában, azaz nem jut kifejezésre, hogy miként a narrátor hite, úgy a regény szívdobbanása is *textuális*, azt bizony állíthatjuk Bálint Péter legújabb re gényéről, hogy – Karl Barth, a nagy német protestáns teológus kifejezésével élve – „a szív szabadságában” született, íródott s íród hat újra az olvasói által. Mert a regény meg jelenítette személyekről s életeikről szinte kivétel nélkül elmondható az, amit Barth olyan megkapó szépséggel és letisztult gon dolatiséggel írt: „Az ember a maga lénye gében arra rendeltetett, hogy szívesen, a szív szabadságában együtt éljen embertársával. (...) Az ember az, ami a szívében van. Sza bad szívében azonban az van, ami az ő embertársával való találkozásának titka, az, hogy találkozásban embertársát örömmel fogadja, és szívesen van vele együtt”⁹.

9 Karl Barth: *Ember és embertárs* (Szathmáry Lajos fordítása). Európa, Bp., 1990. 143., 144.

Kovács Ágnes

Dusnoki-Draskovich József: Nyitott múlt

Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról

A Gyulai Füzetek című sorozat legújabb, 12. száma címében is hirdeti a Szerző, Dusnoki-Draskovich József történetírói hitvallását: a múlt nyitott, mert újrarendelését és (át)értékelését időről időre szükségessé teszik a kutatások révén gyarapodó szaktárgyi ismeretek, de az emberi világ (a társadalom és környezetének) változása is. A történelemnek tehát szakmai-erkölcsi kötelessége a múlttal kapcsolatos tudás pontosítására, tökéletesítésére irányuló törekvés. E felfogás szerint a tudományban nincs abszolút, bírálhatatlan tekintély és nincs tabutéma. Ami természetesen nem jelenti az elődök érték- és időtálló eredményeinek elvetését, és nem vitatja az utódok jogát a további korrekcióra.

Dusnoki-Draskovich József könyvének ismertetése nem könnyű feladat. Jóllehet, a benne lévő tanulmányok mindegyike Békés megye történetéhez (is) kapcsolódik, a kötetet a tartalmi és kronológiai sokszínűség jellemzi. A könyv középpontjában – valóságos és átvitt értelemben egyaránt – két terjedelmes tanulmány kapott helyet, amelyekhez a Harruckern családnál udvari mulattatóként alkalmazott Antonius atya sajátos mikrovilágát tükröző emlékirata szolgál alapul. (Hogy miért kellett két részre bontani a témát, nem teljesen világos.)

A barát, világi nevén Anton Hueber Harruckern Ferenc kísérfjeként legalább 11 alkalommal időzött Gyulán, amely a hozzátartozó uradalommal együtt a Habsburg-háznak nyújtott segítség fejében a Rákóczi-szabadságharc után került a família birtokába. A Gyulára évente leruccanó család társaságában ismerkedett meg Antonius a főúri élettel, amelynek szerinte leg-

fontosabb eseményeit lejegyezte, sőt bőbeszeden kommentálta is. Krónikája sokat elárul az atya egyéniségéről és műveltségéről, s szubjektivitása ellenére, a korszak művelődési viszonyairól és erkölcsi felfogásáról is.

Dusnoki-Draskovich József szerint a „vildám szerzetes” műveltsége leginkább a ferences hagyományokat és eszmevilágot, valamint Castiglione „Az udvari ember” című művének hatását tükrözi. A kolostorban szerény körülmények között élő barát előtt kitaruló arisztokrata miliő maga a Paradicsom, amelynek élvezeteiből – urait szórakoztatva – ő is részesül. Antonius nem veszi észre, hogy az általa eszményített udvari, és a sivárnak tartott kolostori élet között az alapvető különbségek ellenére sok a hasonlóság, hogy mindkettő zárt világ. A barát értékrendjében a szerzetesi életforma örömtelen, ellenszenves, fordított világ, amelynek legszívesebben hátat fordítana, de ezt helyzete nem teszi lehetővé. (Mint ahogy a rendbe való belépést sem kerülhette el.) A vágyott, ám számára elérhetetlen udvari életforma után sóvárogva Antonius sajátos módon vesz elégtételt: szimbolikus jelentésű ítélkező játékokban („bűnös” állatok elítélése) és általa kiagyalt történetekben kiábrándítja és elítéli a kolostor világát.

Az Antonius-féle krónikát mélylélektani szempontból is elemző tanulmányhoz képest a többi dolgozat a hagyományos történetírást képviseli.

Békés Megyei Levéltár,
Gyula, 2000, 392 o.

Közülük a legfigyelemreméltóbb a kötet első tanulmánya, amelyben a Szerző a középkori Gyula kezdetei után kutatva több lényeges, eddig evidenciának hitt szakirodalmi állítást kérdőjelez, illetve cáfol meg. Következtetései részben helytörténeti érvényűek, részben túlnőnek azon. Dusnoki-Draskovich számos meggyőző bizonyítékot hoz fel amellett, hogy Gyula, a település megszervezése semmilyen kapcsolatban sincs a 13. és 14. század elejéről származó írásos emlékekben Julamonustra néven szereplő gerlai monostorral, amelyet a Csolt nemzetség alapított. Ez a nemzetség Vátától, a 11. századi pogánylázadás vezetőjétől származott, aki azonban nem Békés ura volt, hanem a Királyhágó közelében lévő Sebesváré. Mivel uralmi körzete jelentős kiterjedésű volt, feltételezhető, hogy Vata törzsfői hatalommal rendelkezett. Lázadása idején Békés megye még nem létezett, megszervezésére csak jóval később, a 13. század elején került sor Bihar megye dél-nyugati részének kiválását követően. A rendelkezésre álló adatok és források felülvizsgálata és összevetése alapján Dusnoki-Draskovich József azok véleményét osztja, akik szerint a Csolt nemzetség besenyő eredetű volt.

Gyula tehát, Julamonustrától függetlenül, a tatárjárás utáni országépítésnek köszönhetően keletkezett (első írásos említése 1332-ből származik), s nevét egy, a nemesség középrétegéhez tartozó személytől kaphatta. A feltételezést az valószínűsíti, hogy nincs helynévi bizonyítéka a régióban élő oligarchák, a Borsák és a Kánok birtoklásának a település közvetlen környezetében.

Egy másik tanulmányból az derül ki, hogy a középkori városkép rekonstruálásához jobban hasznosítható Mathis Zündt 1566-ban, egy Gyulát jól ismerő polgár vázlata alapján készített metszete, mint a város híres szülöttjének, Karácsonyi János történésznek a település helyrajzával kapcsolatos elmélete. A topográfiai kutatások

eredményeként a Szerzőnek sikerül az eddigieknél pontosabban meghatározni Ajtós falu helyét. S mivel a település neve sokak képzetében összekapcsolódik Albrecht Dürerével, Dusnoki-Draskovich József áttekintést nyújt a festő származására vonatkozó szakirodalomról, s főleg a művész által írt Családi Krónika alapján, saját álláspontját is ismerteti. Úgy véli, hogy Dürer magyarországi, és apai ágon valószínűleg magyar nemzetiségű ősei tehetős parasztok voltak, akik állattartással, állatkereskedéssel foglalkoztak, s ennek hasznából taníttatták biztos egzisztenciát jelentő mesterségekre arra érdemes utódaikat. Dürernek már a nagyapja is ötvös volt, hasonló foglalkozású apja pedig – aki fiatalon telepedett le Nürnbergben és ott elnémetesedett – házasságának köszönhetően is, a városi középréteg tekintélyes tagjai közé tartozott.

A gyulai származású Dusnoki-Draskovich József szemhatára szerencsére nem korlátozódik a szülőhelyre és annak legszűkebb vonzáskörzetére. Ennek köszönhetően az olvasó megbízható áttekintést kap a Békés vármegyét bemutató munkákról is, mindenekelőtt Bél Mátyás 260 éven át kéziratban lévő, csak 1993-ban lefordított és megjelentetett megyeleírásáról, amely az eredeti tervek szerint a Notitia címen emlegetett sorozatban került volna kiadásra. A Notitia többi kötetével való szerkezeti azonosság ellenére a Békésre – s általában a tiszántúli és Tiszán inneni megyékre – vonatkozó ismeretanyag jóval szegényebb, mint a többi országrész esetében. Nem csoda, hiszen a tartós török megszállás a terület demográfiai, településszerkezeti és gazdasági viszonyainak megváltoztatása mellett megsemmisítette a történeti forrásokat is.

Békés megye közvetve is sokat köszönhetett Bélnek és a pozsonyi evangélikus iskolának. Ennek hatását hozta magával a Felvidékről az egyházszerzésben, oktatásban és tudományművelésben egyaránt eredményeket szerzett két lelkész, a Szarvason,

illetve Csabán működő Markovicz Mátyás és id. Tessedik Sámuel. A vármegye első részletes térképét 1722-ben készítette el Leopold Franz Rosenfeld mérnökkapitány, amelyet negyedszázaddal később követett Mikoviny Sámuel, az előbbinél jóval pontosabb, de szintén nem hibátlan térképe. Az első magyar nyelvű megyeföldrajz, egy kéziratot tankönyv 1784-ben látott napvilágot Petik Ambrus tollából, minden bizonnyal a Ratio Educationis tanügyi törekvéseivel összhangban. A leíró statisztika térhódításának köszönhetően jelentek meg a 18. század végén Korabinszky Mátyás János, Vályi András és Schwartner Márton munkái, amelyek újabb, többé-kevésbé teljes, illetve pontos leírást adnak a megyéről. Ezekhez a lexikonokhoz képest részletes és megbízható adatokat tartalmaznak Skolka András mezőberényi rektor cikkei, akinek a vállalkozása azonban – a megye összes településének történeti-statisztikai feldolgozása – sajnos félben maradt. Ezt követően számos, különböző színvonalú leírás jelent meg a vármegyéről vagy egyes településeiről, amelyek közül kiemelkedik Fényes Elek munkája. 1855-ben az általa vezetett statisztikai hivatal egyik munkatársa, Palugyay Imre készített újabb összefoglalást Békés megyéről, amely a fellendülő helytörténeti kutatás (Haan Lajos, Zsilinszky Mihály) eredményeivel együtt alapul szolgált Karácsonyi János három kötetes megyemonográfiájának megírásához.

A megyeleírásokat bemutató és értékelő tanulmányhoz gyűjtött anyagból néhány, kisebb lélegzetű dolgozat is született. Az egyikben az Országos Széchényi Könyvtárban található németországi újságok kritikai elemzésével és összevetésével Dusnoki-Draskovich József meggyőzően rekonstruálja a gyulai vár 1566. évi ostromának időrendjét, amelyre a krónika- és memoárirodalom szerint nem alkalmas. Úgy véli, hogy a korábbi téves kronológia azzal magyarázható, hogy a történész-elődök által is használt források összehasonlító vizsgálata nem

történt meg. A Szerző nemcsak az ostrom egyes szakaszainak időkereteit tisztázza, hanem a vár elestéért felelősnek tartott Kerecsényi László kapitányt is rehabilitálja.

Ugyancsak a forráskritika módszerével sikerült pontosítani az 1849-ben Világosnál fogságba esett, onnan Sarkadra, majd Gyulára szállított honvédtisztek lefegyverzésének dátumát. Az orosz és az osztrák katonai jelentések alapján a helyes időpont augusztus 23-a, ezt követően vitték a hadifoglyokat Aradra.

Részben a megyetörténeti munkák tanulmányozása, részben az évfordulós megemlékezések kínáltak alkalmat három jeles Békés megyei személyiség, a gyulai Mogyórossy János és Implom József, valamint a csabai Zsilinszky Mihály pályájának bemutatására. S mivel Dusnoki-Draskovich a jelenségeket mindig környezetükkel együtt vizsgálja, az olvasó bepillantást nyerhet a megye legjelentősebb településeinek kulturális-művelődési viszonyaiba is.

Nem kétséges tehát, hogy Dusnoki-Draskovich József „melléktermékként” keletkezett írásaira is jellemző a tartalmi és formai igényesség. A „Nyomkeresőnek” – hogy a Szerző önmeghatározását idézzük – ezekről a témákról is érdemi mondanivalója van: kiigazít, új adatokat közöl, továbbgondolásra serkentő összegzést nyújt. Ennek ellenére aligha vitatható, hogy ezek a dolgozatok (a nürnbergi úti beszámoló-ról nem is beszélve) nincsenek egy súlycsoportban a középkori Gyuláról értekező, vagy az Antonius atya históriáját sokoldalúan elemző, veretes tanulmányokkal. Ez a tény készíti a recenzenst arra, hogy megfogalmazza egyetlen kritikai vagy inkább megfontolásra ajánlott észrevételét. Nevezetesen: a különböző jellegű munkák egy kötetben való közzététele nem tűnik szerencsésnek, mivel szerkezeti aránytalansághoz vezet, amelyet az írások tematikus kapcsolata nem ellensúlyoz kellőképpen.

A másik megjegyzés a vidéken dolgozó

kutatók közös gondjára utal: hol célszerű, egyáltalán, hol lehet publikálni munkáinkat? Az annyiszor megfogalmazott kérdést ezúttal Dusnoki-Draskovich József könyve teszi aktuálissá és jogossá, amely csak a felületesen tájékozódó számára tűnhet „csupán” helytörténeti kiadványnak. Valójában a benne lévő – különösen a Julamonustra és Antonius címmel jelölhető-rövidíthető nagy ívű, ugyanakkor filológiai pontosságú és módszertanilag is példaértékű – tanulmányok eredményeinek helyük van a jövőbeni magyar történeti szintézisekben, és megkerülhetetlenek a vonatkozó korszakkal, illetve témával foglalkozók számára. Kérdés azonban: mikor és milyen mértékben jut be egy vidéki levéltár mégoly értékes szellemi terméke a tudomány országos vérkeringésébe és a történelmi köztudatba? Tudjuk, a válasz számítógépes világunkban sem megnyugtató. Éppen ezért kísért a gondolat: szerencsés volt-e viszonylag rövid időn belül, másodszor is helyi kiadványban megjelentetni Dusnoki-Draskovich József tanulmányait? Úgy vélem, nem volt az. Ráadásul a dolgozatokat javított és általában bővített változatban adták ki újra (a Szerkesztő, a Szerző vagy kettejük közös döntése alapján?), ami azt jelenti, hogy

hosszú ideig remény sincs az országos szakmai orgánumban való publikálásukra. És ezt őszintén sajnálom.

Sajnálom, mert Dusnoki-Draskovich József nagyon jó történész. Biztos szemmel fedezi fel a feldolgozásra érdemes témákat, s magas színvonalon teljesíti a vállalt feladatokat. A garanciát széles körű alap kutatás és hozzáértő forráshasználat, átlagon felüli szakirodalmi tájékozottság és általános műveltség, nyelvismeret és módszertani iskolázottság jelenti. (Ugyan ki vitatná, hogy a helytörténeti vonatkozása ellenére is egyetemes érvényű Antonius-téma mentalitástörténeti feldolgozása európai mércével mérve is figyelemre méltó?) Dusnoki-Draskovich József, az Annales-iskola hatására totalitásként értelmezi a történelmi múltat – ennek szellemében él az interdiszciplinaritás és a komparáció módszerével – és könyve mottójához hűen, azt írja meg belőle, ami őt is érdekli. Jó stílusban, hitelesen, a saját örömeire is alkotó ember kíváncsiságával és felelősségével, már-már küldetéstudattal. Ez érinti meg az olvasót, aki elismeréssel adózva Dusnoki-Draskovich József eddigi teljesítménye előtt, várja a folytatást.

E számunk szerzői

Ács Margit (Budapest, 1941) – Budapest
 Alexa Károly (Radstadt, 1945) – Budapest
 Benyovszky Krisztián (Ipolság, 1975) – Érsekújvár
 Berniczky Éva (Beregszász, 1962) – Ungvár
 Bertha Zoltán (Szentese, 1955) – Debrecen
 Darvasi László (Törökszentmiklós, 1962) – Budapest
 Esterházy Péter (Budapest, 1950) – Budapest
 Erdélyi Erzsébet (Sátoraljaújhely, 1950) – Nagykőrös
 Faragó Kornélia (Temerin, 1956) – Temerin
 Grendel Lajos (Léva, 1948) – Pozsony
 Gróh Gáspár (Budapest, 1953) – Budapest
 Hazai Attila (Budapest, 1967) – Budapest
 Kántor Lajos (Kolozsvar, 1936) – Kolozsvar
 Karafiáth Orsolya (Budapest, 1976) – Budapest
 Király Levente (Szeged, 1976) – Budapest
 Kiss László (Gyula, 1976) – Gyula
 Kovács Ágnes (Balkány, 1946) – Debrecen
 Lengyel Tamás (Nagyszőlös, 1971) Budapest
 Nagy Gábor (Körmend, 1972) – Budapest
 Nagy Gáspár (Bérbaltavár, 1949) – Budapest
 Németh Zoltán (Érsekújvár, 1970) – Ipolybalog
 Nobel Iván (Budapest, 1930) – Budapest
 Novotny Tihamér (Tata, 1952) – Tata
 Oláh András (Hajdúnánás, 1959) – Mátészalka
 Szilágyi Ákos (Budapest, 1950) – Budapest
 Szilágyi Márton (Gyula, 1965) – Budapest
 Szentí Ernő (Hódmezővásárhely, 1939) – Kisújszállás
 Újházy László (Jánoshalma, 1945) – Békéscsaba
 Thomka Beáta (Debelyácsa, 1949) – Pécs
 Valastyán Tamás (Berettyóújfalu, 1969) – Debrecen
 Varró Dániel (Budapest, 1977) – Budapest
 Závada Pál (Tótkomlós, 1954) – Budapest

Bárka 2001/6.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Telefon és fax: 66/454-354/106. E-mail cím: barka@bmk.hu.

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,

Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.

Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.

Az előző számunk tartalmából

MAGYAR PRÓZA AZ EZREDFORDULÓN I.

Podmaniczky Szilárd, Kiss Ottó, Gion Nándor, Láng Zsolt és Temesi Ferenc prózája

Dérczy Péter, Szirák Péter, Németh Zoltán tanulmányai

Géczi János, Tandori Dezső, Zalán Tibor, Bogdán László, Pardi Anna, Jász Attila, Jenei Gyula, Varga Zoltán Tamás, Zágorecz-Csuka Judit és Nagy Mihály Tibor versei

Lackfi János prózája, Térey János: Paulus

Somi Éva: Az intermediális költő (Beszélgetés Géczi Jánossal)

Závada Pál – Darvasi László: Az örömolvasás (A békéscsabai könyvhét megnyitója, jegyzetekkel)

Niedzielsky Katalin írása a Gyulai Várszínház 38 évadáról, Szilágyi András tanulmánya a 32. Alföldi tárlatról

Kritikák Faragó Kornélia, Balassa Péter, Márkus Béla, Nagy Gabriella, Tolnai Ottó könyveiről; Bányai János, Bakos Anikó, Pécsi Györgyi, Bedecs László, Utasi Csilla, Dusnoki-Draskovich József tollából

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsse ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: